

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та права
Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування

Магістерська робота

**на тему «Соціально-економічна безпека України
в умовах пандемії та військової агресії»**

Виконав: студент 6-го курсу, групи 601-УФБ
Спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
за освітньо-професійною програмою «Управління
фінансово-економічною безпекою»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Квасков С.К.

Керівник: д.е.н., професор Онищенко С.В.
Рецензент: зав. кафедри міжнародних економічних
відносин та туризму,
д.е.н., проф., Чичкало-Кондрацька І.Б.

Засвідчую, що в цій роботі немає запозичень із
праць інших авторів без відповідних посилань
Квасков С.К.

Підтверджую достовірність даних, використаних у
роботі
Квасков С.К.

Полтава, 2022 року

АНОТАЦІЯ

Квасков С.К. Соціально-економічна безпека України в умовах пандемії та військової агресії. Рукопис. Магістерська робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» за освітньо-професійною програмою «Управління фінансово-економічною безпекою», Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Полтава, 2022.

Робота містить 122 сторінки, 18 таблиць, 35 рисунків, список літератури з 76 джерел та 3 додатки.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, виклики, ризики, загрози, індикатори, пандемія, військова агресія, воєнний стан, мінімізація загроз.

Економічні реалії сьогодення чітко відображають актуальність проблеми забезпечення сталого і результативного соціально-економічного розвитку, створення системи ефективної протидії внутрішнім та зовнішнім ризикам і загрозам, подолання економічних криз, підвищення життєвого рівня попри глобальні виклики. Сукупність цих пріоритетних напрямків модернізації економіки України тісно пов'язана з соціально-економічною безпекою, проблема забезпечення якої набула особливої актуальності в умовах пандемії та військової агресії рф.

Мета роботи – дослідження теоретико-методичних основ соціально-економічної безпеки України та визначення напрямів її забезпечення в умовах пандемії та військової агресії.

Об'єктом дослідження є соціально-економічна безпека України.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні засади забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та військової агресії.

У теоретичній частині роботи розглянуто наукові підходи до визначення змісту й складових соціально-економічної безпеки держави. Охарактере-

ризовано глобальні ризики та загрози соціально-економічній безпеці. Систематизовано законодавчу базу забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та військової агресії. Розкрито принципи оцінювання соціально-економічної безпеки держави та критерії відбору її показників. Виділено індикатори соціально-економічної безпеки держави.

У розрахунково-аналітичній частині роботи проаналізовано індикатори соціально-економічної безпеки України. Досліджено заходи з мінімізації загроз соціально-економічній безпеці держави. Проведено оцінювання зовнішніх та внутрішніх джерел фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах пандемії та війни. Визначено напрями імплементації міжнародного досвіду протидії загрозам соціально-економічної безпеки в умовах пандемії. Окреслено пріоритети державного фінансового регулювання для забезпечення соціально-економічної безпеки держави в умовах воєнного стану.

Практична цінність магістерської роботи полягає в можливості використання запропонованих напрямів забезпечення соціально-економічної безпеки України з метою підвищення життєвого рівня та макроекономічної стабільності в умовах пандемії та військової агресії.

Інформаційною базою для написання роботи є статистичні дані щодо показників соціально-економічного розвитку України, а також наукові періодичні видання, монографії, підручники, законодавчі та нормативно-правові акти з питань забезпечення соціально-економічної безпеки України.

SUMMARY

Kvaskov S.K. Socio-economic security of Ukraine in the context of a pandemic and military aggression. Manuscript. Master's work on obtaining a second (master's) level of higher education from the specialty 072 "Finance, Banking and Insurance" under the educational-professional program "Financial and economic security management", National University Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnica, Poltava, 2022.

The work contains 122 pages, 18 tables, 35 figures, a list of literature from 76 sources and 3 applications.

Key words: socio-economic security, challenges, risks, threats, indicators, pandemic, military aggression, martial law, threat minimization.

Today's economic realities clearly reflect the urgency of the problem of ensuring sustainable and effective socio-economic development, creating a system of effective countermeasures against internal and external risks and threats, overcoming economic crises, and raising the standard of living despite global challenges. The totality of these priority areas of modernization of the economy of Ukraine is closely related to social and economic security, the problem of ensuring which has become especially urgent in the conditions of the pandemic and military aggression of the Russian Federation.

The purpose of the work is to study the theoretical and methodological foundations of the socio-economic security of Ukraine and determine the directions of its provision in the conditions of a pandemic and military aggression.

The object of the study is the socio-economic security of Ukraine.

The subject of the study is the theoretical, methodological and practical principles of ensuring social and economic security of Ukraine in the conditions of a pandemic and military aggression.

In the theoretical part of the work, scientific approaches to determining the content and components of social and economic security of the state are con-

sidered. Global risks and threats to socio-economic security are characterized. The legislative framework for ensuring social and economic security of Ukraine in the conditions of a pandemic and military aggression has been systematized. The principles of assessing the socio-economic security of the state and the criteria for selecting its indicators are disclosed. Indicators of social and economic security of the state are highlighted.

The calculation and analytical part of the work analyzed indicators of social and economic security of Ukraine. Measures to minimize threats to the socio-economic security of the state have been studied. Evaluation of external and internal sources of financial support for social and economic security in the conditions of pandemic and war was carried out. The directions of implementation of the international experience of countering threats to socio-economic security in the conditions of the pandemic have been determined. The priorities of state financial regulation to ensure social and economic security of the state in the conditions of martial law are outlined.

The practical value of the master's thesis lies in the possibility of using the proposed directions of ensuring social and economic security of Ukraine in order to increase the standard of living and macroeconomic stability in the conditions of a pandemic and military aggression.

The information base for writing the work is statistical data on indicators of the socio-economic development of Ukraine, as well as scientific periodicals, monographs, textbooks, legislative and regulatory acts on ensuring the socio-economic security of Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	8
1.1. Зміст та складові соціально-економічної безпеки держави.....	8
1.2. Глобальні ризики та загрози соціально-економічній безпеці	14
1.3. Законодавча база забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та військової агресії	24
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	34
2.1. Принципи оцінювання соціально-економічної безпеки держави.....	34
2.2. Критерії відбору показників соціально-економічної безпеки держави.....	47
2.3. Індикатори соціально-економічної безпеки держави	53
Висновки до розділу 2.....	62
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙНИ	63
3.1. Аналіз індикаторів соціально-економічної безпеки України.....	63
3.2. Оцінювання зовнішніх та внутрішніх джерел фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах пандемії та війни.....	81
Висновки до розділу 3.....	97
РОЗДІЛ 4. НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ	98
4.1. Міжнародний досвід протидії загрозам соціально-економічної безпеки в умовах пандемії	98

				МР 601-УФБ 9770132									
	П. І. Б.	Підпис	Дата										
Розроб.	<i>Квасков С.К.</i>			Соціально-економічна безпека України в умовах пандемії та військової агресії									
Перевір.	<i>Онищенко С.В.</i>												
Н. Контр.	<i>Онищенко С.В.</i>												
Затверд.	<i>Птащенко Л.О.</i>												
				<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 25%; text-align: center;">Літ.</td> <td style="width: 25%; text-align: center;">Арк.</td> <td style="width: 50%; text-align: center;">Акрушів</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;">3</td> <td style="text-align: center;">122</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: center; font-size: x-small;"> Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування </td> </tr> </table>	Літ.	Арк.	Акрушів		3	122	Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування		
Літ.	Арк.	Акрушів											
	3	122											
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування													

4.2. Пріоритети державного фінансового регулювання для забезпечення соціально-економічної безпеки держави в умовах воєнного стану	102
Висновки до розділу 4.....	110
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	115
ДОДАТКИ.....	122

				МР 601-УФБ 9770132			
	П. І. Б.	Підпис	Дата	Соціально-економічна безпека України в умовах пандемії та військової агресії	Літ.	Арк.	Акрушів
Розроб.	Квасков С.К.				4	122	
Перевір.	Онищенко С.В.				Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування		
Н. Контр.	Онищенко С.В.						
Затверд.	Птащенко Л.О.						

ВСТУП

В умовах глобалізації підтримання стабільного економічного зростання, забезпечення національної безпеки та всіх її складових, реалізація національних економічних інтересів набуває особливої актуальності. Зумовлена пандемією економічна криза та численні гібридні загрози внаслідок військової агресії РФ визначили необхідність формування та реалізації на макрорівні комплексу заходів із захисту економічних інтересів на різних рівнях суспільної ієрархії (держава, регіон, бізнес, особа, суспільство), у зв'язку з чим проблематика соціально-економічної безпеки та передумов її формування в принципово нових умовах господарювання потребує поглибленого дослідження.

Питанням забезпечення економічної безпеки держави та її соціальної складової приділена значна увага у працях зарубіжних та українських науковців, зокрема М. Єрмошенка, О. Барановського, О. Власюка, З. Варналія, О. Користіна, С. Онищенко, П. Шевчука та ін. Проте в умовах пандемії та воєнного стану проблеми соціально-економічної безпеки недостатньо досліджені.

Мета роботи полягає у дослідженні теоретико-методичних основ соціально-економічної безпеки України та визначенні напрямів її забезпечення в умовах пандемії та військової агресії.

У роботі відповідно до мети було поставлено та вирішено наступні завдання:

- дослідити наукові підходи до визначення змісту й складових соціально-економічної безпеки держави;
- охарактеризувати глобальні ризики та загрози соціально-економічній безпеці;

- систематизувати законодавчу базу забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та військової агресії;
- розкрити методичні засади оцінювання соціально-економічної безпеки держави;
- проаналізувати індикатори соціально-економічної безпеки України;
- дослідити заходи з мінімізації загроз соціально-економічній безпеці держави й фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах пандемії та війни;
- визначити напрями імплементації міжнародного досвіду протидії загрозам соціально-економічної безпеки в умовах пандемії;
- окреслити пріоритети державного фінансового регулювання для забезпечення соціально-економічної безпеки держави в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є соціально-економічна безпека України.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні засади забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та військової агресії.

У процесі дослідження використовувалися такі методи дослідження: узагальнення, трендовий, структурний і коефіцієнтний аналіз, метод статистичних порівнянь.

Дипломна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі розглянуто наукові підходи до визначення змісту й складових соціально-економічної безпеки держави. Охарактеризовано глобальні ризики та загрози соціально-економічній безпеці. Систематизовано законодавчу базу забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та військової агресії.

Другий розділ присвячений розкриттю принципи оцінювання соціально-економічної безпеки держави та критерії відбору її показників, а також виділенню індикатори соціально-економічної безпеки держави.

У третьому розділі проаналізовано індикатори соціально-економічної безпеки України. Досліджено заходи з мінімізації загроз соціально-економічній безпеці держави. Проведено оцінювання зовнішніх та внутрішніх джерел фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах пандемії та війни.

У четвертому розділі визначено напрями імплементації міжнародного досвіду протидії загрозам соціально-економічної безпеки в умовах пандемії. Окреслено пріоритети державного фінансового регулювання для забезпечення соціально-економічної безпеки держави в умовах воєнного стану.

Інформаційною базою для написання роботи є статистичні дані щодо показників соціально-економічного розвитку України, а також наукові періодичні видання, монографії, підручники, законодавчі та нормативно-правові акти з питань забезпечення соціально-економічної безпеки України.

Практична цінність магістерської роботи полягає в можливості використання запропонованих напрямів забезпечення соціально-економічної безпеки України з метою підвищення життєвого рівня та макроекономічної стабільності в умовах пандемії та військової агресії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Зміст та складові соціально-економічної безпеки держави

У період соціально-економічних перетворень забезпечення безпечного, стійкого і стабільного функціонування національної економіки є першочерговим завданням органів державної влади. В нинішніх умовах основою національної безпеки України є саме соціально-економічна безпека. Внаслідок військової агресії з боку РФ та пандемії дослідження особливостей забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності.

Найвищим рівнем в системі безпеки держави є національна безпека. Економічна безпека держави є важливою складовою системи національної безпеки і необхідною умовою реалізації національних інтересів із забезпечення національної економіки достатнім обсягом фінансових ресурсів, формування доходів та витрат тощо.

Відтак, національна безпека охоплює характеристики держави як організаційно-керівного утворення, створеного суспільством для організації та управління країною з метою забезпечення суспільних потреб, потреб населення та кожного її громадянина; стану безпеки національної економіки; політичного сектору; силової або військової захищеності; збереженості екології; інформаційної безпеки та наявності можливостей для формування, розвитку і ефективного використання інтелектуально-кадрового потенціалу нації. Власне, ці компоненти й утворюють структуру національної безпеки, слугують її структурними складовими (рис. 1.1).

Якщо розглядати суто економічні аспекти національної безпеки, то їх характеризує стан захищеності такої структурної складової як «економічна

безпека держави», актуальність як прикладного, так і загальнотеоретичного вирішення проблем якої посилюється здебільшого в періоди соціально-економічної нестабільності, економічного спаду та криз.

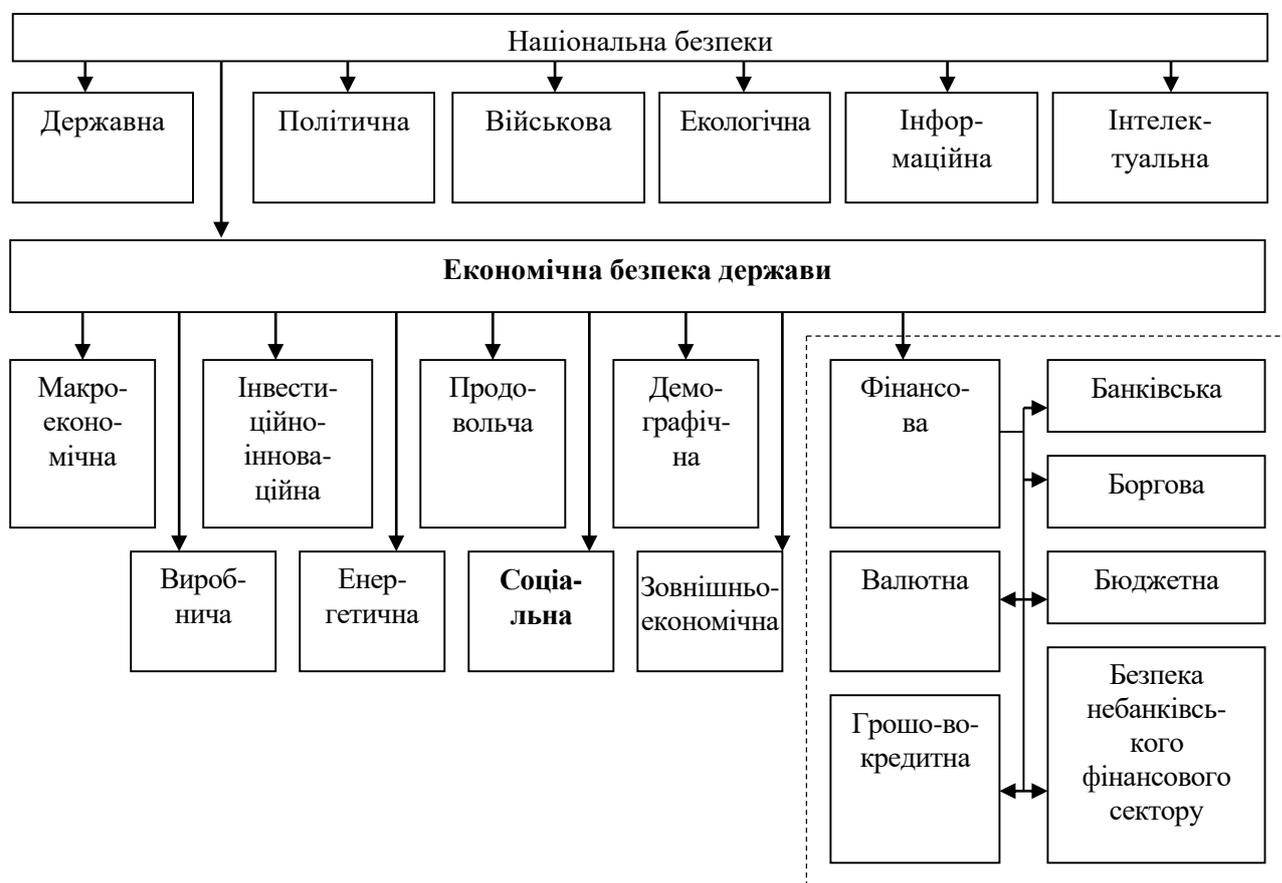

Рис. 1.1. Місце соціально-економічної безпеки в структурі національної безпеки

Дослідження проблем економічної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою (держави, держави, галузі, підприємства) та їх особливостей у вітчизняній науці почалося відносно недавно – наприкінці ХХ ст.

В економічній науці та практиці поки що не існує єдиної думки з приводу визначення категорії економічної безпеки. Ряд вітчизняних та зарубіжних вчених дають своє визначення поняття економічної безпеки. Деякі з трактувань наведені в таблиці 1.1. У Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277, визначе-

но, що економічна безпека держави – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі й характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [3].

Таблиця 1.1

Визначення змісту поняття «економічна безпека держави»

Автор / джерело	Визначення поняття «економічна безпека держави»
Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Економічна безпека – стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.
Г.Пастернак-Таранушенко	Стан держави, у відповідності з яким забезпечена можливість створення, розвитку умов для плідного життя та зростання статку його населення, перспективного розвитку в майбутньому.
З. Варналій	Стан національної економіки, за якого зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби особи, суспільства, держави.
М. Єрмошенко	Економічна безпека держави – це такий стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери.
Т. Білокінь	Сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення.
В. Білоус	Надійна захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз, і в першу чергу – від прямих та опосередкованих економічних збитків.
І. Бінько та В. Шлемко	Такий стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особистості, родини, держави.
І. Мішина	Економічні відносини з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективно задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов внутрішнього і зовнішнього середовища.
В. Мунтіян	Загальнонаціональний комплекс заходів, який направлений на постійний та стабільний розвиток економіки держави та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Аналізуючи теоретичні підходи до визначення поняття «економічна безпека держави» можна дійти до висновку, що у науковій літературі на сьогодні склалося три основні концептуальні підходи до визначення сутності економічної безпеки держави:

- 1) економічна безпека держави як стан захищеності економіки від можливих загроз;
- 2) економічна безпека держави як стан суспільної системи, здатний забезпечити цільові параметри безпеки;
- 3) економічна безпека держави як комплекс заходів державного регулювання, спрямований на запобігання загрозам та реалізацію національних економічних інтересів.

Дослідження літературних джерел дозволило дійти до висновку, що переважна більшість науковців притримуються першої позиції, згідно з якою сутність економічної безпеки полягає в стані захищеності економіки від певних загроз. Об'єднання двох перших концептуальних підходів до визначення сутності «економічної безпеки держави», до чого схиляються вітчизняні науковці, дозволяє комплексно проаналізувати дане поняття. Слушність такої позиції пояснюється тим, що за першим підходом визначення економічної безпеки держави тільки як досягнутий рівень захищеності економіки або певний її стан відображають сутність цієї категорії переважно зі статичного боку як щось дане, завершене, що вже відбулося. Тому трактування економічної безпеки держави потрібно поєднувати з другим концептуальним підходом, що надає їй визначенню більш динамічні характеристики, такі як здатність, можливість, готовність, яким притаманна перспективна дія.

Беззаперечно економічна безпека в умовах значних соціальних потрясінь розглядається у нерозривному зв'язку із соціальною складовою. Для розуміння концептуальних основ соціально-економічної безпеки розглянемо сутність економічної і соціальної безпеки. У країнах із перехідною економікою концепція економічної безпеки набуває особливого значення, оскільки соціальні процеси інтегруються, а між економічними та соціально-

політичними процесами виникають локальні невідповідності. Проте в умовах сьогодення, у зв'язку з війною та агресією РФ проти України, важко повною мірою оцінити соціально-економічну безпеку країни. Повне розуміння сутності, структури та значення соціально-економічної безпеки є запорукою правильного формування державної політики в економічній сфері.

Суть економічної безпеки полягає у забезпеченні економічного розвитку України для задоволення соціально-економічних потреб громадян, оптимізації витрат на оплату праці та екологічного використання сировини та довкілля [5].

Соціальну безпеку варто розглядати як об'єктивну економічну дійсність, притаманну сучасній соціалізованій економіці, яка виражає її внутрішню суть, соціальну направленість розвитку суспільства, економічні й соціальні цілі держави, прагнення широких верств населення. У її досягненні важлива роль належить не лише державі, а й господарським суб'єктам, громадським організаціям і кожному громадянину. Це поняття передбачає функціонування системи відносин між державою, суб'єктами господарювання і громадянським суспільством щодо мобілізації та використання ресурсів, необхідних для соціального захисту всіх груп населення, що дозволяє узгоджувати економічні інтереси як основу стабільності суспільства. Узагальнення підходів до трактування сутності «соціальна безпека держави» наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Наукові підходи до трактування поняття «соціальна безпека держави»

Автор/джерело	Сутність підходу
1	2
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	Соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни
В. Данилишин, В. Куценко	Гарантується поліпшенням якості життя і є сукупністю видів безпек, що зумовлені структурою людської життєдіяльності, її сферами: відносини окремих індивідів, груп людей, побудовані таким чином, щоб у процесі їхнього розвитку не виникала небезпека для кожного з них; стійке функціонування соціальних інститутів, що забезпечує стабільний розвиток суспільства

Продовження таблиці 1.2

1	2
О. Новікова	Стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливаючих на них загроз національній безпеці, наголошуючи при цьому, що стан безпеки є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність
П. Шевчук	Певний стан життєдіяльності особи, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог
О. Давидюк	Стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей
О. Білорус	Надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності

Соціально-економічна безпека – це загальна категорія, що відображає безпеку основного комплексу соціально-економічних відносин на всіх рівнях, від держави до кожного громадянина (рис. 1.2).

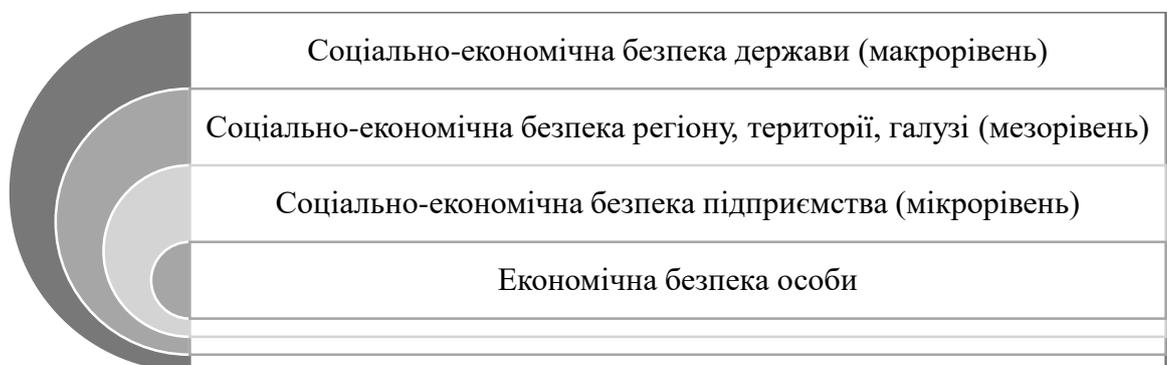

Рис. 1.2. Рівні соціально-економічної безпеки

Соціальне забезпечення економічної безпеки держави є результатом цілеспрямованої взаємодії всіх соціально відповідальних суб'єктів на своєму рівні. Соціальне забезпечення виступає як результат процесів соціалізації, характеризує стан суспільного виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного ладу, зовнішньої безпеки, культури тощо та є основою соціальної надбудови економічної безпеки держави.

Відтак, основні елементи соціально-економічної безпеки держави загалом характеризують здатність країни володіти достатнім економічним потенціалом, необхідним для самостійного, стійкого, динамічного розвитку; самодостатньо відтворювати і забезпечувати населення життєво необхідними благами, гарантувати належний рівень життя; зберігати високий рівень стабільності в умовах дії економічних, політичних, соціальних, природних і техногенних загроз.

1.2. Глобальні ризики та загрози соціально-економічній безпеці

В умовах нестабільності та глобальних викликів значного поширення набув захисний підхід до трактування сутності соціально-економічної безпеки вихідною категорією якого є «загроза». Загрози соціально-економічній безпеці – це явища і процеси, які негативно впливають на економіку нації, пригнічують економічні інтереси окремих людей, суспільств, держави. Постійний моніторинг та виявлення значущих загроз економічній безпеці значною мірою сприяють підтримці їх на належному рівні, а також розробці та впровадженні своєчасних і практичних заходів щодо зменшення або повного усунення негативних наслідків загроз.

Соціально-економічна загроза – це потенційна можливість завдати шкоди бізнесу через внутрішні та зовнішні фактори. Соціально-економічна небезпека стає такою під загрозою реального прояву, тобто соціально-економічна небезпека є прямою, реальною формою загрози.

Згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, загроза економічної безпеки держави – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Водночас, необхідно нейтралізувати ризики і загрози соціальній компоненті економічної безпеки України, які виступають формами небезпеки та за своєю наявністю зменшують рівень безпеки. Ризики відносно загроз є первинною категорією, а загрози – вторинною, так як загрози виникають за наявності сукупності ризиків. Під ризиками розуміють можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків, невизначеність щодо настання тієї чи іншої події в майбутньому. Тому можна зазначити, що ризики – це економічна категорія, сутність якої полягає у невизначеності реально очікуваного результату щодо настання події в майбутньому під впливом дії комплексу негативних та позитивних факторів.

На сучасному етапі ринково-економічної трансформації України соціально-економічна трансформація особливо гостро поставила низку теоретичних і практичних питань, тісно пов'язаних із її соціальними складовими та національною безпекою країни. Враховуючи поєднання глобальних і національних трансформаційних тенденцій, це питання потребує ретельного вивчення та функціонування економічної системи з використанням сучасного комплексу принципів, методів та соціальних стабілізуючих факторів.

Проблема визначення економічної сутності основних понять соціально-економічної безпеки, таких як «виклик», «ризик», «небезпека» та «загроза», які відрізняють економічну безпеку від традиційної економічної теорії й концепцій економічного зростання, де акцент робиться не на небезпечних факторах економічного розвитку, а на сприятливих умовах, що визнаються рушієм економічного розвитку, потребує окремого узагальнення та систематизації.

Дестабілізуючими чинниками у соціально-економічній сфері вважають такого роду явища або обставини, які можуть залежно від сили дії негативно

вплинути на його цільові параметри безпеки, що в результаті призведе до зниження рівня соціально-економічної безпеки.

Під викликом на макрорівні слід розуміти певне явище, яке може бути як негативного, так і позитивного спрямування, що вимагає від органів державної влади відповідної реакції та застосування тих чи інших заходів із метою недопущення негативних наслідків. Сам по собі виклик не має позитивного чи негативного забарвлення. Його присутність може призвести як до негативних явищ, таких як зниження темпів соціально-економічного розвитку чи економічна криза, так і до позитивних та бути джерелом можливостей подальшого соціально-економічного зростання.

Під ризиком розуміють такого роду ймовірність, яка за тієї чи іншої ситуації може призвести до появи реальної або потенційної загрози, що, своєю чергою, має можливість зруйнувати систему безпеки та стати каталізатором кризового стану.

Загрозою соціально-економічній безпеці держави є сукупність негативних чинників безпеки, які унеможливають та/або перешкоджають стабільному соціально-економічному розвитку та потребують мінімізації шляхом реалізації органами державної влади системи заходів превентивного характеру.

Дестабілізуючі чинники зароджуються та можуть негативно впливати на соціально-економічну безпеку держави ще на етапах викликів та ризиків. Окрім того, нові виклики та ризики лише підсилюють їх. Вони не з'являються без причини і через те, що можуть бути як внутрішні, так і зовнішні, не залежать від поточного рівня соціально-економічної безпеки держави.

Внаслідок реалізації загрози виникає небезпека, яка характеризується деструктивними граничними змінами в соціально-економічній системі, що спричинені реальними втратами від настання загрози. Взаємозв'язок та вплив дестабілізуючих чинників на соціально-економічну безпеку держави представлено на рисунку 1.3.

Рис. 1.3. Позичіонування дестабілізуючих чинників у зонах соціально-економічної безпеки та небезпеки держави

Таким чином, серед всіх дестабілізуючих чинників реальну небезпеку для соціально-економічної безпеки держави становлять загрози, реалізація яких можлива в разі відсутності або неадекватної реакції органів державної влади на виклики. За масштабами поширення загрози соціально-економічній безпеці держави поділяються на глобальні, національні та місцеві. В умовах сьогодення особливу увагу потрібно приділити саме глобальним загрозам, вплив яких наразі найвищий.

Розглядаючи глобальні ризики, виклики і загрози в умовах сьогодення варто відмітити, що з початком 2022 року COVID-19 та його економічні та соціальні наслідки продовжують становити критичну глобальну загрозу для економічної безпеки всіх країн. Нерівність щодо вакцин і, як наслідок, нерівномірне економічне відновлення ризикують посилити соціальні розриви та геополітичну напруженість. У 52 найбідніших країнах, де проживає 20% людей у світі, лише 6% населення були вакциновані станом початок 2022 року. До 2024 року економіка країн, що розвиваються (за винятком Китаю), впаде на 5,5% нижче очікуваного зростання ВВП до пандемії, тоді як розвинені економіки перевищать його на 0,9%, що збільшить глобальний розрив у доходах.

Глобальна економіка, яка все ще страждає від пандемії та вторгнення Росії в Україну, стикається з дедалі похмурішою та невизначеною перспекти-

вою. Багато негативних ризиків, зазначених у квітневому огляді світової економіки, почали матеріалізуватися. Вища, ніж очікувалося, інфляція, особливо в США і основних європейських країнах, викликає посилення глобальних фінансових умов. На тлі спалахів COVID-19, карантину та війни в Україні глобальне виробництво скоротилося в другому кварталі цього року. Згідно з прогнозом МВФ, зростання сповільниться з минулорічних 6,1 % до 3,2 % цього року та 2,9 % наступного року, що на 0,4 і 0,7 в.п. у порівнянні з квітнем. Це відображає зупинку зростання в трьох найбільших країнах світу – Сполучених Штатах, Китаї та Європі – з важливими наслідками для глобальних перспектив.

Проте ризики, пов'язані з пандемією, значною мірою схилені в бік зниження. Натомість з початку 2022 року актуалізувалися нові загрози:

1. Війна в Україні може призвести до раптової зупинки європейських газових потоків з Росії.
2. Інфляція може залишатися стабільно високою, якщо ринки праці залишатимуться надмірно жорсткими або інфляційні очікування зникнуть, або зниження інфляції виявиться дорожчим, ніж очікувалося.
3. Погіршення глобальних фінансових умов може спричинити сплеск боргових проблем у країнах з ринком, що розвивається, і в країнах, що розвиваються.
4. Відновлені спалахи COVID-19 і карантинні заходи можуть ще більше пригнічувати економічне зростання.
5. Зростання цін на продовольство та енергію може спричинити широку продовольчу небезпеку та соціальні заворушення.
6. Геополітична фрагментація може перешкоджати світовій торгівлі та співпраці.

У вірогідному альтернативному сценарії, коли деякі з цих ризиків матеріалізуються, включаючи повне припинення потоків російського газу до Європи, інфляція зросте, а глобальне зростання сповільниться далі приблизно до 2,6 % у 2022 році та 2 % у наступному 2023 році – темпи зростання

впали нижче лише п'ять разів з 1970 року. Згідно з цим сценарієм, і США, і Європа зазнають майже нульового зростання наступного року з негативними наслідками для решти світу.

У міру того як країни з розвинутою економікою підвищують процентні ставки для боротьби з інфляцією, фінансові умови стають жорсткішими, особливо для їхніх партнерів з ринків, що розвиваються. Країни повинні належним чином використовувати макропруденційні інструменти для захисту фінансової стабільності. Якщо гнучкі обмінні курси недостатні для поглинання зовнішніх потрясінь, політики повинні бути готові впровадити валютні інтервенції або заходи з управління потоком капіталу за сценарію кризи.

Такі виклики постають у той час, коли багатьом країнам бракує фінансового простору, при цьому частка країн з низьким рівнем доходу, які перебувають у борговій кризі або мають високий ризик, становить 60 %, порівняно з приблизно 20 % десять років тому. Вища вартість запозичень, зменшення кредитних потоків, зміцнення долара та послаблення зростання призведуть до ще більшої кризи. Механізми врегулювання заборгованості залишаються повільними та непередбачуваними, що ускладнюється труднощами в отриманні узгоджених угод від різних кредиторів щодо їхніх конкуруючих вимог. Нещодавній прогрес у впровадженні Спільної рамкової програми Групи двадцяти надихає, але подальші вдосконалення все ще вкрай необхідні.

Внутрішня політика щодо подолання наслідків високих цін на енергоносії та продовольство має бути зосереджена на тих, хто найбільше постраждав, без спотворення цін. Уряди повинні утримуватися від накопичення продовольства та енергії, а натомість намагатися усунути бар'єри для торгівлі, такі як заборона експорту продовольства, що сприяє зростанню світових цін. Оскільки пандемія триває, уряди повинні активізувати кампанії вакцинації, усунути вузькі місця розповсюдження вакцин і забезпечити справедливий доступ до лікування.

Нарешті, пом'якшення зміни клімату продовжує вимагати негайних багатосторонніх дій для обмеження викидів і залучення інвестицій для прискорення переходу до «зеленого» клімату. Війна в Україні та стрімке зростання цін на енергоносії змушують уряди використовувати викопне паливо, наприклад вугілля, як тимчасовий захід. Політики та регулятори повинні переконатися, що такі заходи є тимчасовими та покривають лише дефіцит енергії, а не збільшують загальні викиди. Надійну та всеосяжну кліматичну політику для збільшення постачання зеленої енергії слід терміново прискорити. Енергетична криза також показує, як політика екологічно чистої енергетичної незалежності може бути сумісною з цілями національної безпеки.

З квітня 2022 року перспективи значно погіршилися. Незабаром світ може балансувати на межі глобальної рецесії, лише через два роки після останньої. Багатостороннє співробітництво буде ключовим у багатьох сферах, від зміни клімату та готовності до пандемії до продовольчої безпеки та боргових проблем. Серед великих викликів і суперечок зміцнення співпраці залишається найкращим способом покращити економічні перспективи та пом'якшити ризик геоекономічної фрагментації.

Оскільки зростання цін продовжує знижувати рівень життя в усьому світі, приборкання інфляції має бути першочерговим завданням для політиків. Відповідно до Звіту про глобальні ризики Всесвітнього економічного форуму за 2022 рік основними ризиками є кліматична криза, зростання соціальних розбіжностей, посилення кіберризиків і нерівномірне глобальне відновлення, оскільки пандемія триває (рис. 1.4).

Як показано на рис. 1.4, екологічні ризики сприймаються як найбільш критичні довгострокові загрози, причому п'ять екологічних ризиків увійшли до першої десятки. Більше того, «невдача кліматичних заходів», «екстремальна погода» та «втрата біорізноманіття» навіть розглядаються як трійка найсерйозніших ризиків для людей і нашої планети. З очевидним збільшенням посух, пожеж, повеней, дефіциту ресурсів і втрати видів люди в усьому світі стикаються з найгіршими наслідками.

Рис. 1.4. Огляд звіту про глобальні ризики 2021-2022 рр.

Крім «боргових криз» і «геоекономічних протистоянь», які зараз актуальні, ніж будь-коли, респонденти також бачать три суспільні ризики серед найсерйозніших протягом наступних 10 років. Після двох років пандемії COVID-19 цей пандемічний досвід відображено в останній GRPS: «Порушення соціальної єдності», «кризи засобів до існування» та «інфекційні захворювання» займають четверте-шосте місце.

Ці суспільні загрози вимагають великої короткострокової політичної уваги в національному масштабі, заважаючи глобальним викликам і міжнародній співпраці стати головним пріоритетом. Отже, уряди зіткнуться з ще більшими перешкодами у розподілі часу та капіталу на довгострокові ризики та глобальні загрози.

Кожен ризик сам по собі вже потенційно може створити великий тягар для урядів і суспільства. Проте жодна країна сама по собі не зможе протистояти такому поєднанню економічних, екологічних і соціальних загроз, що потребує спільної та скоординованої глобальної відповіді.

Разом з цим в Україні накопичилася значна кількість внутрішніх загроз національного та місцевого рівнів, систематизація яких наведена на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Основні внутрішні загрози соціально-економічній безпеці України в умовах пандемії та війни

*Складено автором за даними [6]

Сучасна економічна ситуація в Україні переконливо свідчить про те, що проблема економічної безпеки держави стає актуальною та винятковою. А розгляд цієї категорії через призму соціального забезпечення набуває особливої ваги в умовах запобігання соціальних і гуманітарних проблем.

Поки що ключовим питанням є стійкість військової економіки. Перша реакція країни, як і будь-якого організму на загрозу раптової смерті ґрунтується на наявних резервах. Запас міцності визначається рівнем соціально-економічної безпеки у довоєнний період, який зважаючи на системні загрози, був недостатнім.

Протягом тривалого трансформаційного періоду в Україні накопичено значну кількість системних диспропорцій та загроз соціально-економічній безпеці держави. Відсутність сприятливих умов для розвитку ринкової економіки, що призводить до низького рівня національної економічної безпеки, пов'язані з неефективною валютною, фінансово-кредитною, бюджетно-податковою, зовнішньоекономічною та регуляторною політикою, надмірним рівнем криміналізації й тінізації економіки, корумпованістю усіх гілок влади, недосконалістю розвитку соціальної сфери, що супроводжується зниженням

купівельної спроможності населення, відставанням України від розвинених країн за рівнем оплати праці, збільшенням рівня безробіття в державі, а відтак, – бідністю та високим рівнем смертності населення, кризою моральності та толерантності, проявами ксенофобії, поширенням наркоманії, алкоголізму та тютюнопаління.

Передумовою до початку збройної агресії проти України стало економічне знекровлення України, яке проводилося шляхом прямого економічного тиску, такого як торговельно-тарифне протистояння, блокада української торгівлі, блокада поставок газу тощо. Економічна війна проти України була спрямована насамперед проти економіки сходу та півдня України, які через певні особливості залежали від Російської Федерації, зокрема як отримувачі сировини та енергоресурсів з Росії і як ринок збуту значної частки власної продукції.

З перших днів війни більшість підприємців вимушені були згорнути свою діяльність, що вплинуло на зростання безробіття в країні. У той же час значна кількість державних і приватних критично важливих інфраструктурних та харчових компаній відновилися та продовжують працювати, підтримуючи економічну та соціальну стабільність у більшості регіонів України. У великих містах, що знаходяться не в зоні бойових дій, налагоджено матеріально-технічне забезпечення.

Війна проти зовнішнього агресора – це завжди боротьба за політичну і економічну незалежність країни. Українська економіка, оговтавшись від шоку повномасштабної російської агресії, поступово відновлює роботу бізнесу та інфраструктури, що зміцнює національну економіку та наближає перемогу над агресором. Було сформовано пакет рішень, які мають допомогти малому та середньому бізнесу адаптуватися до нових викликів та запустити економічну діяльність з новою силою. Важливо швидко визначити ризики і підтримувати власні резерви. Бізнес, громада та громадськість об'єднуються, щоб протистояти агресії.

1.3. Законодавча база забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та військової агресії

Неможливо забезпечити стійкий і сталий економічний розвиток без створення умов для безпечного та якісного життя людини, оскільки людський капітал є одним із основних факторів виробництва, тому вкладення у соціальний розвиток людського капіталу за рахунок державних та приватних джерел є витратами продуктивними й фактично інвестиціями в соціально-економічний розвиток та забезпечення соціально-економічної безпеки держави загалом.

Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 було затверджено стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року, яка визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки.

Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами. Забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Практична реалізація Державної стратегії економічної безпеки повинна здійснюватися через систему конкретних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних індикаторів і кількісних показників соціально-економічного розвитку країни. Така система є основою і змістом національної економічної політики. Економічна безпека в цьому випадку може розвиватися лише в умовах забезпечення суспільно необхідних умов для відтворення суспільних продуктів, в системі складних взаємозв'язків і взаємозалежностей, обумовлених соціальною структурою суспільства, глибиною соціа-

льних протиріч і об'єктивними способами реалізації соціального забезпечення. Достатній рівень соціального забезпечення є частиною системи першочергових завдань країн, які займаються різними питаннями економічного розвитку та функціонування.

В умовах пандемії та військової агресії суттєво змінилася та значно розширилася законодавча база забезпечення соціально-економічної безпеки держави. Що стосується протидії пандемії, то парламентарії внесли зміни до Податкового кодексу, відповідно до яких:

- за порушення податкового законодавства, вчинені в період з 1 березня 2020 до 30 квітня 2020-го не застосовуються штрафні санкції;
- встановлено мораторій на проведення документальних і фактичних перевірок з 18.03 до 18.05 2020 року;
- продовжений до 1 липня 2020 термін подання річної декларації про майновий стан і доходи;
- не нараховується і не сплачується в період з 1 березня 2020 року до 30 квітня 2020-го плата за землю;

Кроки для підтримки економіки Національного банку України:

- знижено облікову ставку до 10 % - це означає здешевлення фінансової допомоги банкам і опосередковано - меншу вартість кредитів для бізнесу і громадян, а також зменшення ризиків від проблемних кредитів;
- рефінансування (позики комерційним банкам): 13 та 20 березня було виділено на підтримку фінансових установ загалом 17 мільярдів гривень;
- скасування виїзних перевірок банків;
- зобов'язання банкам не нараховувати пеню та штрафи клієнтам;
- запровадження кредитні канікули для бізнесу, який постраждав від карантину

Уряд України відреагував на коронакризу широким набором заходів. Зокрема, 13 квітня парламент ухвалив рішення про створення Фонду бороть-

би з Covid-19 в обсязі 64,7 млрд. грн. (2,4 млрд. дол. США). Пакет підтримки включає наступні програмні заходи реагування, орієнтовані на надання цільової підтримки фінансової безпеки бізнесу:

- програма часткової допомоги з безробіття для МСП, які були змушені призупинити діяльність під час ізоляції, еквівалентної двом третинам ставки заробітної плати за кожну годину втраченого робочого часу (максимум на суму мінімальної заробітної плати – 4 723 грн.);
- внесення змін до програми «Доступні кредити 5-7-9%», розпочатої у січні 2020 р., з метою допомогти підприємствам рефінансувати існуючі позики, покрити витрати на оплату праці та отримати спрощений доступ до фінансування: таким чином МСП можуть отримати позику в максимальному розмірі 110 000 дол. США без виплати відсотків до 31 березня 2021 р.;
- цільова підтримка фізичних осіб-підприємців, включаючи допомогу на дітей та тимчасове звільнення від сплати податків;
- податкові заходи: тимчасове призупинення нарахування податку на комерційну нерухомість та землю, проведення податкових перевірок, сплати відсотків для платників податків та платників соціального внеску;
- тимчасове скасування штрафів за порушення податкового регулювання, а також відтермінування термінів подання податкових декларацій про доходи фізичних осіб;
- законодавчі зміни, що дозволяють підприємствам запроваджувати більш гнучкий режим робочого часу.

Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України від початку повномасштабного російського вторгнення вживають заходи для адаптації економіки до умов воєнного стану. Таким чином, було впроваджено низку законів та постанов, які були спрямовані на підтримку соціально-економічної ситуації в країні.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Украї-

ні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії, забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [20].

Згідно з підпунктом 5 пункту 1 статті 6 вказаного Закону в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [20].

Таблиця 1.3

Закони України введені в дію з березня 2022 року через військову агресію

Назва закону	Основні положення
1	2
Закон про внесення змін до Бюджетного кодексу України «Прикінцеві та перехідні положення» №2134-ІХ	Закон визначає деякі особливості регулювання бюджетних відносин в умовах воєнного стану або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації. Наказ про увільнення добровольця територіальної оборони.
Закон Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2022 рік" № 2218-ІХ	Передбачені цим Законом кошти в частині збільшення видатків державного бюджету на 2022 рік за бюджетною програмою «Резервний фонд» спрямовуються виключно на здійснення заходів щодо забезпечення безпеки і оборони, фінансової підтримки внутрішньо переміщених осіб.
Закон про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2022 рік" №2135-ІХ	Законом збільшено фінансування Державного бюджету України за рахунок зовнішніх запозичень, а саме офіційної кредитної підтримки обороноздатності Збройних сил України, наданої Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, та затверджено додаткові видатки спеціального фонду Міністерству оборони України на фінансування бюджетної програми «Розвиток, закупівля, модернізація та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання».

Продовження таблиці 1.3

1	2
Закон Про внесення змін до деяких законів України щодо функціон. сфер зайнятості та загальнооб. державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану №2220-IX	Кабінет Міністрів України визначає перелік видів забезпечення, соціальних послуг, компенсацій та допомоги у сферах зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, а також особливості їх надання; затверджує бюджет Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та приймає інші рішення.
Закон про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану №2120-IX	Документ визначає особливості адміністрування податків і зборів під час дії правового режиму воєнного стану, введеного Указом Президента України №64/2022, реалізації необхідних заходів щодо підтримки військових і правоохоронних підрозділів у відбитті збройного нападу Російської Федерації та забезпечення прав і обов'язків платників податків. Дії роботодавця під час воєнного стану.
Закон про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану №2126-IX	Законом надано державні гарантії здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ та їх реалізація, забезпечення максимального сприяння створенню безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу у формі найбільш безпечної для життя і здоров'я людей в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану.
Закон про внесення зміни до пункту 4-1 розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України №2127-IX	Передбачає перерозподіл видатків між розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня у системі Державної судової адміністрації України у межах загального обсягу бюджетних призначень за відповідною бюджетною програмою окремо за загальним та спеціальним фондами державного бюджету здійснюється Державною судовою адміністрацією України.

*Джерело: [19, 20, 22, 23, 64]

Фонд соціального страхування України є гарантом фінансової, медичної та соціальної підтримки мільйонів українських працюючих, вагітних жінок, постраждалих на виробництві та їхніх сімей. Тому, незважаючи на воєнний стан, експерти Фонду продовжують наполегливо працювати для продовження виконання всіх платежів.

Ураховуючи введений воєнний стан в Україні, встановлено, що Державна казначейська служба за погодженням з Міністром фінансів здійснює перерозподіл, наближення та фінансове забезпечення видатків на національну безпеку і оборону, заходи правового режиму воєнного стану, а також платежі за видатками головних розпорядників бюджетних коштів в межах затвердже-

них для них Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» бюджетних призначень з подальшим внесенням змін до розпису Державного бюджету України на 2022 рік в установленому порядку.

Постановою Кабміну від 25.02.2022 № 156 Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації» вирішено здійснити державні внутрішні запозичення в обсязі до 400 млрд. гривень шляхом поетапного випуску облігацій внутрішньої державної позики "Військові облігації". Кошти від випуску облігацій зараховуються до державного бюджету.

Регулятор банківського сектору та небанківського фінансового ринку Національний Банк України розробив і впровадив низку заходів з метою регулювання діяльності фінансових установ в умовах війни. Була прийнята постанова №18 від 24 лютого 2022 року «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» (рис. 1.6).

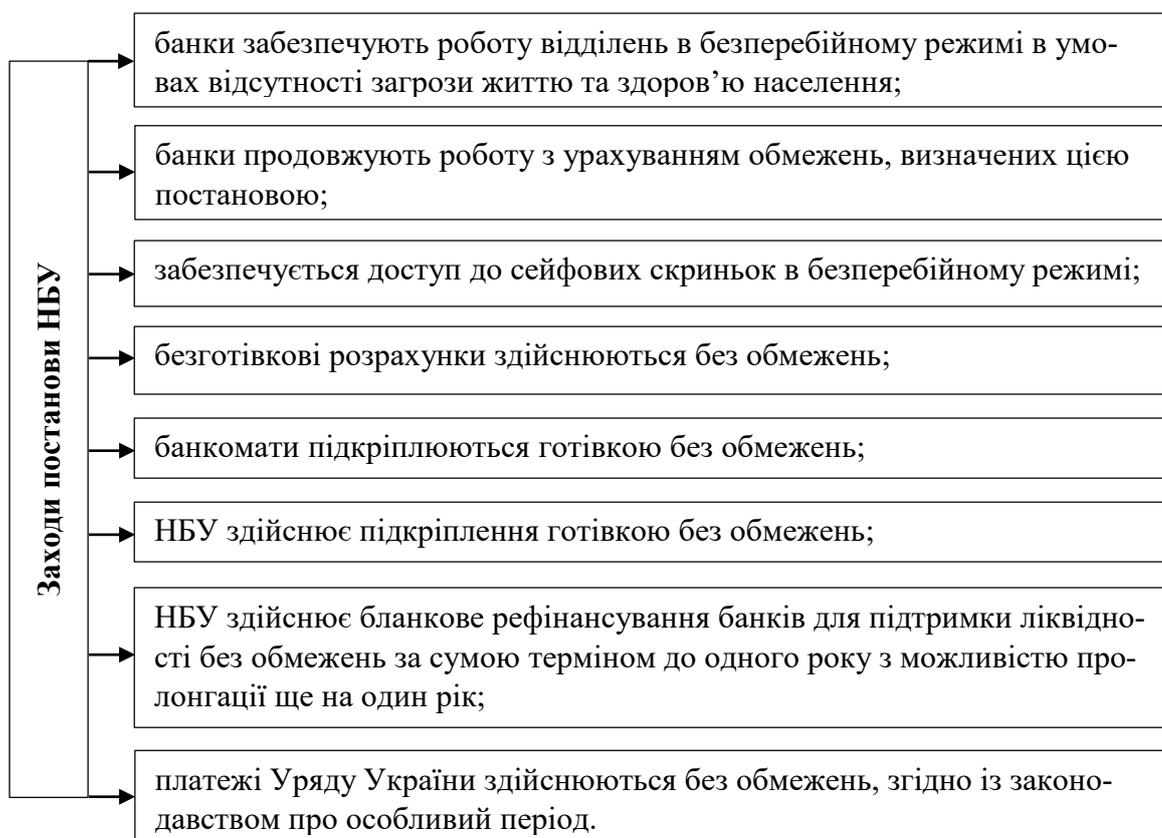

Рис.1.6. Заходи, що передбачає постанова НБУ №18 від 24 лютого 2022 року «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану»

*Складено автором за даними [46]

Відповідні дії є необхідними для забезпечення надійного та стабільного функціонування фінансової системи країни, а також максимального забезпечення діяльності Збройних Сил України та нормального функціонування критичної інфраструктури.

Кабінет Міністрів України також запровадив низку постанов та розпоряджень спрямованих на підтримку соціально-економічної безпеки держави у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні. Основні постанови та розпорядження узагальнено в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Постанови та розпорядження Кабміну введені в дію з березня 2022 року

Назва постанови/розпорядження	Основні положення
1	2
Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року №214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану»	Постанова передбачає, що на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування надання державної соціальної допомоги здійснюється з урахуванням певних особливостей.
Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2022 року №199 «Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні»	Постанова передбачає скорочення видатків державного бюджету та їх спрямування до резервного фонду державного бюджету; виділення коштів Міністерством економіки для надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги з державного бюджету у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні.
Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року №215 «Про особливості нарахування та виплати грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану»	Постанова передбачає, що нарахування та виплата грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану на території адміністративно-територіальних одиниць, де структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад не мають можливості забезпечити підготовку виплатних документів та проведення фінансування, здійснюється з урахуванням певних особливостей.
Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року №331 «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштуванням осіб внаслідок проведення бойових дій»	Ця постанова визначає умови, механізм виплати та порядок використання коштів для надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за кожну працевлаштовану особу з числа внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій

Продовження таблиці 1.4

1	2
тування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні»	під час воєнного стану в Україні за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету.
Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року №204-р «Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка»	Розпорядження передбачає затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких платникам єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які перебувають на обліку на відповідній території, може надаватися допомога в рамках Програми «єПідтримка», згідно з додатком.

*Джерело [65, 66, 67, 71]

Таким чином, соціально-економічна безпека – це безпека основного органу соціально-економічних відносин на всіх рівнях. Для сприяння економічному розвитку країни та посилення її інтеграції у світовий економічний простір нині необхідна розробка ефективної та дієвої соціальної політики, яка гарантує належний рівень безпеки для населення. Головне завдання соціальної політики – подолання соціальної напруги та досягнення соціальної рівноваги, стабільності, цілісності, консолідації, гармонії та життєвої сили.

Соціальна політика – це діяльність держави зі створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства для підвищення добробуту своїх членів, мінімізації негативного впливу ринкових процесів та забезпечення соціальної справедливості. Досліджуючи явища економічного та соціального складу безпеки України, можна сказати, що це стан соціально-економічного розвитку країни, мінімізація загроз і ризиків у соціальній сфері, усунення негативних процесів у суспільстві та досягнення високих стандартів та якості життя.

Міністерство соціальної політики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах наведених на рис. 1.7. Міністерство соціальної політики України на період запровадження воєнного стану спростило порядок отримання соціальних послуг стаціонарного догляду, паліатив-

ного догляду, догляду вдома та підтриманого проживання лише за заявою особи.

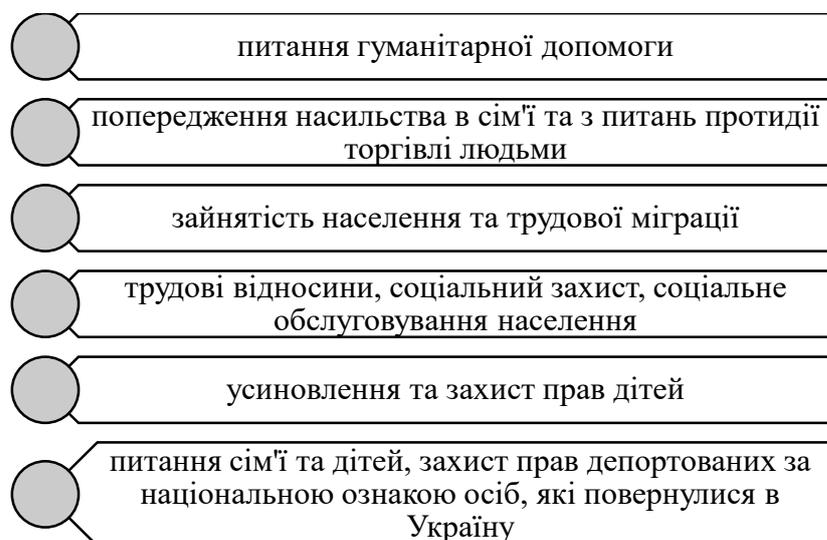

Рис. 1.7. Сфери формування та забезпечення реалізації державної політики Міністерства соціальної політики України

*Складено автором за даними [38]

Під впливом пандемії та воєнного стану в Україні дуже важливо зберегти належний рівень соціально-економічної безпеки. Для цього уряд здійснює низку заходів, спрямованих на допомогу суспільству.

Висновки до розділу 1

За результатами проведеного теоретичного узагальнення встановлено, що соціально-економічна безпека передбачає комплекс дієвих державних заходів, які забезпечують захист від внутрішніх та зовнішніх чинників на різних соціальних рівнях. Визначено основну мету соціально-економічної безпеки держави, яка полягає в ефективному використанні державних ресурсів для попередження загроз і гарантування розвитку і стабільного функціонування всієї соціально-економічної системи держави в майбутньому. Необхідність вивчення соціальних складових економічної безпеки України виникла під впливом багатьох різноманітних дестабілізуючих чинників, зокрема зрос-

тання бідності та безробіття, зниження рівня та якості життя, сильного розшарування власності та поляризації доходів, яке розпочалося ще у 1990-х роках ХХ ст.

Досліджено взаємозв'язок понять «виклик», «ризик» та «загроза» соціально-економічній безпеці держави. Встановлено, що в сучасних умовах глобальні ризики і загрози мають вагомий вплив на соціально-економічні показники, ніж національні чи місцеві дестабілізуючі чинники. Доведено, що протидія таким глобальним викликам як пандемія та військова агресія інших країн є пріоритетним завданням соціально-економічної безпеки держави для створення належних умов життєдіяльності особи та суспільства в цілому.

Досліджено, що під впливом пандемії та запровадженого воєнного стану в Україні соціально-економічна безпека держави набуває більш вагомого значення. Тому важливим є впровадження низки заходів спрямованих на підтримку соціально-економічних умов життя суспільства. Державними регуляторами було запроваджено та введено в дію низку нормативно-правових актів задля забезпечення соціально-економічної безпеки та функціонування національної економіки в умовах пандемії та воєнного стану в Україні.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Принципи оцінювання соціально-економічної безпеки держави

Оцінювання у загальному сенсі становить собою процес підготовки даних (оцінок у вигляді результуючих показників або якісних характеристик) для формування оцінного судження про стан об'єкта або результати деякого процесу. Підготовка даних для формування оцінного судження містить збір первинних даних, операції з ними (упорядкування за заданими критеріями форматування), вибір порівняльної бази, розроблення правил ідентифікації результуючих показників.

Виходячи зі сказаного, оцінювання соціально-економічної безпеки держави визначено як процес порівняння її оцінки (оцінок), що представлені результуючими показниками (або результуючим показником) з деяким еталонним значенням таких оцінок. Для отримання результуючого показника (оцінки) соціально-економічної безпеки держави необхідно зібрати первинні показники, упорядкувати їх, виконати з ними операції за правилами, що передбачає вибраний інструмент оцінювання (метод, підхід або модель). Тобто оцінювання соціально-економічної безпеки держави становить собою сукупність оцінних процедур та дій, що виконуються з використанням вибраного (або створеного) інструментарію, результати яких слугують підставою для отримання обґрунтованого судження про стан соціально-економічної безпеки держави. Для його формування необхідні правила інтерпретації значень результуючого показника (оцінки) соціально-економічної безпеки держави.

Метою оцінювання будь-якого об'єкта (явища, процесу тощо) є отримання якісних (у сенсі притаманності їм певних властивостей) оцінок його стану, інтерпретація яких не лише дозволяє отримати опис такого стану, а й

визначити шляхи його поліпшення або підтримування. Виходячи з цього загального визначення, мету оцінювання соціально-економічної безпеки держави сформульовано в такий спосіб: отримання якісних оцінок соціально-економічної безпеки держави, інтерпретація та аналіз яких дозволяють отримати загальне уявлення про її стан, тенденції (погіршення або зміцнення), виходячи з якого можна визначити напрями забезпечення прийняттого рівня соціально-економічної безпеки держави.

Отримані оцінки соціально-економічної безпеки держави знайдуть використання в окремих сферах державного управління, будуть, як мінімум, цікаві певним суб'єктам їхнього використання (а, як максимум, враховані ними в їхніх стратегіях та планах), для чого такі оцінки мають відповідати низці вимог, тобто мати відповідні характеристики. Їх також необхідно надати у певному форматі.

Оцінювання соціально-економічної безпеки держави як процес може дати якісні результати (її оцінки) тоді, якщо цей процес виконується за наявності певних, заздалегідь позначених умов: оцінювання як процес має задовольняти низці вимог, оцінювання як процес має перебігати за встановленими принципами. Виконання цих умов дозволяє задовольнити в оцінюванні низку вимог і повною мірою використати встановлені правила оцінювання (принципи).

Вимоги до оцінювання соціально-економічної безпеки держави, які сформовано за результатами аналізу наявних вимог до оцінювання різноманітних об'єктів та процесів [40], надано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Вимоги до оцінювання соціально-економічної безпеки держави

Вимога	Зміст вимоги
1	2
Цільове призначення	Оцінки соціально-економічної безпеки держави мають задовольняти певні потреби державного управління. Її оцінювання взагалі сенсу не має
Адекватність об'єкту оцінювання	Операції оцінювання та алгоритми, що їх поєднують і у сукупності формалізують процес оцінювання, за складністю та обсягом використовуваних даних мають відповідати складності об'єкта оцінювання – соціально-економічній безпеці держави

Продовження таблиці 2.1

1	2
Багаторазове проведення	Алгоритми оцінювання мають бути придатні до періодичного або разового (за запитом) застосування
Чутливість оцінювання	Результуючий показник (або показники) має змінюватися при помітній зміні значення первинних показників
Комплексність оцінювання	Оцінювання соціально-економічної безпеки держави має охоплювати обмежену аспектів, які виявлено на момент отримання оцінки
Однозначність оцінки	Одному наборові первинних показників має відповідати лише одне значення результуючого показника
Незалежність	Алгоритми оцінювання мають бути достатньою мірою формалізованими (містити коректні математичні операції з розрахунків результуючого показника з урахуванням характеру та діапазону значень проміжних та первинних показників), щоб запобігти навмисному або випадковому перекручуванню оцінних операцій або їхньому неправильному виконанню
Наявність правил інтерпретації значень проміжних та результуючих показників	Для інтерпретації значень результуючих та проміжних показників, що описують стан соціально-економічної безпеки держави, необхідно розробити відповідні правила

Для отримання якісних оцінок соціально-економічної безпеки держави в її оцінюванні необхідно дотримуватися певних принципів. Принцип оцінювання соціально-економічної безпеки держави розглядається як правило, якого слід дотримуватися при виконанні необхідних за вибраним інструментом оцінювання (методом, підходом або моделлю) дій при:

- зборі первинних даних;
- виборі формату представлення первинних даних;
- розрахунку проміжних оцінних показників (за наявності) та їхньому упорядкуванні;
- розрахунку результуючих (результуючого) показників;
- інтерпретації значень результуючих (результуючого) показників;
- формулюванні оцінних суджень про соціально-економічну безпеку держави.

Незважаючи на визнане значення принципів в оцінюванні в економічній безпекології, у переважній більшості наукових публікацій з оцінювання економічної або соціальної безпеки держави такі принципи чітко не сформу-

льовано. Тому виходячи із загальнонаукових принципів дослідження та особливостей соціально-економічної безпеки держави як об'єкта економічної безпекології макрівня, в ході дослідження сформульовано принципи оцінювання соціально-економічної безпеки держави (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Принципи оцінювання соціально-економічної безпеки держави

Принцип	Зміст принципу
корисності	Здатність оцінок соціально-економічної безпеки держави задовольняти потреби користувачів за соціально-економічних умов, що склалися в регіоні. Оцінювати соціально-економічну безпеку держави має сенс лише тоді, коли її оцінки затребувані. Якщо в регіональному управлінні скептично ставляться до соціально-економічної безпеки, а власники та керівники не вважають її вагомим чинником зовнішнього середовища, то її оцінювання втрачає сенс
своєчасності	Оцінки соціально-економічної безпеки держави мають бути отримані в певний час (наприклад, напередодні уточнення положень Стратегії регіонального розвитку, розроблення цільових регіональних програм або за запитом суб'єктів підприємницької діяльності). Якщо строки отримання оцінок порушені, то оцінки втрачають актуальність або зовсім не знаходять використання
адекватності	Соціально-економічна безпека держави становить собою складну суперечливу соціосистему, яка характеризується різноманітністю властивостей і форм їхнього вияву [207], що обов'язково має бути враховано в оцінюванні соціально-економічної безпеки держави
кількісного оцінювання	В оцінюванні соціально-економічної безпеки держави для запобігання суб'єктивізму беззаперечна перевага має бути надана кількісним показникам (якісні характеристики також мають бути представлено у кількісній формі), які поєднано у систему
багатоаспектності	Соціально-економічну безпеку держави можна розглядати з кількох аспектів одночасно (комплексний підхід) або з позиції одного-двох аспектів (сингулярний підхід)
контекстуальності	Метод (підхід або модель) оцінювання соціально-економічної безпеки держави має виходити із системи головних понять, які описують цей феномен. Полісемія понять, яка притаманна економічній безпекології, надає широкі можливості для застосування контекстуального підходу. Контекст підходу до оцінювання соціально-економічної безпеки держави визначено у концепції її забезпечення
достатнього обґрунтування	Відображає дію закону достатньої підстави [104, с. 116], відповідно до якого якість первинних показників методу (підходу або моделі) оцінювання соціально-економічної безпеки держави, що слугують логічною підставою, зумовлюють якість її результуючих оцінок як логічного наслідку
відносної простоти	Складність оцінок соціально-економічної безпеки держави має перевищувати складність їхнього отримання, що означає позбавлення оцінювання від численних припущень та дуже значної кількості первинних показників, спрощення алгоритмів їхнього перетворення, додаткових розрахунків, вимог високої точності значень первинних показників, яка не дуже позначиться (а, можливо, і ніяк не позначиться) на точності результуючих показників соціально-економічної безпеки держави. Таке позбавлення сприятиме дотриманню принципу своєчасності отримання оцінок, яка у низці випадків може бути важливішою за їхню точність

Складено з використанням [14, 27].

Для дотримання наданих у табл. 2.1 вимог до оцінювання соціально-економічної безпеки держави необхідно створити відповідні передумови. Їхнє створення має суто суб'єктивний характер, тобто залежить від дій державного менеджменту.

Смислове навантаження поняття «передумова» формують такі поняття як «умова» або «обставина», що сприяють виникненню деякого явища, розвитку яких-небудь подій. Якщо виходити із загального сенсу поняття «передумова», то передумови оцінювання соціально-економічної безпеки держави слід розглядати як наявність (або створення) певних посилок (вихідних положень), що створює можливість повною або частковою мірою виконати вимоги до такого оцінювання (див. табл. 2.1).

У широкому сенсі передумови оцінювання соціально-економічної безпеки держави можна розглядати як деякі правила оцінювання, дотримання котрих надає підстави розраховувати на отримання якісних оцінок соціально-економічної безпеки держави. В іншому випадку, тобто за відсутності деяких з передумов виникають підстави говорити про певну некоректність оцінок.

Розроблені передумови оцінювання соціально-економічної безпеки держави надано у табл. 2.3. Передумови виходять з визнання соціально-економічної безпеки умовою соціально-економічного розвитку держави та його соціально-економічного становища. Наявність зазначених у табл. 2.3 передумов сприяє посиленню прикладного аспекту оцінювання соціально-економічної безпеки держави, дозволяє уникнути зайвої універсалізації в оцінюванні, забезпечує обґрунтованість та достовірність оцінок. Надані передумови оцінювання соціально-економічної безпеки держави тісно пов'язані і певним чином перетинаються та переплітаються: одна передумова зумовлює іншу, слугуючи одночасно підставою для неї і будучи від неї певним чином залежною (рис. 2.1).

Сфери державного управління, де знайдуть використання оцінки соціально-економічної безпеки держави, визначають періодичність оцінювання, вимоги до точності оцінок та правила їхньої інтерпретації (перш за все, докладність).

Таблиця 2.3

Передумови оцінювання соціально-економічної безпеки держави

Передумова	Зміст передумови
Наявність концепції забезпечення соціально-економічної безпеки держави	Формування системи поглядів, що базуються на положеннях вибраних теорій, пояснюють соціально-економічну безпеку держави і слугують підставою вибору (розроблення) методів, підходів або моделей її оцінювання
Чітке визначення призначення оцінок	Визначення сфер і, відповідно, документів регіонального управління, де знайдуть використання оцінки соціально-економічної безпеки держави Визначення кола користувачів оцінок соціально-економічної безпеки держави
Сформульовані вимоги до оцінок	Визначення вимог до оцінок соціально-економічної безпеки держави, задоволення яких є критерієм визнання їхньої якості
Наявність інструменту (методу, підходу або моделі) оцінювання	Формулювання вимог до інструментарію оцінювання Вибір виду інструмента Вибір методу, підходу або моделі оцінювання за результатами аналізу наявних інструментів або обґрунтування необхідності розроблення методу, підходу або моделі оцінювання Розроблення (за необхідності) або адаптація вибраного інструменту оцінювання
Верифікація вибраного (або розробленого) інструментарію оцінювання	Розроблення правил ідентифікації результуючого та проміжних показників соціально-економічної безпеки держави Апробація вибраного (або розробленого) інструментарію оцінювання Аналіз валідності (дієвості) вибраного (або розробленого) інструментарію оцінювання Аналіз результатів використання вибраного (або розробленого) інструментарію оцінювання Аналіз якості оцінок соціально-економічної безпеки держави
Вимоги до первинних показників оцінювання	Перевірка спроможності первинних показників описати стан або результати різноманітних процесів в економіці держави та його соціальному становищі Перевірка відібраних первинних показників на відповідність встановленим вимогам
Правила інтерпретації результуючих та проміжних показників оцінювання	Розроблення правил інтерпретації результуючих та проміжних показників оцінювання, використання яких дозволяє ідентифікувати стан соціально-економічної безпеки держави та її складових не лише із суто формальних позицій (чим вище значення показників, тим безпечніший стан держави), а і з урахуванням тих обставин, в яких перебував регіон (або перебуватиме, якщо йдеться про прогнозні оцінки).

Оцінки (оцінка) соціально-економічної безпеки держави як результат процесу оцінювання становлять собою якісні та кількісні параметри, які описують стан соціально-економічної безпеки держави і слугують підставою для оцінного судження про неї. Як і до оцінок будь-якого об'єкта, до оцінок соціально-економічної безпеки держави висувається фундаментальна вимога: оцінки мають бути якісними (у сенсі притаманності їм певних властивостей).

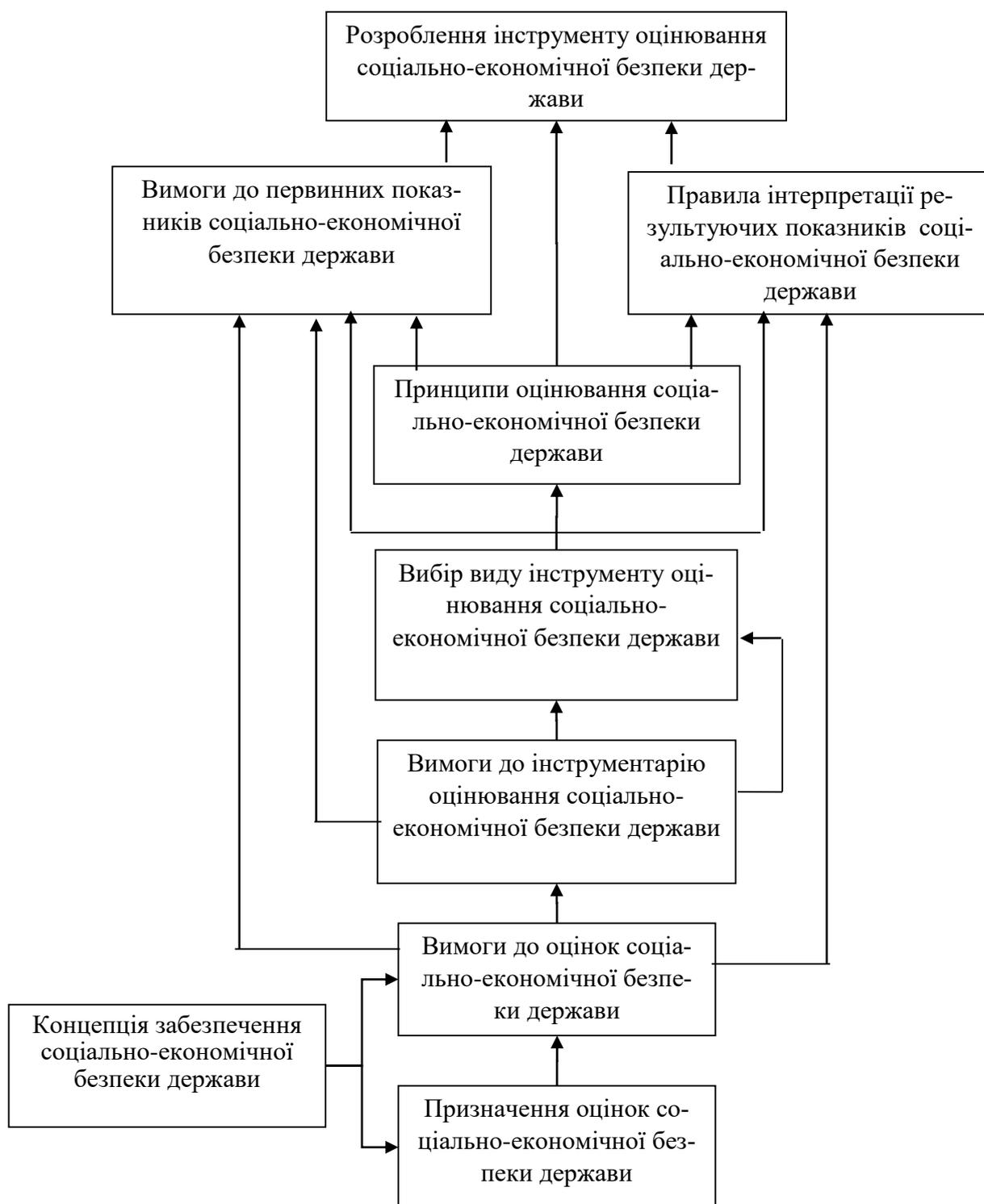

Рис. 2.1. Взаємозв'язок передумов оцінювання соціально-економічної безпеки держави

За суттю оцінки (оцінка) соціально-економічної безпеки держави також є інформацією (як сукупність даних), а тому якість таких оцінок означає наявність в них відповідних властивостей, що зумовлює ступінь придатності

оцінок для регіонального управління.

Формування передумов оцінювання соціально-економічної безпеки держави починається з визначення призначення її оцінок, яке є багатоцільовим. Властивості, що у сукупності утворюють якість оцінок соціально-економічної безпеки держави, є практично такими ж, що й властивості, які утворюють якість інформації будь-якого характеру та призначення [48, 50, 59]. За результатами аналізу наявних в науковій літературі властивостей якісної інформації сформовано загальні вимоги до оцінок соціально-економічної безпеки держави (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Вимоги до оцінок соціально-економічної безпеки держави

Властивість	Зміст властивості
Репрезентативність	Адекватне відображення вибраних аспектів соціально-економічної безпеки держави. Оцінки соціально-економічної безпеки держави мають не лише повною мірою відображати стан двох її частин, а й вплив різноманітних чинників, що зумовив оцінки
Точність	Ступінь наближення оцінок до реального стану соціально-економічної безпеки держави має відповідати затребуваності оцінок
Форма подання	Оцінки соціально-економічної безпеки держави за формою є квазі-кількісними (умовно кількісними), тому що є показниками, отриманими за результатами перетворення значень різних за характером первинних показників
Придатність для використання	Оцінки соціально-економічної безпеки держави мають бути надані у форматі, придатному для використання в регіональному управлінні та в управлінні суб'єктами підприємництва держави

*Складено з використанням [48, 50, 59].

Для розроблення моделі важливо також знати очікування її користувачів, які втілено у вимогах до результуючого показника соціально-економічної безпеки держави (вимоги до проміжних показників є похідними від вимог до результуючих показників). Вимоги до результуючого показника соціально-економічної безпеки держави, які уточнюють загальні вимоги до її оцінок (див. табл. 2.4), показано на рис. 2.2.

Дотримати надані у табл. 2.4 та рис. 2.2 вимоги до оцінок соціально-економічної безпеки держави можливо за наявності (рис. 2.3):

- інструментарію оцінювання адекватного оцінюваному об’єкту – соціально-економічній безпеці держави;
- якісних первинних даних (показників), які за складом, з одного боку, є репрезентативними в описі окремих складових соціально-економічної безпеки держави, а, з іншого, – придатні для вибраного (або розробленого) інструментарію оцінювання;
- чітких правил та алгоритмів проведення оцінних операцій та інтерпретації проміжних та результируючих показників соціально-економічної безпеки держави.

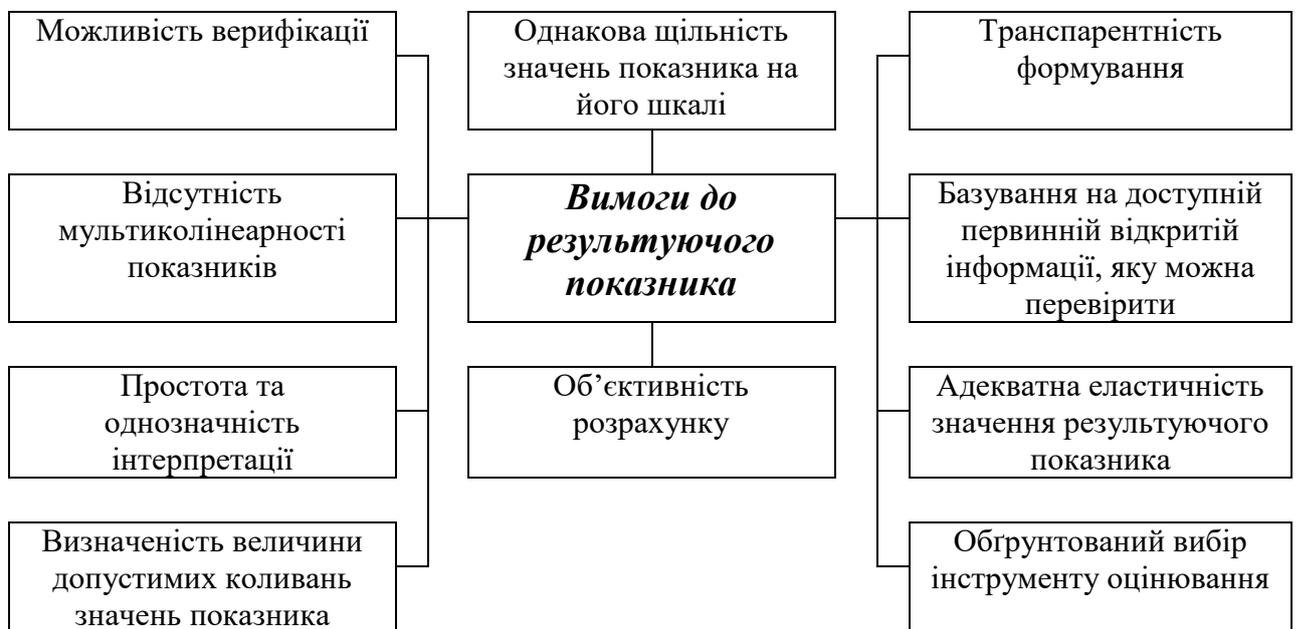

Рис. 2.2. Вимоги до результиуючого показника соціально-економічної безпеки держави

Між умовами, що представлено на рис. 2.2, існує прямий і зворотній причинно-наслідковий зв'язок. З одного боку, первинні показники для оцінювання соціально-економічної безпеки держави і правила інтерпретації результиуючих показників безпосередньо визначаються вибраним підходом, методом або моделлю оцінювання.

Але, з іншого боку, вибір (або розроблення) інструментарію оцінювання має виходити з можливості мати значення вибраних для оцінювання соці-

ально-економічної безпеки держави первинних показників. Якщо значення вибраних первинних показників дуже складно отримати (наприклад, відсутні статистичні дані, відсутні дані для розрахунку або розрахунків значення показника є дуже трудомістким тощо), то через це застосування в оцінюванні соціально-економічної безпеки держави вибраних методу, підходу або моделі оцінювання втрачає сенс, оскільки у такому разі оцінювання не відповідає принципу відносної простоти (див. табл. 2.3), який проголошує уникнення надмірної складності в оцінюванні.

В оцінюванні соціально-економічної безпеки держави можуть знайти застосування методи, прийоми, процедури, алгоритми та способи оцінювання об'єктів в економічній безпекології, які є предметом вивчення в такій її галузі як естиметологія [49]. Але необхідно уточнити правила їхнього застосування стосовно особливостей об'єкта оцінювання – соціально-економічної безпеки держави, статусу об'єкта оцінювання (умова соціально-економічного розвитку держави), вибраного підходу до її тлумачення (захисний підхід) та вибраної форми поєднання у єдине ціле методів, прийомів, процедур, алгоритмів та способів оцінювання. Використання в оцінюванні соціально-економічної безпеки держави лише окремих з них навряд чи дозволить отримати цілісні та неупереджені її оцінки.

Рис. 2.3. Умови виконання вимог отримання якісних оцінок соціально-економічної безпеки держави

Найчастіше формою поєднання у єдине ціле методів, прийомів, процедур, алгоритмів та способів оцінювання будь-якого економічного об'єкта є методика або модель, які становлять собою комплексний інструмент оцінювання.

В оцінюванні соціально-економічної безпеки держави вибір зроблено на користь методики оцінювання, яка дозволяє надати послідовний формалізований опис оцінювання на підставі розроблених правил. Методика оцінювання у загальному вигляді становить собою послідовність дій (операцій) з деякими вихідними даними, поступове перетворення яких дозволяє отримати формалізований і певною мірою об'єктивний опис досліджуваного об'єкта, який знаходить застосування у наступних рішеннях щодо цього об'єкта.

Виходячи з цього, методика оцінювання соціально-економічної безпеки держави становить собою системний опис здійснюваних з використанням вибраних методів, прийомів, процедур та алгоритмів взаємопов'язаних та взаємозумовлених дій із сукупністю первинних показників, виконання яких дозволяє отримати проміжні та результуючі показники (проміжні та кінцеві оцінки соціально-економічної безпеки держави), інтерпретація котрих за наданими правилами дозволяє отримати загальне уявлення про стан соціально-економічної безпеки держави, тенденції та вектори щодо його зміни.

Достовірність результуючої та проміжних оцінок соціально-економічної безпеки держави вирішальною мірою залежить від якості методики оцінювання. Якість методики оцінювання визначається наявністю сукупності її властивостей (характеристик). Такі властивості методики виникають тоді, коли її розроблено з урахуванням низки вимог (рис. 2.4).

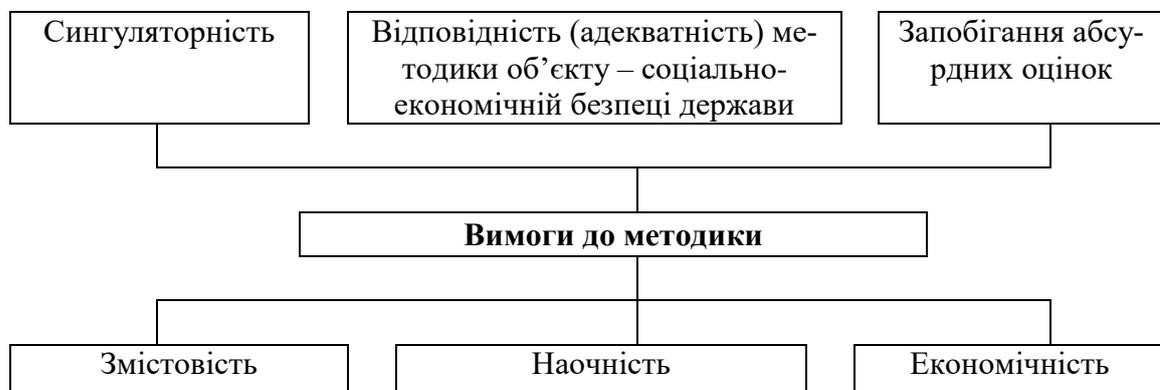

Рис. 2.4. Вимоги до методики оцінювання соціально-економічної безпеки держави

Наочність методики означає, що її часова структура має відповідати послідовності операцій оцінювання соціально-економічної безпеки держави, що надає змогу зафіксувати проміжні результати оцінювання і за необхідності використовувати їх як самостійні оцінки у різноманітних дослідженнях не лише соціально-економічної безпеки держави, а і його соціально-економічного розвитку.

Сингулярність методики слід розглядати як припущення про виникнення в економічній безпекології деяких обставин (виявлення нових феноменів, процесів, закономірностей, явищ тощо), після чого оцінювання соціально-економічної безпеки держави втрачає сенс. Наприклад, можуть з'явитися нові, більш досконалі методи і моделі оцінювання соціально-економічної безпеки держави, які мають беззаперечні переваги, за якими розроблена методика вже не зможе конкурувати. Властивість сингулярності, що методика оцінювання є актуальною протягом певного періоду часу за відсутності нових знань в економічній безпекології або до появи нових інструментів оцінювання. Тобто у часовому аспекті дія будь-якої методики є кінцевою.

Найбільш широкою серед вимог до методики оцінювання соціально-економічної безпеки держави (див. рис. 2.4) є вимога її відповідності об'єкту оцінювання. Вона у першу чергу означає:

- сприйняття соціально-економічної безпеки держави так, як її визначено у концепції забезпечення соціально-економічної безпеки держави (див. рис. 2.2). У дослідженні, що проведено, соціально-економічну безпеку держави визнано умовою його соціально-економічного розвитку, забезпечення якої розглядається в межах захисного підходу, імперативними поняттями котрого є «загроза», «захист», «захищеність» [48];

- адекватність використовуваної в оцінюванні первинної інформації (первинних показників) можливостям методики;

- використання у методиці первинних показників, які відображають вплив процесів та явищ на соціально-економічну безпеку держави;

- спроможність методики виконати вимоги до оцінок соціально-

економічної безпеки держави (див. табл. 2.4).

Відповідність методики оцінювання соціально-економічної безпеки держави об'єкту оцінювання означає ще й адекватність складності методики та розрахунків при її використанні складності об'єкта оцінювання та вимогам до оцінок соціально-економічної безпеки держави (див. табл. 2.4).

Принципи, яких необхідно дотримуватися при розробленні методики оцінювання соціально-економічної безпеки держави, сформульовано за результатами аналізу загальноприйнятих принципів оцінювання (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Принципи моделювання оцінювання соціально-економічної безпеки держави

Принцип	Зміст принципу
інформаційної достатності	Даних для оцінювання має бути достатньо. Якщо їх мало, виникають складнощі з виконанням таких вимог до методики як відповідність об'єкту моделювання та змістовість, вимог до оцінок соціально-економічної безпеки держави (репрезентативність, точність та придатність до використання) (див. табл. 2.4) та реалізацією таких принципів оцінювання як контекстуальність та достатнє обґрунтування (див. табл. 2.2) Наявність надлишкової інформації спричиняє громіздкість методики, порушує принцип відносної простоти в оцінюванні соціально-економічної безпеки держави
цільової спрямованості	Методика створюється для досягнення конкретної мети – отримання оцінок (оцінки) соціально-економічної безпеки держави
здійсненності	Методика має дозволяти досягнути мети дослідження за кінцевий час з отриманням результату, що задовольняє користувачів
агрегування	Складне явище, яким є соціально-економічна безпека держави, представлено у вигляді її складових, для опису яких використовуються спрощені формальні залежності

Складено з використанням [56, 62, 63].

Дотримання принципів оцінювання соціально-економічної безпеки держави (див. табл. 2.2), прагнення забезпечити вимоги до методики оцінювання (див. рис. 2.4) та якості результатів її використання – відповідних оцінок (див. табл. 2.3) покладено в основу розроблення методичних рекомендацій до оцінювання соціально-економічної безпеки держави.

2.2. Критерії відбору показників соціально-економічної безпеки держави

Однією з умов отримання якісних оцінок соціально-економічної безпеки держави є використання якісних первинних даних (показників).

Якість використовуваної в оцінюванні соціально-економічної безпеки держави первинної інформації є комплексною характеристикою, що розглядається як комплекс властивостей, які мають бути притаманні первинним даним, що складають інформаційний базис оцінювання. До таких властивостей належать достовірність, доступність, своєчасність та економічність отримання даних, їхня змістовість.

Наявність зазначених властивостей у первинній інформації, що складає інформаційний базис оцінювання соціально-економічної безпеки держави, та міру їхнього вияву можна перевірити за допомогою кількісних показників (коефіцієнти викривлення, впливу, доступності, відповідності, економічності та якості) (як це показано у [41]) або шляхом експертної перевірки.

Вхідними даними для оцінювання соціально-економічної безпеки держави є первинні показники, які описують той чи інший аспект її складових – економічної, соціальної та демографічної. Аргументами на користь саме цих складових соціально-економічної безпеки держави послуговували такі:

соціально-економічна безпека держави неможлива без нормального функціонування його економічної системи, результати якого у вигляді результатів діяльності господарських агентів у натуральному та фінансовому вимірнику складають основу економічних процесів в державі (перерозподіл фінансових потоків у соціальній сфері, формування заробітної плати та соціальних виплат для населення тощо);

економічна складова держави не є самоцінністю й самометою, вона слугує основою соціальної складової, яка відображає міру задоволення потреб населення у певних ресурсах та послугах. Соціально-економічна безпека держави за своєю природою означає у тому числі задоволення певною мірою найважливіших потреб населення, оскільки у комплексному розумінні дер-

жава – це не тільки й не стільки територія та ресурси, скільки люди, які на цій території мешкають;

основою функціонування економічної системи держави (трудові ресурси) і суб'єктом соціальної складової є населення. Тому в оцінюванні соціально-економічної безпеки держави виділено демографічну складову моделі.

Кожна зі складових соціально-економічної безпеки держави важлива для її оцінювання. Так, за негативної динаміки оцінок економічної складової соціально-економічної безпеки держави не приходиться говорити про достатній рівень соціально-економічної безпеки держави загалом. Адже гальмування та уповільнення економічних процесів негативно впливають на можливість задоволення потреб населення держави, розвиток її соціальної інфраструктури тощо. Процеси негативного характеру, що спостерігаються у демографічній складовій (наприклад, зменшується населення працездатного віку), спричиняють негативний вплив на економічну складову – зменшуються трудові ресурси та погіршується їхня якість (що, власне, нині і спостерігається в Україні через суттєву активізацію міграційних процесів).

Первинні показники для оцінювання соціально-економічної безпеки держави є способом кількісного опису у певному форматі узагальнюючих характеристик безпечного стану держави, який є результатом низки процесів в країні.

Чіткі вимоги, за дотримання яких вибраний показник, що описує результати різноманітних процесів в національній економіці, його соціальному становищі та у соціальній сфері, дотепер відсутні, що можна розцінити дво-ко:

як вияв епістемологічного контекстуалізму [53] в оцінюванні соціально-економічної безпеки держави, відповідно до якого при використанні того чи іншого методу або підходу в оцінюванні (проаналізовано у [56, 57]) склад первинних показників формується кожного разу за висунутими вимогами (головне, щоб такі вимоги було надано);

як невирішене питання, яке не вирішується тривалий час через низку

причин: невисоку актуалізацію питання, відсутність інструментарію вирішення, внаслідок методологічної пастки (за аналогією з інституціональною пасткою В.М. Полтеровича [54]) тощо.

У проведеному дослідженні найдоцільнішим визнано дотримання першої позиції, а тому сформульовано принципові вимоги до вибору первинних показників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави (рис. 2.5).

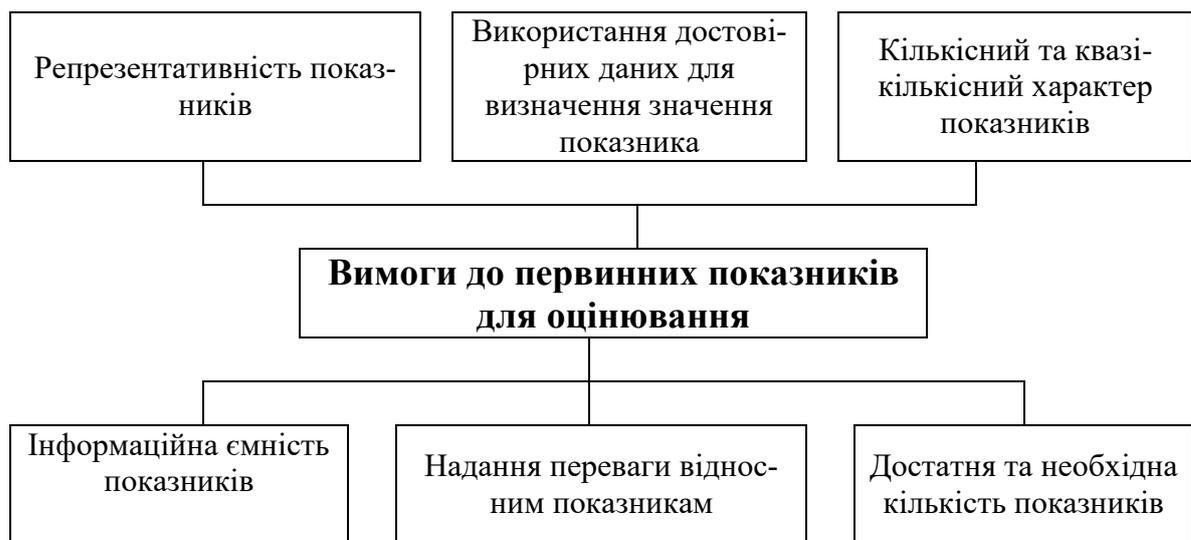

Рис. 2.5. Вимоги до первинних показників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави

Вимоги до первинних показників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави принципово є інтуїтивно зрозумілими, але все ж такі потребують відповідних коментарів. Репрезентативність показників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави означає:

- представлення за допомогою сукупності первинних показників результатів найважливіших економічних та соціальних процесів в регіоні, які найпомітніше вплинули на його соціально-економічну безпеку і безпосередньо спричинили її зміцнення або, навпаки, погіршення;
- представлення результатів саме тих процесів, на перебіг яких регіон має реальний вплив.

Відповідно до першого аспекту репрезентативність первинних показ-

ників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави означає, що вони мають представляти результати процесів стабільного відтворення, підтримування та зміцнення економічного, соціального та демографічного потенціалів держави. Ці результати відображають характеристики безпечного стану держави. Адже фундаментальним критерієм соціально-економічної безпеки держави слід визнати економічне зростання, яке закладає основи соціально-економічної безпеки держави.

Відповідно до другого аспекту репрезентативності первинні показники мають описувати результати тих процесів в економіці держави та його соціальной сфері, на які державне управління має хоча б мінімальний вплив. У протилежному випадку використання таких показників втрачає сенс. Наприклад, серед показників оцінювання і економічної, і соціально-економічної безпеки держави достатньо часто зустрічається показник інфляції (наприклад, [15]), який характеризує результати порушення однієї з головних макроекономічних пропорцій – співвідношення маси грошей в обігу та вартості товарної маси.

Вимога інформаційної ємності показника певним чином спростовує достатньо поширену думку в оцінюванні різних видів безпеки держави, відповідно до якої показниками оцінювання можуть бути будь-які офіційні статистичні показники (наприклад, [45, 54]). Первинним показником для оцінювання соціально-економічної безпеки держави може бути показник, який задовольняє вимозі інформаційної ємності.

Інформаційну ємність показника загалом можна розглядати як його характеристику акумулювати значний обсяг інформації, що дозволяє надати точнішу характеристику досліджуваного об'єкта. Тоді інформаційну ємність показника для оцінювання соціально-економічної безпеки держави слід визначити як міру акумульованості у ньому інформації про процеси, результати яких вплинули на соціально-економічну безпеку держави.

Можливо, прагнення до використання саме статистичних показників в оцінюванні будь-якого виду безпеки держави (економічної, соціальної, соці-

ально-економічної) зумовлено широким доступом до статистичної інформації держави, відсутністю необхідності пошуку потрібних даних, перевірки їхньої достовірності та витрат часу на їхнє оброблення. Проте можливості статистичної звітності далеко не завжди задовольняють потреби дослідження, через що, власне, і виникають нові показники. Тому первинним показником оцінювання будь-якого виду безпеки держави (економічної, соціальної, соціально-економічної) не може бути будь-який статистичний показник, а лише показник, значення якого відображає результати різноманітних процесів, явищ та ін., які пов'язані саме із соціально-економічною безпекою держави. Чим більш інформаційно ємними є первинні показники для оцінювання соціально-економічної безпеки держави, тим меншою може бути їхня кількість.

З одного боку, кількість первинних показників має бути достатньою для всебічного опису соціально-економічної безпеки держави. Результати аналізу сучасних публікацій з оцінювання економічної безпеки держави показали тенденцію збільшення кількості оцінних показників. Зрозуміло, що це зумовлено прагненням охопити якомога більше аспектів економічної і соціально-економічної безпеки держави. Дійсно, з початку збільшення кількості показників і, відповідно, збільшення обсягу та трудомісткості розрахунків забезпечують багатоаспектність оцінок економічної і соціально-економічної безпеки держави. Проте починаючи з якогось показника, збільшення кількості показників, обсягу та трудомісткості операцій з ними вже не приводять до адекватного збільшення повноти та точності оцінок соціально-економічної безпеки держави.

З іншого боку, відповідно до закону необхідної різноманітності Ешбі, який визначає основні вимоги до здатності системи управління робити вибір [34], зі зростанням кількості первинних показників ускладнюється оцінювання соціально-економічної безпеки держави, зокрема, у частині операцій з первинними показниками (їхня нормалізація, згортка та ін.), що спричиняє ускладнення способів виконання таких операцій. Тому, за І.Г. Мішиною, сукупність пока-

зників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави у кожному конкретному дослідженні має формуватися відповідно до стану об'єкта безпеки, з урахуванням головних тенденцій в її забезпеченні [29].

При формуванні сукупності первинних показників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави перевагу надано не просто кількісним або квазі-кількісним показникам, а відносним показникам. Адже абсолютні показники, як правило, є малоінформативними, за їхнім значенням складно отримати уявлення про характер результату того чи іншого процесу в економіці держави або його соціальному становищі. Саме тому більш доцільним бачиться використання як первинних саме відносних показників, які є результатом співвідношення двох абсолютних показників.

Оцінки соціально-економічної безпеки держави, що представлено кількісними показниками, потребують лінгвістичної інтерпретації, яка має здійснюватися за деякими правилами. Їхнє дотримання дозволяє ідентифікувати стан соціально-економічної безпеки держави, тенденції в її зміні та її складових не лише із суто формальних позицій (чим вище значення показників, тим безпечніший стан держави), а і з урахуванням тих обставин, в яких перебував регіон (або перебуватиме, якщо йдеться про прогнозні оцінки).

Лінгвістична інтерпретація кількісних оцінок, що становить собою якісний опис значення показника, зрозуміліша для користувачів оцінок, доступніша для сприйняття та подальшого аналізу.

Для лінгвістичної інтерпретації значень результуючих та проміжних показників соціально-економічної безпеки держави встановлено інтервали значення показників. Встановлення таких інтервалів становить собою формалізований спосіб підготовки її оцінок до лінгвістичної інтерпретації.

Для встановлення інтервалів значення результуючого та проміжних показників соціально-економічної безпеки держави можна використати: функцію бажаності Харрінгтона, шкалу Лікерта. Ці шкали є п'ятипозиційними.

Лінгвістична інтерпретація значень результуючих та проміжних показників соціально-економічної безпеки держави надає загальне уявлення про її

стан. Це загальне уявлення потребує уточнення у таких аспектах. Одне й те ж значення результуючого та проміжних показників соціально-економічної безпеки держави має різний сенс і тлумачиться по-різному, якщо економіка країни та досліджуваний регіон знаходяться на різних етапах економічної динаміки. При цьому етапи економічної динаміки економіки країни та досліджуваного держави можуть збігатися або різнитися.

Про необхідність врахування етапу життєвого циклу держави та національної економіки при оцінюванні соціально-економічної безпеки держави вже заявлено в деяких публікаціях. Проте подальшого розвитку положення з врахування в оцінюванні економічної динаміки економіки країни та держави поки ще не отримали.

Отже, надані передумови оцінювання соціально-економічної безпеки держави описують вимоги, принципи та умови в оцінюванні, які мають бути виконані, властивості оцінок, до забезпечення яких необхідно прагнути в оцінюванні, принципи оцінювання, які необхідно використовувати, з тим, щоб отримані результуючі та проміжні оцінки соціально-економічної безпеки держави заслуговували на довіру і знайшли відповідне використання.

2.3. Індикатори соціально-економічної безпеки держави

При оцінюванні соціально-економічної безпеки держави, зокрема її соціальної надбудови, погляди науковців сьогодення є більшою мірою антропоцентричними та сконцентрованими на дослідженнях якості та безпеки життя населення. Зокрема, для країн, представлених в Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), розраховується індекс поліпшення життя, що містить систему індикаторів, згрупованих за такими напрямками, як ведення домашнього господарства, доходи, забезпеченість роботою, суспільне життя, освіта, навколишнє природне середовище, участь у громадському житті, охорона здоров'я, задоволення життям, безпека, збалансованість трудової діяльності та особистого життя.

У таблиці 2.6 представлено основні демографічні показники, які використовуються для аналізу найважливіших демографічних явищ Іспанії. Аналіз наведених індикаторів дає змогу оцінити рівень демографічної безпеки для прийняття рішень щодо запобігання та попередження реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері, сформувані основні характеристики демографічної безпеки, а також динаміку демографічних явищ населення. Наведені показники підсумовують історичну еволюцію поведінки демографічних явищ в Іспанії (народжуваність, смертність, рівень одружень, розлучень, міграційні рухи). Вони розраховуються за статистичними даними народжуваності, смертності та одруження [22].

Таблиця 2.6

Індикатори рівня демографічної безпеки Іспанії

Індикатор	Розрахунок
Коефіцієнт народжуваності	Народження, що зареєстровані протягом року / середню чисельність населення за рік * 1000
Рівень смертності	Кількість смертей, що зареєстровані протягом року / середня чисельність населення протягом року * 1000
Показник дитячої смертності до 1го року	Кількість зареєстрованих смертей дітей віком до 1 року / всього народжених дітей протягом року * 1000
Показник дитячої смертності до 5ти років	Кількість зареєстрованих смертей дітей віком до 5 років / всього народжених дітей протягом року * 1000
Коефіцієнт одружених	Шлюби укладені протягом року / середня чисельність населення протягом року * 1000
Загальний рівень розлучень	Кількість зареєстрованих розлучень протягом року / Середньорічна чисельність населення * 1000
Рівень іміграції з-за кордону	Кількість імігрантів протягом року / середня чисельність населення протягом року * 1000
Рівень еміграції за кордон	Кількість емігрантів протягом року / середня чисельність населення протягом року * 1000
Рівень міграції за кордон	Кількість імігрантів протягом року + кількість емігрантів протягом року / середня чисельність населення протягом року * 1000
Природній приріст на тисячу жителів	кількість народжених протягом року – кількість померлих протягом року / середня чисельність населення протягом року * 1000
Рівень залежності	чисельність населення віком понад 64 роки + чисельність населення від 15-65 років / чисельність населення до 16 років

Основою соціальної безпеки є якість життя людей, що пов'язано з різними соціальними характеристиками, такими як рівень бідності (особливо

дітей, безробітних, жінок та пенсіонерів), безробіття (молоді та літні люди, які ще не реалізували своє право на пенсійне забезпечення) [51].

Багато досліджень показали позитивний зв'язок між соціально-економічним розвитком і показниками соціального статусу населення. З іншого боку, соціальна безпека забезпечує достатню умову для економічного процвітання. Країни з низьким рівнем соціальної безпеки демонструють обмежений економічний розвиток.

Соціальна безпека розглядається як один із критеріїв макроекономічної ефективності національної економіки. Також соціальна безпека спрямована на подолання бідності, відновлення працездатності та продуктивності праці, а також на компенсацію засобів до існування осіб, які через похилий вік або несприятливі соціальні обставини не можуть заробляти. У рамках соціального підходу домінують такі елементи: соціальна нерівність, справедливість і чесність. Таким чином ця політика забезпечує допомогу маргіналізованим групам і зменшує нерівність у розподілі доходів, а також доступ до основних медичних послуг.

Основними складовими соціальної безпеки в європейських країнах є соціальні витрати та соціальне забезпечення. Соціальні витрати на рівні ЄС коливаються від 13,4% ВВП (Ірландія) до 31% ВВП (Франція) тоді як внески на соціальне забезпечення складають від 0,06% ВВП (Данія) до 16,8% ВВП (Словенія). Водночас підвищення рівня соціальних видатків найчастіше є результатом зростання бідності в країні. Це потенційне джерело соціальної нестабільності, що, безумовно, суперечить концепції сталого розвитку. ЄС визнав проблему бідності та соціальної ізоляції та серйозно розглядає питання соціального захисту вразливих груп населення. Для досягнення соціальної безпеки є надзвичайно важливим забезпечення соціальної, освітньої політики, політики зайнятості та охорони здоров'я.

На рівні ЄС Європейський стовп соціальних прав мав на меті прирівняти соціальну стійкість до економічної та екологічної стійкості. Це ініціатива Європейської комісії, яка була створена в 2017 році і метою якої було ство-

рення соціально стабільного Союзу шляхом поваги соціальних прав, серед яких найбільш помітними є виплати для безробітних. Слід зазначити, що бідність є основною проблемою, з якою стикаються соціально-економічні політики. Втрата роботи, високі витрати на житло та передчасне залишення школи є ключовими факторами, які можуть збільшити ризик бідності. Тому безробіття та освіта часто використовуються в дослідженнях як показники соціальної стійкості.

Очікується, що в найближчий період соціальний стовп ставатиме все більш вагомим, оскільки він є життєво важливим фактором для життя населення. Це твердження впливає з того, що вирішення накопичених соціальних проблем є основою економічної політики та політики розвитку багатьох країн. Окремих даних про рівень життя населення недостатньо, щоб зробити висновки про якість життя людей, оскільки вони включають неекономічні фактори. Крім того, вони не дають корисної (якісної) інформації про соціальний статус населення. Тому надзвичайно важливо досліджувати та кількісно оцінювати соціальні показники на рівні національних економік або, наприклад, на рівні групи країн економічної інтеграції.

У науковій та професійній літературі немає єдиної думки щодо визначення соціальної стійкості. Незважаючи на неоднорідність поняття соціальної стійкості та соціального захисту, було обрано показники широко використовуваної міжнародної бази даних Євростат, які безпосередньо пов'язані з ефективністю соціального захисту.

Показники пов'язані з двома головними соціально-економічними проблемами: бідністю та безробіттям. Індикатори соціальної стійкості передусім включають соціально-економічні ознаки, оскільки інші показники важко або неможливо виміряти. Із частини згаданої бази даних Монітор ефективності соціального захисту було відібрано 11 індикаторів, яких достатньо для оцінки соціальної безпеки країн ЄС (табл. 2.7). Показники походять з різних вимірів соціального захисту: рівня бідності, безробіття, медичного обслуговування, вартості життя та показників освіти [28].

Таблиця 2.7

Індикатори рівня соціальної безпеки країн ЄС

Індикатор	Визначення
1	2
Люди, яким загрожує бідність або соціальна ізоляція, %	Цей показник включає всіх осіб, які перебувають під загрозою бідності після соціальних виплат, осіб із серйозними матеріальними злиднями, а також осіб, які проживають у домогосподарствах з дуже низькою інтенсивністю праці.
Рівень ризику бідності, %	Рівень ризику бідності означає відсоток населення, який після соціальних виплат має наявний дохід, нижчий від порогу ризику бідності. Цей поріг становить 60% національного вирівняного наявного доходу. Це показник, який визначає низькі доходи порівняно з іншими в національній економіці.
Рівень важкої матеріальної депривації, %	Рівень матеріальної депривації – це показник, який вказує на неспроможність людей дозволити (платити) певні речі, які є бажаними або необхідними для адекватного чи якісного життя.
Люди, які живуть у домогосподарствах з дуже низькою інтенсивністю праці	Цей показник включає осіб віком до 59 років, які проживають у домогосподарствах, де дорослі члени сім'ї працюють менше ніж на 20% від їхнього трудового потенціалу протягом останнього року.
Особи, які раніше залишили освіту та навчання, вікова група 18–24 роки, %	Особи, які раніше залишили освіту та навчання, вікова група 18-24 років по відношенню до населення тієї ж вікової групи. Це люди, які не отримали відповідної освіти або не завершили навчання.
Показник перевищення вартості житла, %	Відсоток населення, сукупний наявний дохід домогосподарства якого обтяжений загальними витратами на житло понад 40% на рівні домогосподарства.
Коефіцієнт безробіття серед молоді, %	Це міра безробіття серед молоді (від 15 до 24 років) серед загального населення тієї ж вікової групи (яка включає зайнятих, безробітних і неактивну молодь).
Молодь, що не працює та не навчається, %	Індикатор стосується молодих людей, які є безробітними або не отримали жодної освіти чи навчання.
Рівень безробіття, що перебуває під загрозою бідності, %	Цей відсоток включає безробітних (віком від 18 років), які мають еквівалентний наявний дохід, нижчий від порогу ризику бідності. Цей поріг визначено в описі другого показника.
Рівень тривалого безробіття, %	Він включає довгостроково безробітних (12 місяців і більше) віком 15–74 роки як відсоток до активного населення (працюючих і безробітних) того ж віку.
Повідомлення про незадоволену потребу в медичній допомозі	Він розраховується відповідно до власних оцінок особи (віком від 16 років) щодо того, чи потребувала особа обстеження або лікування в минулому році, але не мала або не зверталася за ним через фінансові причини.

Індекс людського розвитку (ІЛР) є сумарним показником середніх досягнень у ключових аспектах людського розвитку: довге та здорове життя,

знання та гідний рівень життя. ІЛР є середнім геометричним нормалізованих індексів для кожного з трьох вимірів [41].

Рівень здоров'я оцінюється за очікуваною тривалістю життя при народженні, рівень освіти вимірюється середнім числом років навчання для дорослих віком 25 років і старше та очікуваних років навчання для дітей у віці вступу до школи. Рівень життя вимірюється валовим національним доходом на душу населення. Оцінки для трьох вимірних індексів ІЛР потім об'єднуються в зведений індекс із використанням середнього геометричного [41].

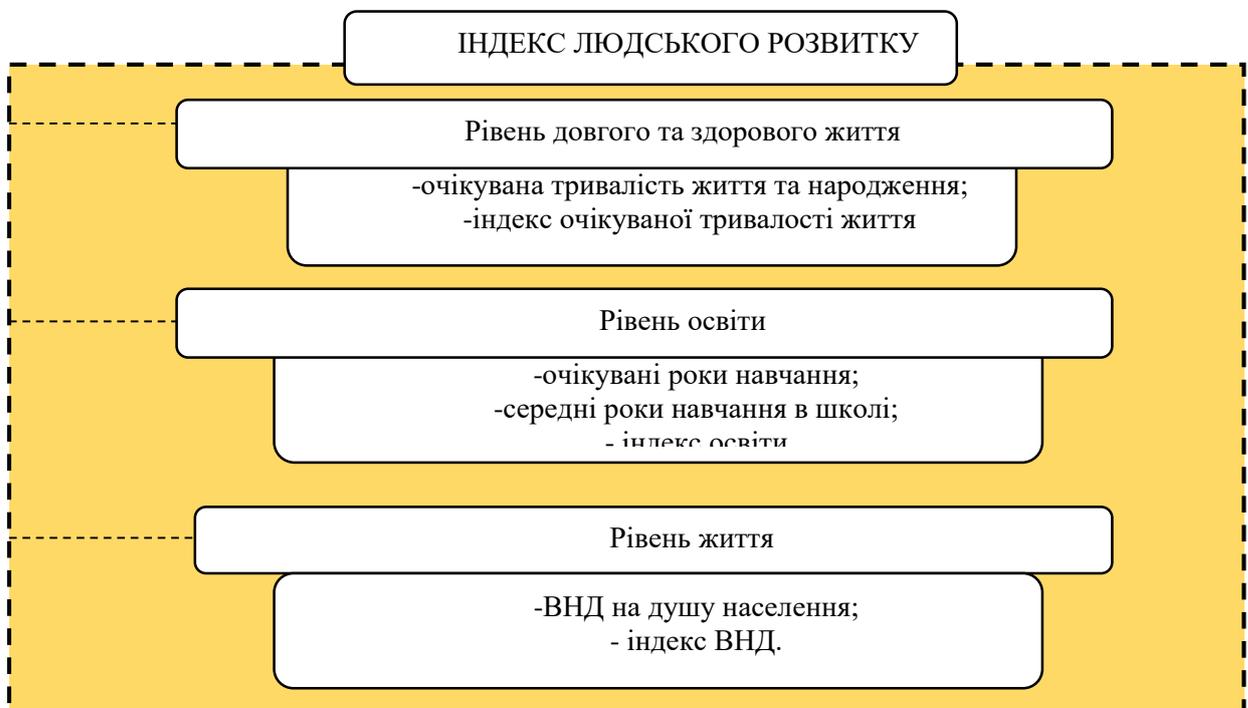

Рис. 2.7. Показники індексу людського розвитку

Для розрахунку ІЛР використовують формулу:

$$HDI = \sqrt[3]{H_{\text{health}} + H_{\text{educ.}} + H_{\text{living standarts}}}, \quad (2.1)$$

де HDI – індекс людського розвитку; H_{health} – індекс здоров'я; $H_{\text{education}}$ – індекс освіти; $H_{\text{living standarts}}$ – рівень життя.

$$H_{\text{health}} = \frac{(LE - LE_{\text{min}})}{(L_{\text{max}} - LE_{\text{min}})}, \quad (2.2)$$

де LE – очікувана тривалість життя.

$$H_{\text{education}} = \left(\frac{MYS - MYS_{\text{min}}}{MYS_{\text{max}} - MYS_{\text{min}}} \right) \left(\frac{EYS - EYS_{\text{min}}}{EYS_{\text{max}} - EYS_{\text{min}}} \right), \quad (2.3)$$

де MYS – середні роки навчання; EYS – очікувані роки навчання.

$$H_{\text{living standards}} = \frac{(\ln(GNI) - \ln(GNI_{\text{min}}))}{(\ln(GNI_{\text{max}}) - \ln(GNI_{\text{min}}))}, \quad (2.4)$$

де GNI – валовий національний дохід

Інтерпретацію HDI зазначають так: $HDI \geq 0,80$ високий рівень; $HDI 0,50 - 0,79$ середній; $HDI < 0,50$ низький.

Оскільки економічна безпека є динамічною категорією, що видозмінюється під впливом політичних, соціально-економічних та соціокультурних чинників, її основним завданням є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних показників, недотримання яких спричиняє загрози економічній безпеці, основні з яких представлено в таблиці 2.8. Граничні значення індикаторів економічної безпеки є кількісними параметрами, які окреслюють межі допустимих значень у різних сферах економіки.

Таблиця 2.8

Граничні значення деяких соціальних індикаторів економічної безпеки держави

Показники, одиниця виміру	Граничні значення
1	2
Частка населення із сукупними витратами, які нижче 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності), %	не більше 25
Частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму, %	не більше 40
Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, рази	не менше 3

Продовження таблиці 2.8

1	2
Відношення мінімального розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму, рази	не менше 1,5-2
Відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін, рази	не менше 1
Відношення сукупних витрат 10 % найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого, рази	не більше 8
Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %	не більше 50
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	не більше 10
Рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних), %	не більше 25-30
Наявність житлового фонду в середньому на одну особу, м	не менше 25
Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб	не більше 60
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	не менше 4
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	не менше 8,3

Соціальні індикатори економічної безпеки допомагають визначити кількісні показники соціально-економічної діяльності, за межами яких потенційні загрози стають реальними. Показники безпеки є засобом вивчення, передбачення та управління соціально-економічними проблемами, а також розроблення стандартів і керівних принципів соціально-економічного розвитку, найважливішої сфери управління (рис. 2.8).

Отже, вибрані характеристики економічної складової соціально-економічної безпеки держави та субхарактеристики, що їх уточнюють та конкретизують, є за своєю природою багатоаспектними. Для їхнього опису можна запропонувати багато відповідних показників. Але за одним з правил відбору первинних показників для оцінювання кількості показників за характеристиками та субхарактеристиками безпечного стану держави має бути не дуже значною. Визначальною основою існування соціального захисту населення є низка гарантій, зокрема закріплених конституційно соціальних можливостей, які потрібно також враховувати при оцінюванні.

Рис. 2.8. Індикатори підходу до виявлення ризиків і загроз соціально-економічній безпеці держави [1]

Державні соціальні гарантії законодавчо встановлюються задля забезпечення конституційних прав громадян у соціальній сфері та покликані закріпити визначені соціальні норми в реальному середовищі. Державні соціальні стандарти встановлюються у сфері доходів населення, соціальні стандарти – у сферах соціального обслуговування, житлово-комунального господарства, транспорту та зв'язку, охорони здоров'я, освіти, культурно-спортивної освіти, побутового обслуговування населення, торгівлі та громадського харчування. У рамках бюджетного законодавства на 2022 рік буде встановлено низку соціальних виплат, визначених постановами Кабінету Міністрів України. На правовому рівні закріплюються лише основи соціального захисту та соціального забезпечення та встановлюються їх мінімальні межі.

Висновки до розділу 2

У другому розділі роботи досліджено методичні засади оцінювання соціально-економічної безпеки держави як складної системи із соціальною надбудовою.

Доведено, що основу оцінювання соціально-економічної безпеки держави складають первинні показники, які необхідно поєднати за вибраними її функціональними складовими. Кожна зі складових описує стан однієї зі складових соціально-економічної безпеки держави з урахуванням основних принципів критеріального відбору.

Включення показників до числа первинних для оцінювання соціально-економічної безпеки держави має бути обґрунтованим. Тому виходячи зі сформульованих вимог до первинних показників та результатів узагальнення пропозицій з цього приводу, наданих у низці публікацій, розроблено правила обґрунтування відбору первинних показників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави.

Відбір первинних показників для оцінювання соціально-економічної безпеки держави має виходити з результатів аналізу загроз держави, визначення характеристик та субхарактеристик, які описують безпечний стан за кожною складовою, на які вже впливають або можуть вплинути найближчим часом проаналізовані загрози.

Склад загальних характеристик безпечного стану держави, їхня редукція та склад первинних показників для опису наданих субхарактеристик, не слід вважати остаточними і такими, що не підлягають зміні та подальшому розвитку. Радше їх слід вважати одним із варіантів оцінювання соціально-економічної безпеки держави, котрий має надати найбільш достовірний результат оцінювання.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙНИ

2.1. Аналіз індикаторів соціально-економічної безпеки України

Унаслідок широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України значно підвищився рівень усіх ризиків, що впливають на соціально-економічну стабільність.

Серед основних індикаторів соціально-економічної безпеки держави в першу чергу необхідно проаналізувати динаміку ВВП. В цілому втрати ВВП України у 2022 році будуть суттєвими. За різними прогнозами падіння ВВП у 2022-му році становитиме від -10% до -35–40% (за умови, що розмір окупованих територій не збільшиться, а активна фаза триватиме кілька місяців), що відповідає скороченню споживання електроенергії приблизно на 35% (за оцінками ДТЕК). На дев'ять найбільш постраждалих регіонів України припадає 30% національного ВВП. Інфляційний тиск залишається високим через руйнування виробничої й транспортної інфраструктури та зростання вартості виробництва. Як наслідок, обсяги бюджетних видатків на підтримку поступового відновлення бізнесу та економіки стрімко зростають.

Рис. 3.1. Зміна реального ВВП України (у % до попереднього року)

*Складено автором за даними Держстату [45]

За оцінками Мінфіну щодо втрат бюджету, збитки України становлять близько 2 млрд грн на добу. У березні втрати інфраструктури становили 119 млрд. дол, або 4,25 млрд. дол. на день. При тому, що загальна фізична шкода завдана інфраструктурі оцінюється у 88 млрд. дол. або 2,6 трлн грн на 26 квітня 2022 року, що включає збитки, завдані транспортній інфраструктурі (39 млрд. дол.) та руйнування житлового фонду (29 млрд. дол.).

На 2 травня 2022 року загальна сума прямих збитків, завданих Україні через розпочату Росією війну, сягнула майже 92 млрд. дол. – за понад два місяці українці втратили майже 90 тисяч автівок. За останній тиждень квітня 2022 року прямі втрати економіки України через руйнування та пошкодження цивільної та військової інфраструктури зросли на майже 4.5 млрд. дол. Крім того, за оцінками KSE, станом на 2 травня прямі втрати підприємств (активів, складів) від війни вже становлять близько 10 млрд. дол. [44].

Натомість загальні втрати економіки України через війну, враховуючи як прямі, так і непрямі втрати на кшталт зниження ВВП, припинення інвестицій, відтоку робочої сили, додаткових витрат на оборону та соціальну підтримку тощо, коливаються від 564 млрд доларів до 600 млрд доларів.

У період з 24 лютого по 2 травня 2022 року було пошкоджено, знищено або конфісковано щонайменше 940 закладів середньої та вищої освіти, 231 заклад охорони здоров'я, 33,7 млн кв. метрів житлових будинків, 543 дитячих садочків, 11 аеропортів і 6 теплоелектростанцій. Крім того, було зруйновано або пошкоджено десятки тисяч кілометрів доріг і залізниць, 295 мостів і мостових переходів (табл. 3.1).

Громадяни, зокрема жінки з дітьми, які не втратили своє житло, швидше за все, повернуться на колишнє місце проживання. Проте непостійними іммігрантами можуть стати студенти та школярі, які закінчують навчання в інших країнах. Поселення молоді в країні перебування прискорить старіння українського населення. Збитки майна під час війни важко оцінити, так як у гарячих точках їх іноді неможливо простежити, а тим більше вивчити. Наприклад, відомо про пошкодження більшості будівель у Чернігові, Сумах та

Харкові, але інформація про окремі підприємства вкрай обмежена. Деякі власники багатств неохоче повідомляють про те, що їхні активи пошкоджені (оскільки їхні акції/облігації розміщені за кордоном, вони не хочуть залякати інвесторів) або що вони в хорошому стані (вони бояться стати наступною мішенню). Деякі локації мають стратегічне значення, і доступ до інформації про їх статус обмежений. З іншого боку, деякі власники завищили свої збитки, щоб вимагати більшої компенсації.

Таблиця 3.1

Втрати економіки України від пошкодження фізичної інфраструктури з початку воєнних дій станом на 2 травня 2022 року

Об'єкти інфраструктури	Обсяг, шт/км	Загальні втрати, млн. дол
Житлові будинки, млн кв. метрів	33,7	29665
Дороги, тис. км.	23,8	29761
Активи підприємств, одиниць	195	9979
Цивільні аеропорти, одиниць	11	6817
Залізнична інфраструктура та рухомий склад	н/д	3572
Заклади охорони здоров'я	231	1803
Мости та мостові переходи	295	1646
Легкові автомобілі, тис. од.	89,5	1358
Заклади середньої та вищої освіти	940	1202
Земельний фонд, тис. га	4,2	873
Порти та портова інфраструктура	2	622
Адміністративні будівлі	82	449
Військові аеродроми	11	429
Дитячі садочки	543	421
Релігійні споруди	97	332
Літак Ан-225 "Мрія"	1	300
Торгові центри	24	315
Складська інфраструктура	151	247
Культурні споруди	144	236
Інше	-	1891

*Джерело: [44]

Однак існують методи оцінки, наприклад великі споруди (аеропорти, великі промислові підприємства, кораблі, літаки тощо), які можна оцінити окремо за допомогою річних рахунків або інших доступних даних, компанії використовують весь основний капітал, незавершене виробництво та всі запаси. Середні об'єкти нерухомості (школи, лікарні, магазини, заклади куль-

тури тощо) оцінюються за середньою собівартістю одиниці продукції (річні рахунки, тендери Prozorro тощо), типові об'єкти (нерухомість, транспортні засоби, малий бізнес) та мережі (автомобільні та залізничні, електроенергетика та газ, телекомунікації) оцінюються за допомогою непрямих методів шляхом поєднання відповідної регіональної статистики та частки збитків за регіонами чи містами.

Збитки промислових активів станом на квітень 2022 року становлять 6,7 млрд дол. Металургія втратила щонайменше 30% своїх активів. Серед найбільших втрат: «Азовсталь» та «ММК Ілліча», відповідно другий і третій за розмірами металургійні заводи України. Коли йдеться про матеріальні активи, логістичні збої та міграції можуть зробити підприємницьку діяльність практично неможливою або, принаймні, істотно порушити роботу. На дев'ять найбільш постраждалих регіонів припадає 30% національного ВВП (рис. 3.2).

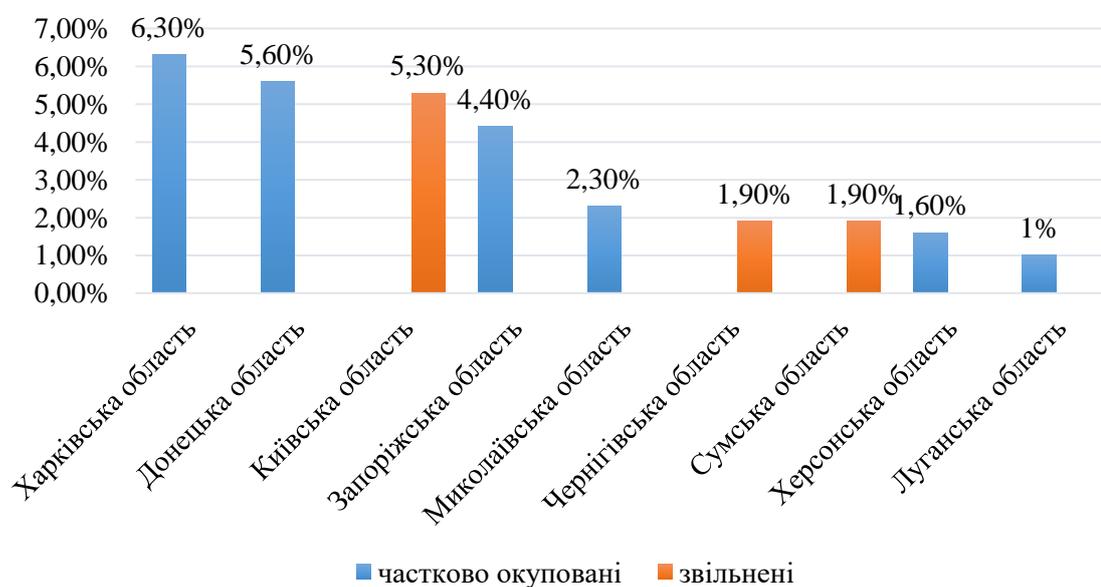

Рис. 3.2. Частка постраждалих областей у ВВП України

*Складено автором за даними Держстату [45]

Навіть якщо найбільш постраждалі регіони повністю відрізані від економічної діяльності країни, джерела щонайменше 70% ВВП України залишаються більш-менш недоторканими. Частка звільнених регіонів (9,1%) пос-

тійно змінюється, північна частина Запорізької області (4,4%), включаючи Запоріжжя, не була окупована. Фактично 20 із 25 найбільших промислових підприємств області розташовані в Запоріжжі, тобто ці підприємства спроможні приносити дохід.

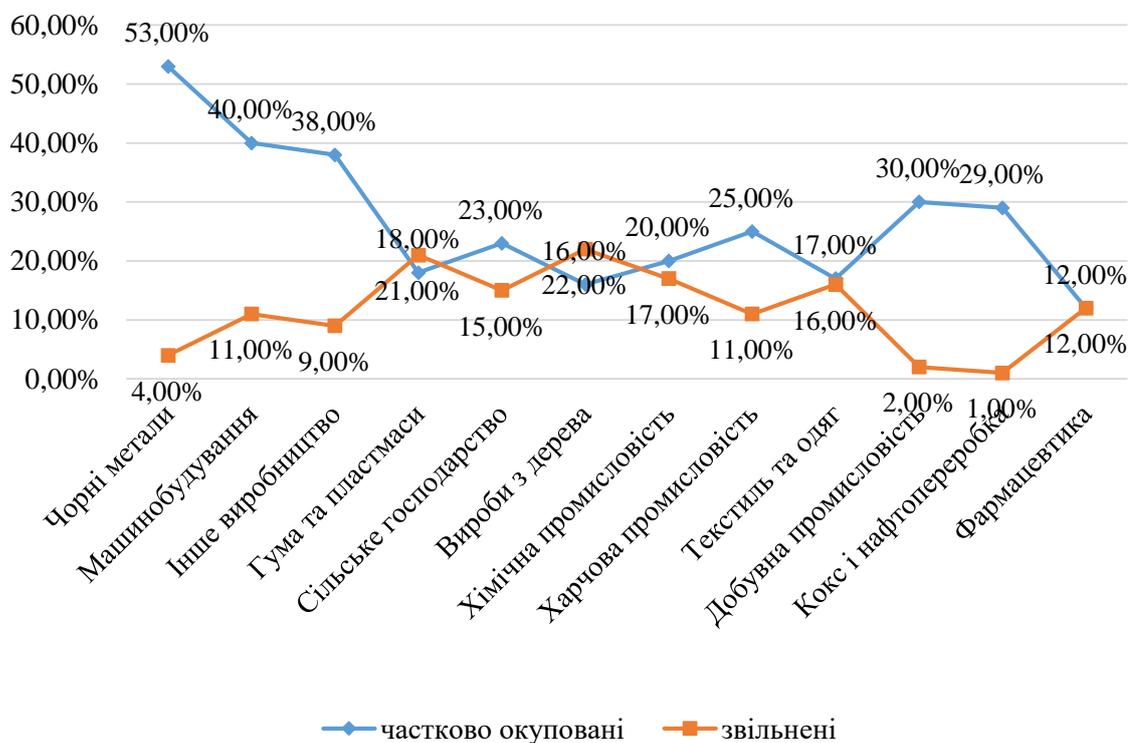

Рис. 3.3. Загальна частка постраждалих галузей у національному промисловому та сільськогосподарському виробництві у 2020 році

*Складено автором за даними Держстату [45]

У галузевому розрізі щодо втрат і бізнесу, металургія втратила щонайменше 30% своїх активів. Постраждали другий і третій за величиною металургійні заводи України «Азовсталь» і «ММК Ілліча», а також Авдіївський коксохімічний завод, який доповнює їх у виробничому ланцюзі. Інші, такі як найбільший в Україні металургійний завод «АрселорМіттал Кривий Ріг» і четвертий за величиною металургійний завод «Запоріжсталь», були закриті, щоб мінімізувати втрати від бомбардувань, але обидва заводи поступово відновлюють виробництво. Підприємства з видобутку залізної руди використо-

вують 30-40% своїх потужностей на місцеву переробку («Каметсталь», колишній ДМК) та експорту (у березні залізницею було експортовано 2–3 мільйони тонн).

Втрати в паливно-енергетичному комплексі обмежувалися порушенням роботи Кременчуцького НПЗ, деяких об'єктів відновлюваної енергетики, електро- та газотранспортних мереж. НПЗ був єдиним в Україні та основним джерелом дешевого бензину. Росія також свідомо атакувала паливні склади по всій Україні. В результаті паливо станом на квітень 2022 року на 100% імпортується (причому з інших країн, оскільки раніше найбільшими джерелами були Росія та Білорусь).

Виробництво електроенергії Запорізької АЕС, незважаючи на військове її захоплення, в основному було неушкоджено, за винятком кількох вугільних електростанцій на північному сході. На початку війни Україна була відокремлена від російсько-білоруської електроенергетичної системи та приєдналася до європейського внутрішнього ринку електроенергії ENTSO-E.

Загрозливим для соціально-економічної безпеки України є скорочення чисельності трудових ресурсів через внутрішню та зовнішню міграцію. За оцінками ООН, з 24 лютого 2022 року Україну залишили 5 757 014 осіб. При цьому 1 464 500 українців повернулися в Україну з європейських країн з 28 лютого. Раніше з 21 по 23 лютого з Донецької та Луганської областей до Російської Федерації виїхали 113 тисяч осіб. В Україні через війну переміщено близько 6,48 мільйона людей. Найбільша кількість населення мігрувала до Польщі – 2 451 342 осіб, а основні шляхи міграції зображено в додатку А.

Перетин кордону є регламентованою процедурою, тому точність наданих даних дуже висока. Водночас ці дані не дають жодної інформації про кількість українських мігрантів у країнах призначення. Статистичні дані щодо кількості мігрантів у приймаючих країнах надаються національними урядами та є приблизними. Внутрішня міграція має значний вплив на розвиток людського капіталу і може бути важливим фактором перерозподілу внутрішніх

людських ресурсів. Дослідження Міжнародної організації з міграції (МОМ) щодо мігрантів в Україні, проведене 9-16 березня, показало, що майже 6,48 мільйона людей в Україні були переміщеними через війну, переважна більшість з яких залишили свої домівки або на початку війни, або виїхали, коли війна досягла їхнього держави.

Воєнні дії змусили близько 27 % населення залишити своє постійне місце проживання, зокрема 36 % населення віком 18–24 роки та 34 % віком 25–34 роки. Багато внутрішньо переміщених осіб (ВПО) належать до вразливих груп: діти, вагітні та годуючі жінки, люди похилого віку, люди з інвалідністю та хронічними захворюваннями, а також ті, хто безпосередньо постраждав від насильства. Під час війни на Донбасі 2014–2015 років більше одного з 10 попередньо переміщених осіб (13,5%) зазнали повторного переміщення. Близько 40% ВПО перебувають у Західній Україні, з яких 30% – з Києва, понад 36% – зі сходу України і 20% – з півночі.

Тривалість бойових дій визначатиме результат внутрішньої та зовнішньої міграції. За місцем проживання, якщо плаваюче населення не працює дистанційно, виникнуть житлові проблеми та труднощі з пошуком роботи. Чим довше триває війна, тим більше шансів, що ці проблеми будуть успішно вирішені і тим менше причин повернутися додому.

Ще однією причиною зміни місця проживання може стати масове руйнування інфраструктури. Навіть після закінчення війни відновлення житла та соціальної інфраструктури потребуватиме часу. Більшість зруйнованих територій (наприклад, м. Буча чи м. Маріуполь) деякий час будуть непридатними для проживання або майже непридатними для проживання.

За дослідженням Міжнародної організації з міграції у 2020 році майже 40% переміщених у 2014-2015 роках не мали наміру повертатися до Донецької та Луганської областей після шести років війни, що є значною часткою. Якщо така тенденція повториться, принаймні частково, у нинішній широко-масштабній війні, втрати людського капіталу та перерозподіл місцевої робо-

чої сили буде надзвичайно великим за масштабом. Оцінюючи настрої населення за соціальним опитуванням у березні 2022 року 10% українців, які перетинають кордон у Закарпатській області, не планували повертатися в Україну, а 11% розглядають такий варіант. Реалізація цих намірів може призвести до дефіциту робочої сили в Україні та сповільнити темпи післявоєнного відновлення економіки.

Станом на 12 травня 2022 року більше ніж 643 дитини в Україні постраждали внаслідок повномасштабного збройного вторгнення РФ. Офіційне число жертв-дітей – 226, а кількість поранених – 417 [45].

Загалом, для оцінювання рівня соціальної складової економічної безпеки України використовуються індикатори визначені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених 2013 року (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка індикаторів соціальної безпеки України за 2015 – 2021 роки

Показник	Ретроспективний період, роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8
Частка населення із сер. доходами у місяць, нижчими 75% медіанного рівня загальних доходів, %	22.1	20.1	23.3	23.2	29.0	26.5	28.9
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	3.3	3.6	4.3	4.9	5.3	5.4	6.0
Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів	1.6	1.5	1.4	1.8	1.7	1.8	1.9
Співвідношення заг. доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезп. населення, разів	4.5	4.3	4.4	4.7	5.1	5.1	5.7
Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, %	57.9	56.2	54.7	54.2	52.4	51.7	51.4
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП	3.6	3.2	3.4	3.3	3.2	4.2	3.7
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП	5.8	5.4	6.0	5.9	6.0	6.0	5.7

Продовження таблиці 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8
Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. населення	37.2	40.2	43.1	40.9	44.0	42.2	42.0
Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення	56.0	54.8	52.0	52.0	46.4	32.6	33.8
Загальна чисельність учнів денних ЗНЗ, відсотків до заг. чисельності постійного населення у віці 6-17 р.	78.5	78.7	79.1	79.9	79.9	79.6	79.8
Сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, %	7.1	4.8	3.4	3.2	3.3	3.0	2.5
Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, відсотків населення відповідної вікової групи	56.7	56.3	56.1	57.1	58.2	56.2	55.7

*Розраховано автором за даними [44]

Аналізувати рівень соціально-економічної безпеки України в умовах війни ще змоги немає, але є можливість оцінити її довоєнний рівень з метою розуміння загальної ситуації, в якій перебувала соціально-економічна безпека України до війни.

Аналізуючи динаміку індикаторів соціальної безпеки України визначено, що частка населення із середніми доходами у місяць, нижчими 75% медіанного рівня загальних доходів починаючи з 2019 і до 2021 рр. перевищує порогове значення 25%, що свідчить про зростання рівня бідності в країні (рис. 3.4).

Аналіз відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу встановив зростаючу динаміку протягом досліджуваного періоду. Та незважаючи на це доцільно констатувати низький рівень заробітної плати населення. Індикатор відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму знаходиться на межі нормативного значення, що свідчить про необхідність подальшого реформування пенсійної системи України і в першу чергу шляхом запровадження на-

копичувального пенсійного забезпечення, оскільки значення індикатора протягом аналізованого періоду коливається від мінімального – 1,4 у 2017 році та досягає максимального значення – 1,9 у 2021 році.

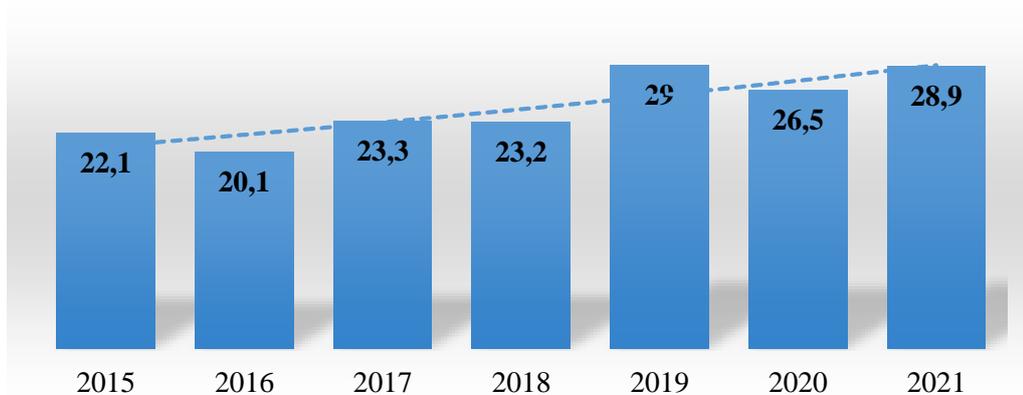

Рис. 3.4. Динаміка частка населення із середніми доходами у місяць, нижчими 75% медіанного рівня загальних доходів України за 2015-2021 рр., %

*Складено автором за даними [10]

Щорічне збільшення показника співвідношення загальних доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення від 4,5 у 2015 році до 5,7 разів у 2021 році вказує на зростання розриву між найбагатшим і найбіднішим населенням України (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Динаміка співвідношення загальних доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення України за 2018-2021 рр., разів

*Складено автором за даними [10]

За результатами проведеного аналізу виявлено, що частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств має тенденцію до зменшення від 57,7% у 2015 році до 51,4% у 2021 році, що у першу чергу стало результатом зменшення питомої ваги витрат, спрямованих на харчування та безалкогольні напої. Разом з тим негативним явищем є зростання обсягу витрат та відповідно їх частки у сукупних витратах, що здійснюються домогосподарствами на придбання алкогольних напоїв та тютюнових виробів. У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України наведено критичне значення цього показника – 50%, тобто не більше половини сукупних витрат домогосподарств має бути витрачено на споживання продуктів харчування.

Аналіз динаміки обсягу видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у відсотках до ВВП, виявив, що індикатор досягав нормативного значення лише у 2020 році та становив 4,2% ВВП, а обсяг видатків зведеного бюджету на освіту у відсотках до ВВП взагалі протягом досліджуваного періоду не досягав нормативу. Така тенденція свідчить про недостатнє фінансування галузей освіти та охорони здоров'я (рис.3.6).

Рис. 3.6. Динаміка обсягу видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я та освіти України за 2015-2021 рр., % ВВП

*Складено автором за даними [10]

Виявлено, що чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті має найменше значення у 2015 році – 37,2 осіб на 100 тис. населення, та досягає найбільшої позначки у 2019 році – 44 особи на 100 тис. населення, а чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті має спадну тенденцію від 56 осіб на 100 тис. населення у 2015 році до 32,6 – у 2020 році, а у 2021 зростає на 1,2 особи на 100 тис. населення, що в цілому свідчить про велику кількість хворих в Україні.

Якщо порівнювати динаміку індикаторів соціальної безпеки України за 2015 – 2021 роки, то цілком зрозуміло, що у зв'язку з війною показники 2022 року збудуть дещо відрізнятись. Військовий стан в Україні суттєво вплинув як на економічні, так і на соціальні чинники, що беруться для розрахунку цих індикаторів, тому поки що можемо лише оцінити ситуацію, що склалася, виходячи з наданої оперативної інформації.

Очікується, що ВВП України скоротиться за всіма параметрами. Зокрема, приватне споживання знизиться, через міграцію населення, зростає безробіття, зменшуються доходи та вторинні витрати. Інвестиційна активність знизиться через значну невизначеність та високий ризик.

Через обмеження можливостей зайнятості та у зв'язку зі зміною місця проживання погіршилася ситуація у сфері зайнятості й доходів зайнятого населення (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Динаміка деяких показників по безробіттю в Україні

	01.2021	06.2021	12.2021	01.2022	02.2022	03.2022	04.2022
1	2	3	4	5	6	7	8
Кількість зареєстрованих безробітних, всього (на кінець звітного періоду, тис. осіб)	488,0	344,8	295,0	315,4	313,8	286,9	283,4
жінки	268,3	210,6	170,1	174,9	174,7	170,5	173,0
молодь у віці до 35 років	146,8	93,2	78,3	81,5	80,6	72,7	73,2

Продовження таблиці 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8
Кількість зареєстрованих безробітних, які отримують допомогу по безробіттю (на кінець звітного періоду, тис. осіб)	417,9	293,3	260,5	278,1	275,8	250,5	244,8
Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад), (на кінець звітного періоду, тис. осіб)	51,7	71,8	41,0	50,0	53,2	33,5	25,3
Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), (на кінець звітного періоду, осіб)	9,0	5,0	7,0	6,0	6,0	9,0	11,0

*Джерело: [46]

Згідно з проведеним дослідженням виявлено, що серед зареєстрованих безробітних переважали жінки та молодь у віці до 35 років. Та незважаючи на воєнний стан в Україні кількість безробітних з початку 2022 року зменшується, але причиною може бути міграція закордон чи обмеженість збору інформації (рис. 3.7).

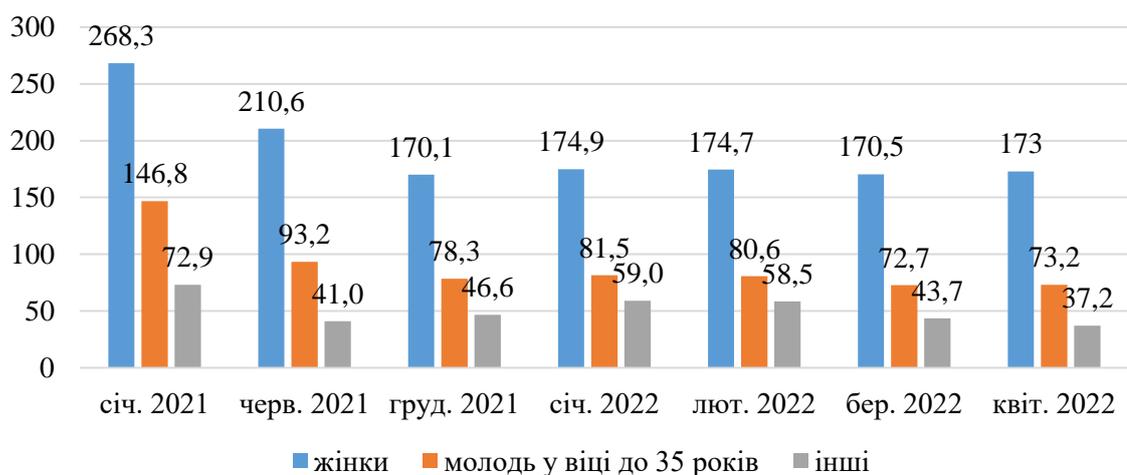

Рис. 3.7. Структурна динаміка кількості зареєстрованих безробітних в Україні за 2021-2022 рр., тис осіб

*Складено автором за даними [46]

У березні поточного року 38 % опитаних не мали роботи, 57 % респондентів були працевлаштовані, з них 45 % мали роботу і працювали, решта не працювали при збереженні робочого місця. Станом на 17 березня про стовідсоткове і більше залучення персоналу порівняно з довоєнним періодом повідомили лише 17 % підприємств, 19 % підприємств до роботи залучали близько 10 % персоналу.

Аналізуючи інші показники соціально-економічної безпеки України в умовах війни, потрібно зазначити, що діяльність підприємств, як основних наповнювачів бюджетів усіх рівнів, була припинена в перші тижні війни, а потім відновилася дуже повільно. Більше половини компаній-членів Європейської Бізнес Асоціації в Україні призупинили або припинили свою діяльність під час війни (57%). Схожа ситуація і з невеликими компаніями. Війна уповільнила або зупинила 86% українського бізнесу. Кожен п'ятий представник бізнесу (21%) розпочав процес трансформації галузі, щоб врятувати його від закриття, 16% вже бачать результати, і стільки ж планують приєднатися до трансформації. З середини березня спостерігається обережне відновлення, оскільки підприємства у відносно безпечних західних і центральних регіонах відновлюють роботу. Хвиля посилилася на початку квітня після звільнення російськими військами Київської, Чернігівської та Сумської областей.

Стосовно інфляційної загрози, то введення валютних курсів і обмеження руху капіталу на початку війни значно розвантажили валютний ринок. Члени Ради з фінансової стабільності відзначили стабільність фінансової системи у нинішніх умовах завдяки реформам фінансового сектору в останні роки та своєчасним антикризовим заходам, які вживали регулятори з початку війни.

Рівень міжнародних резервів НБУ залишається на прийнятному рівні, але експортний потенціал значно обмежений, особливо через логістику. Ціни на енергоносії, особливо на природний газ, швидко зросли. Війна також погіршила прогнози глобального зростання та зменшила світову торгівлю.

Ліквідність банківського сектору висока – обсяг коштів клієнтів у всіх валютах з початку бойових дій зріс на 41 млрд грн. Гривневі кредити бізнесу зростають з березня. Згідно з опитуваннями великих банків у другому кварталі, вони планують надати бізнес-кредити на 68 млрд грн, переважно для аграріїв та державних програм.

У зруйнованому війною регіоні банківська галузь втратила значну частину своїх активів, і кілька банків підрахували, що 50-70% грошових потоків надходило за рахунок позик (відсотків і погашень). Проблеми з ліквідністю успішно вирішувалися шляхом надання кредитів рефінансування НБУ. Наприкінці війни пруденційні норми (вимоги до капіталу, ліквідність, кредитний ризик) були скасовані. Через швидку реакцію Національного банку України девальвація валюти була незначною. Офіційний курс, встановлений одразу після вторгнення, становив 29,25 грн/дол. Негайна заборона валютних операцій послабила тиск на гривню [46].

Загалом більшість системних ризиків у фінансовому секторі, хоча й на високому рівні, проте залишаються під контролем уряду. У квітні 2022 року споживча інфляція в річному вимірі прискорилася до 16.4% (із 13.7% у березні). У місячному вимірі ціни зросли на 3.1%, згідно інформації наведеної в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Зміна індексу споживчих цін до відповідного місяця попереднього року, %

	01.2021	06.2021	12.2021	01.2022	02.2022	03.2022	04.2022
1	2	3	4	5	6	7	8
Індекс споживчих цін (до відповідного місяця попереднього року, %)	6,1	9,5	10,0	10,0	10,7	13,7	16,4
Продукти харчув. та безалкогольні напої	5,9	9,4	12,7	14,0	14,3	18,9	22,4
Алкогільні напої, тютюнові вироби	9,4	9,8	9,4	9,3	9,2	9,8	14,1
Одяг і взуття	-5,7	-3,8	-3,5	-5,3	-5,9	-5,7	-6,1
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	18,4	36,4	9,8	4,3	6,4	6,9	7,2

Продовження таблиці 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	0,8	3,0	4,2	3,9	4,1	6,6	10,6
Охорона здоров'я	8,2	6,7	6,1	6,2	6,9	12,1	14,7
Транспорт	4,4	12,0	11,1	11,4	13,7	16,4	18,2
Зв'язок	4,3	5,0	7,4	7,5	7,6	8,5	10,3
Відпочинок і культура	0,7	3,5	5,0	4,4	4,5	5,6	8,4
Освіта	13,7	14,7	17,0	17,4	17,0	16,6	16,4
Ресторани та готелі	3,4	6,0	9,0	9,7	10,1	11,1	12,2
Різні товари та послуги	5,6	5,7	9,1	8,4	8,4	10,1	11,4

*Джерело: [46]

На річній основі очікується зростання цін на 15–20%. Наразі підвищення цін обмежується такими регуляторними заходами, як коригування цін на паливо, природний газ, опалення та електроенергію, а також фіксованими курсами валют.

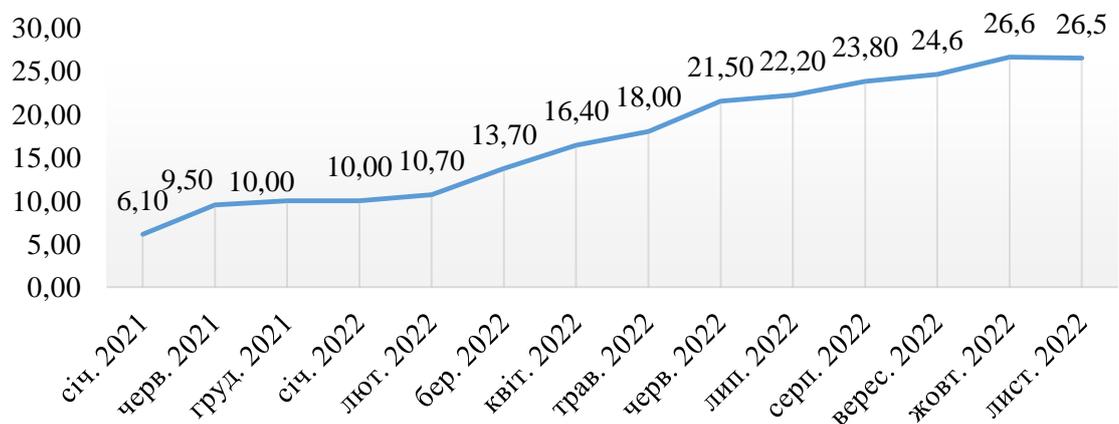

Рис. 3.8. Динаміка індексу споживчих цін України протягом 2021-2022 рр. (до відповідного місяця попереднього року)

*Складено автором за даними Держстату [45]

Зростання споживчої інфляції у квітні 2022 року свідчить про подальше посилення інфляційного тиску через наслідки війни. Ризики ескалації інфля-

ції залишаються значними в контексті тривалої повної військової агресії Росії та навмисного знищення продовольчих складів, торгових точок, блокади портів та пошкодження транспортної інфраструктури. Заходи Національного банку, Верховної Ради та уряду України спрямовані на стримування зростання цін.

Основними чинниками прискорення інфляції залишалися порушення ланцюгів постачання, збільшення витрат бізнесу та фізичне знищення активів підприємств через повномасштабну війну росії проти України, а також нерівномірний попит і пропозицію товарів за регіонами.

Так, реалізація відкладеного попиту на товари та послуги у відносно спокійних регіонах на тлі поступового повернення громадян підживлювала зростання цін. Натомість в окупованих містах і районах із високою інтенсивністю бойових дій вагомим проінфляційним чинником була обмежена пропозиція товарів [46].

Ще однією загрозою соціально-економічній безпеці України в умовах війни є зростання дефіциту загального фонду бюджету, яке за I квартал 2022 року становило 67,5 млрд грн (близько 2,3 млрд. дол.). Близько 30% загального бюджету, або 32,5 млрд. грн., становлять дивіденди, виплачені державними підприємствами (без урахування 19 млрд. грн. доходів НБУ на кінець лютого), джерело, яке вичерпано, а решта 70% доходу вірогідно знизиться [45]. У першому кварталі 2022 року авансування дивідендів держпідприємствами та перерахування прибутків від державних підрозділів сприяли надходженню бюджету. Додаткова підтримка з боку міжнародних донорів стає все більш важливою з огляду на обмежений дохід, який очікується у другому кварталі.

Можливості експорту України різко змінилися через блокаду українських портів російським флотом, військові дії у східних і південних регіонах та масовий логістичний колапс. За прес-релізом Мінекономіки експорт у березні 2022 року склав 2,7 млрд доларів (50% лютого), а імпорт – 1,8 млрд доларів (30% лютого). Чверть експорту становить залізна руда, тоді як експорт

металу майже припинився. Порівняно з лютим експорт сільськогосподарської продукції знизився вчетверо (рис. 3.9).

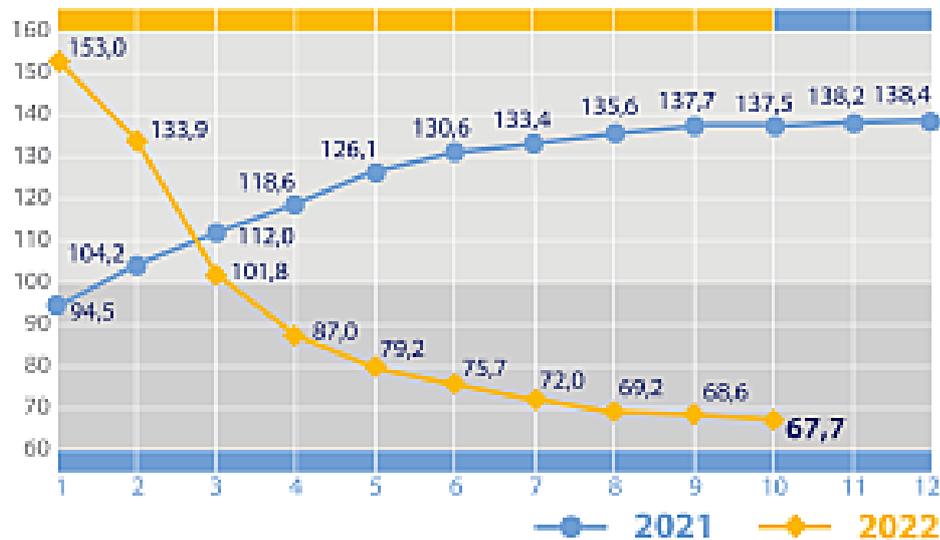

Рис. 3.9. Динаміка експорту товарів України за 2021-2022 рр. (у % до відповідного періоду попереднього року)

* за даними Держстату [45]

У I кварталі 2022р. експорт товарів становив 14100,7 млн. дол. США, або 102,9% порівняно із I кварталом 2021р., імпорт – 14132,3 млн. дол., або 94,4%. Негативне сальдо склало 31,6 млн. дол. (у I кварталі 2021р. також негативне – 1271,6 млн. дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 1,00 (у I кварталі 2021р. – 0,92). Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 214 країн світу.

Морська логістика (62% загальної доларової вартості експортованих товарів у 2021 році) була фактично припинена через блокаду Росією морських портів. Залізничний (12%) та автомобільний (23%) транспорт недоступний. Через масову евакуацію українців на західному кордоні у березні 2022 року спостерігалися масові затори, черги по 5–6 днів, багато внутрішніх контрольно-пропускних пунктів, які затримували потік вантажів, перевантажені евакуаційні потяги на українській залізниці, залишаючи лише невеликі прогалини для комерційного руху.

Падіння імпорту пов'язане не лише з проблемами логістики та падінням попиту, а й із заборонаю Національного банку України на здійснення некритичних імпорتنих операцій, щоб уникнути валютних коливань. Дозволено ввозити лише «критичні товари» зі спеціального переліку та державні операції. Незважаючи на поступове збільшення списку «критичних товарів», споживчий та інвестиційний попит залишаються дуже млявими в середньостроковій перспективі, що ускладнюватиме відновлення імпорту.

Нові інвестиції можуть включати лише переміщення виробничих потужностей (понад 1000 компаній подали заявки на державні проекти), будівництво житла для внутрішньо переміщених осіб та державні інвестиції в реконструкцію інфраструктури. Надзвичайно високий ризик обмежить великі приватні інвестиції в нові виробничі потужності або модернізацію.

Таким чином, за три місяці війни Україна відчула всі негайні руйнівні наслідки збройного конфлікту на своїй території та наслідки перших кроків в державній політиці, які мали допомогти економіці країни пройти через удари та невизначеності війни. У багатьох сферах, включаючи соціально-економічну безпеку, економіка України продемонструвала дивовижну стійкість, яка співставна зі стійкістю українських військових. Вони разом стали підставою для своєрідного голосу довіри до відновлення країни з боку західних партнерів.

3.2. Оцінювання зовнішніх та внутрішніх джерел фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах пандемії та війни

Фінансове забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах пандемії та в умовах війни суттєво відрізняється, головним чином через значно більші обсяги фінансових втрат та витрат в умовах континентальної війни. Проаналізуємо спочатку заходи, які були вжиті у 2020-2021 рр. в умовах пандемії.

Кабінетом Міністрів України було затверджено Програму стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19. Так, згідно прийнятих ініціатив фізичні особи-підприємці, а також наймані працівники, сфера діяльності (або робота) через невиправданість господарської діяльності потрапляє під закриття через карантин, отримують матеріальну допомогу від держави у розмірі 8 тис. грн. Загальна сума виплат становить майже 10 млрд грн. Крім того, суб'єкти господарювання одержали матеріальну допомогу для збереження робочих місць.

Підприємства, робота яких припиняється через карантинні обмеження, отримали компенсацію витрат на сплату єдиного соціального внеску за найманих працівників – майже 1,5 млрд грн для близько 120 тис. юридичних осіб. При посиленні обмежувальних заходів 200 тис. фізичних осіб-підприємців 1-ї групи були звільнені від сплати всіх податків і зборів, включно з ЄСВ.

Відновилися дія програм підтримки бізнесу, які успішно працювали під час карантину навесні. Це матеріальна допомога ФОПам, які мають дітей до 10 років та компенсації з часткового безробіття. Малий і середній бізнес уже отримали понад 13 млрд грн за програмою «Доступні кредити 5-7-9%».

Крім того, парламентарії внесли зміни до Податкового кодексу, відповідно до яких:

- за порушення податкового законодавства, вчинені в період з 1 березня 2020 до 30 квітня 2020-го не застосовуються штрафні санкції;
- встановлено мораторій на проведення документальних і фактичних перевірок з 18.03 до 18.05 2020 року;
- продовжений до 1 липня 2020 термін подання річної декларації про майновий стан і доходи;
- не нараховується і не сплачується в період з 1 березня 2020 року до 30 квітня 2020-го плата за землю;

Кроки для підтримки економіки Національного банку України:

- знижено облікову ставку до 10 % - це означає здешевлення фінансової допомоги банкам і опосередковано - меншу вартість кредитів для бізнесу і громадян, а також зменшення ризиків від проблемних кредитів;
- рефінансування (позики комерційним банкам): 13 та 20 березня було виділено на підтримку фінансових установ загалом 17 мільярдів гривень;
- скасування виїзних перевірок банків;
- зобов'язання банкам не нараховувати пеню та штрафи клієнтам;
- запровадження кредитні канікули для бізнесу, який постраждав від карантину

Уряд України відреагував на економічну кризу 2020 року широким набором заходів. Зокрема, 13 квітня парламент ухвалив рішення про створення Фонду боротьби з Covid-19 в обсязі 64,7 млрд. грн. (2,4 млрд. дол. США). Пакет підтримки включає наступні програмні заходи реагування, орієнтовані на надання цільової підтримки фінансової безпеки бізнесу:

- програма часткової допомоги з безробіття для МСП, які були змушені призупинити діяльність під час ізоляції, еквівалентної двом третинам ставки заробітної плати за кожну годину втраченого робочого часу (максимум на суму мінімальної заробітної плати – 4 723 грн.);
- внесення змін до програми «Доступні кредити 5-7-9%», розпочатої у січні 2020 р., з метою допомогти підприємствам рефінансувати існуючі позики, покрити витрати на оплату праці та отримати спрощений доступ до фінансування: таким чином МСП можуть отримати позику в максимальному розмірі 110 000 дол. США без виплати відсотків до 31 березня 2021 р.;
- цільова підтримка фізичних осіб-підприємців, включаючи допомогу на дітей та тимчасове звільнення від сплати податків;
- податкові заходи: тимчасове призупинення нарахування податку на комерційну нерухомість та землю, проведення податкових перевірок, сплати відсотків для платників податків та платників соціального внеску;

– тимчасове скасування штрафів за порушення податкового регулювання, а також відтермінування термінів подання податкових декларацій про доходи фізичних осіб;

– законодавчі зміни, що дозволяють підприємствам запроваджувати більш гнучкий режим робочого часу.

Основні джерела фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах війни значно масштабніші, розроблені за консультації з міжнародними партнерами та представлені на рис. 3.10.

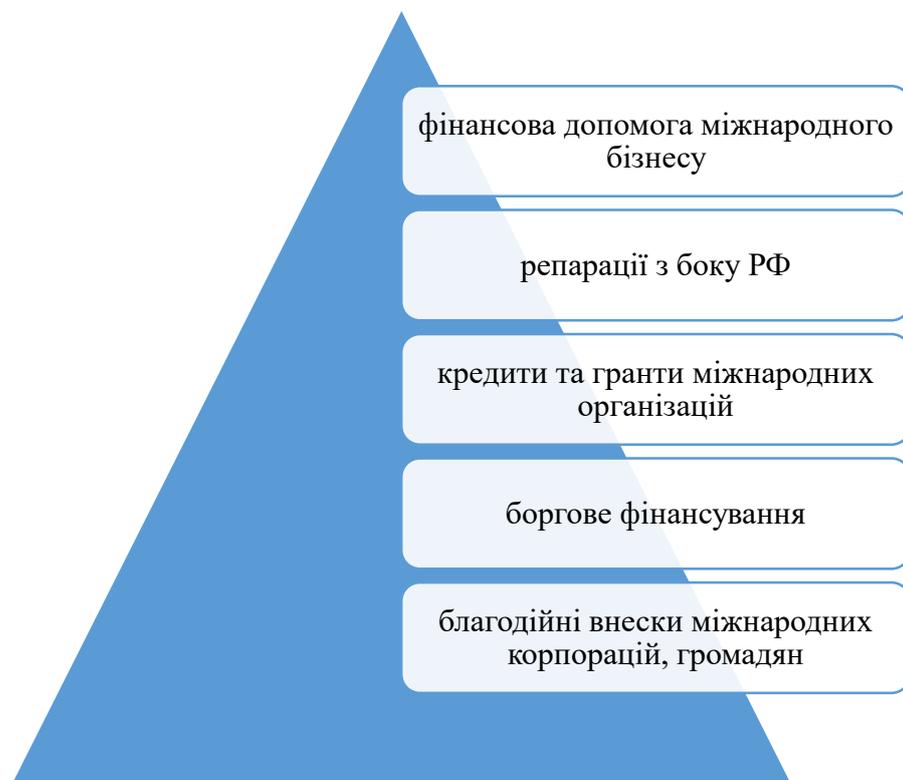

Рис. 3.10. Основні джерела мінімізації загроз соціально-економічній безпеці України в умовах війни

*Складено автором за даними [44]

Уряд також постійно закликає міжнародних партнерів, інвесторів, неурядові організації, бізнес та громадян надавати Україні фінансову підтримку, «що допоможе відновити стабільність української економіки та допомог-

ти українцям під час війни з росією», оскільки без залучення зовнішніх джерел фінансування забезпечення соціально-економічної безпеки України неможливе через катастрофічні фінансові втрати. Отримані кошти будуть використані в залежності від спеціалізації фонду для підтримки української армії та надання гуманітарної допомоги постраждалим, відбудова знищеної інфраструктури та трансформація економіки, відновлення роботи малого та середнього бізнесу і обслуговування міжнародних фінансових зобов'язань України (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Фонди відновлення економіки України в умовах війни

*Складено автором за даними [44]

Вагоме значення в забезпеченні соціально-економічної безпеки в умовах війни має підтримка інших країн як у фінансовому аспекті, так і гуманітарному. Європейський Союз створив трастовий фонд солідарності для фінансування післявоєнної відбудови України. У той же час держави-члени були поінформовані про те, що їм доведеться нести більшу частину витрат. Загалом понад півсотні країн, надають гуманітарну та фінансову допомогу Україні в тій чи іншій формі – понад 30 іноземних компаній, а також низка між-

народних організацій. Міжнародна організація з міграції (МОМ) доставила 50 тонн гуманітарної допомоги в зруйновані війною регіони України.

Станом на 23 квітня країни ЄС та G7 вже оголосили про надання Україні допомоги – військової, гуманітарної, фінансової – на загальну суму у майже 24 мільярди євро. До цього додалися вже майже 40 мільярдів доларів, анонсовані вперше 28 квітня президентом США Джо Байденом. Обсяг фінансової допомоги, обіцяної найбільшими донорами України станом на 9 травня, перевищив 11 мільярдів доларів. Проте далеко не всі кошти вже надійшли в Україну: за останньою інформацією, опублікованою Міністерством фінансів, до державного бюджету поки що надійшло лише близько половини, або 5,3 мільярдів доларів.

Окрім країн та організацій вагомий внесок у допомогу Україні зробили іноземні компанії. Відомо, що до 15 березня 2022 року громадяни всього світу перерахували на спецрахунок майже 11,8 млрд грн для збору коштів для військових. Кошти надійшли від громадян і бізнесу в Україні, а також від міжнародної спільноти (зокрема, Канади, Швеції, США, Китаю, Великобританії, Польщі, Німеччини, Чехії, Фінляндії, Франції та багатьох інших країн), також отримано понад 21 млн.дол у криптовалюти.

Серед волонтерських організацій, які допомагають українським військовим, найвідоміші та найпотужніші – «Народний проєкт», «Народний тил», «Повернись живим», «Армія SOS», «Крила Фенікса», «Combat-UA», Волонтерська сотня «Україна – Світ», «Сестри перемоги», Центр «Миротворець», «Волонтерська група Романа Доніка» та низка інших. «Станція Харків» – одна з найвідоміших волонтерських організацій, які допомагають переселенцям. Громадяни, які хочуть стати волонтером або потребують допомоги, можуть залишати заявки у спеціальному чат-боті Української волонтерської служби.

Безліч волонтерів працюють у країнах, що приймають українських переселенців, знаменитості також долучаються до потоку цієї діяльності – зби-

рають кошти на благодійних концертах, надають гуманітарну підтримку, деякі вступають до лав ЗСУ та ТРО.

Окрім прямої фінансової і гуманітарної допомоги забезпечення соціально-економічної безпеки відбувається на основі переходу національної економіки на військові рейки. Податкова політика була запроваджена з публічно проголошеною метою зменшення податкового навантаження на бізнес та адміністративного навантаження як на бізнес, так і на державні податкові та митні органи. Проте фактичний перехід на спрощений режим оподаткування більшості суб'єктів господарювання у поєднанні із істотним зниженням інших податків суттєво зменшить надходження до бюджету.

Окрім змін до Податкового та Митного законодавства впливовим напрямом підтримки бізнесу є програма релокації підприємств. 17 березня 2022 року уряд оприлюднив бізнес-план з переїзду, який передбачає безкоштовне переміщення, необхідні виробничі потужності та допомогу в переміщенні працівників. Регіональні програми переселення також пропонуються в п'яти західних регіонах. Стимул від зниження податкового та регуляторного навантаження разом із деокупацією півночі України та проходженням початкового шоку призвели до відновлення ділової активності – станом на кінець квітня 2022 року було зареєстровано понад 11 000 нових фізичних осіб-підприємців та 1200 юридичних осіб. З наявних підприємств на кінець квітня 2022 року лише 17% залишались зупиненими порівняно з 32% недіючих підприємств місяцем раніше.

Уряд також затвердив низку програм, спрямованих на фінансову підтримку бізнесу через банківські кредити (рис. 3.12). Міністерства також створили або ініціювали декілька платформ: щоб допомогти роздрібним продавцям продуктів харчування знайти регіональних постачальників (<https://pererobka.org.ua>), координувати виробників і роздрібних продавців з цивільними військовими адміністраціями та міжнародними організаціями (<https://dpss.creatio.com>), термінова фінансова підтримка посіву та інші.

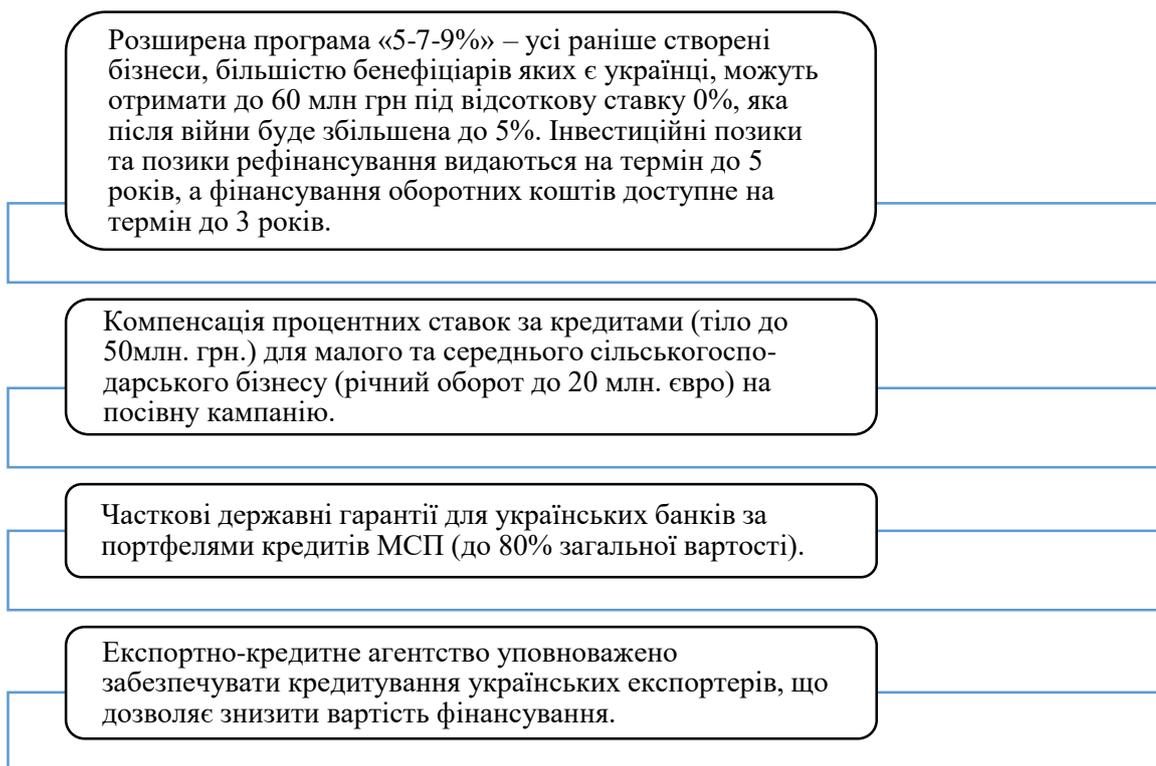

Рис. 3.12. Програми, спрямовані на фінансову підтримку бізнесу в Україні в умовах війни

*Складено автором за даними [46]

Важливу роль у забезпеченні соціально-економічної безпеки України в умовах війни відіграє НБУ, який швидко розробив комплекс заходів у відповідь на зростання ризиків відтоку валюти та капіталу. Це дозволило продовжити функціонуванню української банківської системи та небанківського фінансового ринку в умовах війни.

З початку широкомасштабного наступу Росії на Україну Мінфін провів 20 аукціонів з продажу військових облігацій, залучивши з держбюджету близько 36,6 млрд грн і 93,8 млн доларів. США і 176,5 млн євро. Про це свідчать дані депозитарію Національного банку України станом на 25 квітня [46].

24 лютого 2022 року НБУ ухвалив рішення про відкликання ліцензій у російських державних банків – два банки (дочірні компанії російського Сбербанку та Внешкономбанку) були закриті. Інші банки, які належать ро-

сійським фізичним особам (Альфа-Банк, Форвард Банк, ПІН Банк), знаходяться в процесі очікування. Можливі сценарії – від тимчасової зміни керівництва банку до націоналізації банків. НБУ також заморозив усі операції з державним боргом, крім Мінфіну, НБУ та кількох інших. Заборонені всі трансграничні платежі, включаючи імпорт і дивіденди, за винятком державних і тих, на які отримано спеціальний дозвіл.

Відповідно до нової тимчасової нормативної бази воєнного часу офіційний обмінний курс був зафіксований на рівні 29,25 UAH/USD, що допомогло обмежити паніку на готівковому ринку на тлі жорсткого контролю за поточним рахунком, операціями на рахунку капіталу та своєчасними валютними інтервенціями. Станом на 7 квітня курс чорного ринку лише приблизно на 10% вищий за офіційний, а українські мігранти за кордоном можуть платити та знімати гроші з певними обмеженнями, але за офіційним курсом. У березні валютні резерви НБУ навіть трохи зросли – з 27,6 млрд доларів до 28,1 млрд доларів.

Зняття готівки на суми понад 100 тис. грн. та будь-яке зняття готівки в іноземній валюті було негайно обмежено. Останнє було пом'якшено спочатку 1 березня, коли було дозволено щоденне зняття еквіваленту 30 тис. грн (близько 1000 доларів), а потім 21 березня, коли ліміт було збільшено до 100 тис. грн, оскільки паніка серед населення стихла і приплив іноземної допомоги підтримував гривню. Також у квітні 2022 року було запроваджено повну гарантію всіх депозитів фізичних осіб в Україні, у тому числі тих, які перевищували ліміт у 200 тис. грн., щоб збільшити ліквідність банківської системи.

Для підтримки ліквідності українських банків НБУ відкрив необмежені беззаставні кредити рефінансування. З 24 лютого по 7 квітня на ці кредити було витрачено 137 млрд грн. Безготівковий банкінг не обмежений, і НБУ разом з українськими банками зуміло запобігти паніці та забезпечити належне функціонування системи електронних платежів.

Пруденційні стандарти та стандарти звітності були значно послаблені на тлі жорстких обмежень іноземні банківські операції та операції з пов'язаними сторонами. Для забезпечення належного функціонування системи НБУ скасував штрафи за порушення вимог до капіталу, стандартів ліквідності та кредитного ризику, лімітів валютної позиції та звітності. Водночас такі порушення мають бути роз'яснені та протягом 14 робочих днів надано до НБУ План стійкості та відновлення. Усі макропруденційні заходи, включаючи оцінку стабільності банку та управління резервами, були відкладені до кінця війни.

Після війни банківські проблеми стануть однією з головних перешкод на шляху відновлення економіки та викликом узаконити втрати. Особи та компанії, які втратили активи, а також банки, які втратили заставу, повинні мати можливість подавати до суду замість того, щоб вирішувати державні проблеми, і це має контролюватися та підтримуватися державою.

Так, важливі зміни було прийнято до Держбюджету на 2022 рік, ситуація з бюджетом у березні була відносно керованою, в основному за рахунок одноразових витрат, таких як розподіл прибутку НБУ та держкомпаній, а також податок на прибуток та авансові внески у 2021 році. Завдяки припливу іноземної допомоги уряд зміг розрахуватися з військовими і повністю погасити борг.

Економіка знаходиться під безпрецедентним тиском, податкові ставки знижені, а компаніям дозволено перейти на спрощену систему оподаткування (2% податку з продажу замість ПДВ і податку на прибуток). Така політика допоможе бізнесу вижити та зберегти робочі місця, але зменшить надходження до бюджету.

Ситуація з витратами неочевидна, адже детальні дані не розголошуються. Поки що фіскальні проблеми були прийнятними навіть за умови збільшення військових і соціальних витрат.

Незважаючи на описані вище заходи загальний дефіцит державного бюджету України за перший квартал 2022 року становив 67,5 млрд грн (близько 2,3 млрд. дол.) й стрімко зростає до жовтня 2022 року (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Виконання державного бюджету України в умовах війни за січень-жовтень 2022 року, млрд. грн.

	Сі- чень	Лю- тий	Бере- зень	Кві- тень	Тра- вень	Чер- вень	Ли- пень	Сер- пень	Вересень	Жов- тень
Доходи	89,3	208,4	329,0	412,6	520,0	628,2	807,0	1031,5	1251,8	1337,3
Видатки	70,6	183,0	383,1	558,8	784,2	1036,7	1218,5	1450,2	1746,9	1980,0
Кредитуван- ня	2,8	1,6	2,0	1,2	-0,2	-0,1	-0,02	-0,2	0,3	-2,2
Дефіцит/ (профіцит)	15,9	23,7	-56,1	-147,4	-264,0	-408,4	-411,5	-418,6	-495,3	-640,5

*Джерело [45]

У жовтні 2022 року дефіцит бюджету зріс до 640,5 млрд грн, а надходження із звичайних джерел були мізерними, тому країна змогла покрити податковими, митними та іншими регулярними надходженнями лише близько 67,5% видатків державного бюджету або 1337,3 млрд. грн. Ще 10% було покрито за рахунок грантів, а решта – за рахунок запозичень. У лютому-березні 2022 року разові надходження, такі як прибуток НБУ та дивіденди від держпідприємств, допомогли уряду протистояти раптовому падінню надходжень, але у квітні ці джерела було вичерпано. І якби не гранти, які враховуються як доходи бюджету, бюджетний дефіцит у квітні 2022 року становив би 3,9 млрд доларів [45]. Загалом, бюджетна система виглядає більш крихкою, ніж фінансова система чи економіка загалом.

У зв'язку з війною планові показники Державного бюджету України на 2022 рік суттєво відрізняються від фактичних як по дохідній, так і по видатковій частині. Тому дефіцит Держбюджету значно зростає, що в першу чергу становить загрозу соціальному забезпеченню населення і є основною загрозою соціально-економічній безпеці України в умовах війни.

Верховна Рада України 21 квітня 2022 року ухвалила зміни до Державного бюджету на 2022 рік, збільшивши бюджетний дефіцит на 200 млрд грн для фінансування безпеки та оборони, а також підтримки внутрішньо переміщених осіб.

У контексті соціального складника соціально-економічної безпеки України відповідно до змін бюджету України 2022 року на соціальний захист та соціальне забезпечення було заплановано виділити 320,1 млрд грн, серед яких 200,6 млрд грн мало надійти на пенсії для 10,8 млн. пенсіонерів, 66,6 млрд грн – соціальні допомоги для 2,9 млн. осіб, 41,4 млрд грн – пільги та субсидії для 4,6 млн. осіб, 3,1 млрд грн – допомога для 167 тис. ВПО та 2,8 млрд грн – допомога для 1,7 млн. людей, що постраждали під час катастрофи у Чорнобилі, 133,5 млрд грн заплановано для Міністерства оборони України, 195,9 млрд грн – на охорону здоров'я та 187,1 млрд грн – на освіту [44].

Очевидно, що план Державного бюджету України на 2022 рік не буде відповідати дійсності, так як через військові дії бюджет не отримує запланованих надходжень, ВВП знижується, індекси цін та безробіття підвищуються, а видатки на оборону значно зростають. Президент України у квітні 2022 року заявив, що для підтримання економіки держава потребує до 7 мільярдів доларів США фінансової підтримки щомісячно, а для відновлення після війни Україна буде потребувати ще сотень мільярдів доларів.

Головними джерелами фінансування Держбюджету у період війни стали військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, і навіть двосторонні кредити і гранти. Єдиний інструмент, який наразі торгується на фондовому ринку – військові облігації. Це різновид облігацій внутрішньої державної позики, емітентом яких є Міністерство фінансів. Вони мало чим відрізняються від звичних ОВДП, окрім цільової спрямованості – кошти від їхнього розміщення йдуть на фінансування військових та потреб країни в умовах воєнного стану.

Облігації Мінфін розміщує на аукціонах, де їх можуть придбати банки-первинні дилери. А вже через них такі ЦП можуть купити фізичні

та юридичні особи. Станом на 20 травня 2022 року від продажу військових облігацій до Державного бюджету було залучено 77,5 млрд грн (додаток Б).

Залучені з продажу військових облігацій кошти направляються на фінансування потреб Збройних Сил України та підтримку економіки країни у воєнний час. Тим самим інвестори забезпечують українську армію найнеобхіднішим: зброєю, набоями, технікою, харчуванням та медикаментами, а також підтримують життєдіяльність економіки: роботу підприємств, виплату зарплат, пенсій, соціальних виплат.

За даними Міністерства фінансів України, у квітні 2022 року до загального фонду Держбюджету надійшло 76,2 млрд гривень. Це становить 74% від надходжень березня (103,4 млрд грн) (рис. 3.13).

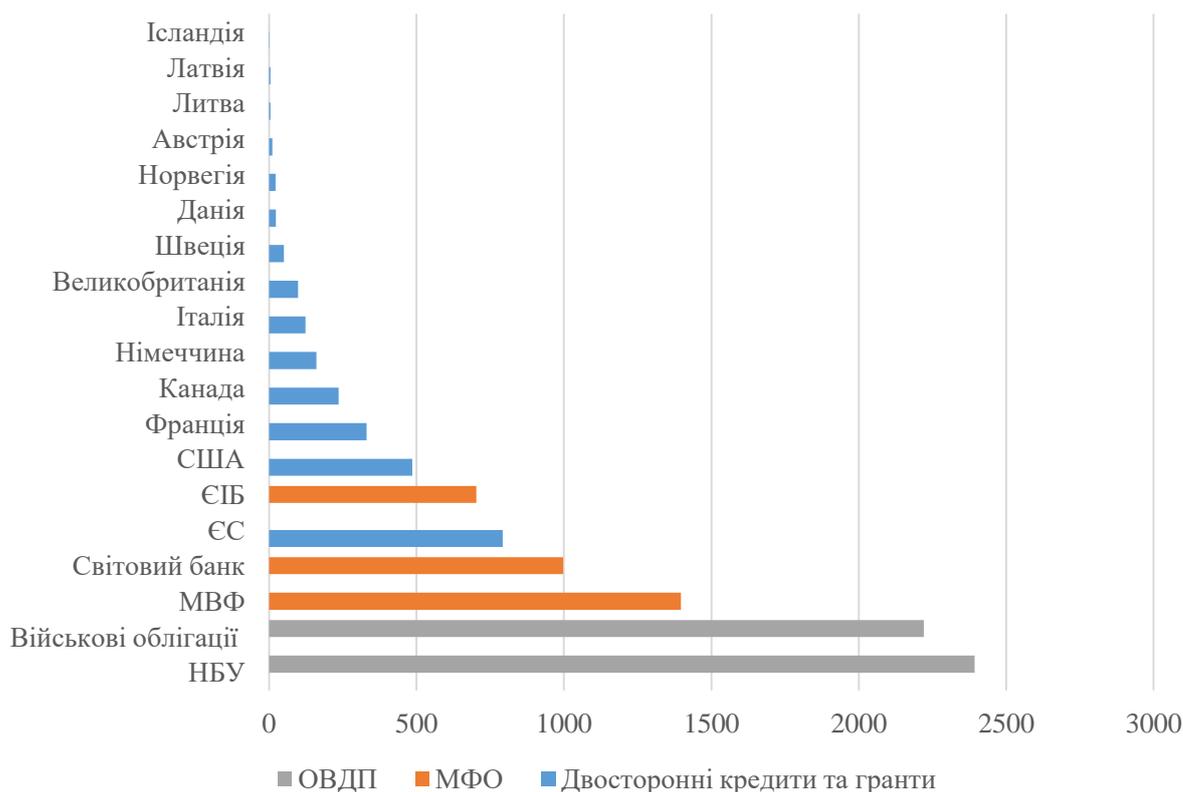

Рис. 3.13. Джерела фінансування Держбюджету України в період повномасштабної війни, млн доларів

*Складено автором за даними [44]

Однак набагато складніше розробити подальші заходи для відновлення діяльності в безпечних районах та ліквідації фіскального розриву. Уряду слід уникати широких податкових пільг, таких як запровадження єдиного податку за низькою ставкою, і розглянути можливість підвищення податків у воєнні місяці. Обмежені бюджетні ресурси найкраще використовувати для орієнтації збиткових підприємств у ключових районах, які потребують переселення, а також внутрішньо переміщених осіб та безробітних.

Зрозуміло, що бюджетний розрив неможливо закрити без грантів і позик від міжнародних партнерів. Гранти є найбільш бажаними, оскільки вони не збільшують борговий тягар України. Близько 36% допомоги, виділеної партнерами України, є грантовими. Грантове фінансування надходить до України від Світового Банку, Європейського інвестиційного банку, МВФ, уже згаданих США та Великої Британії, а також від Італії, які ухвалили рішення та перерахували кошти Україні за лічені дні після початку повномасштабного вторгнення.

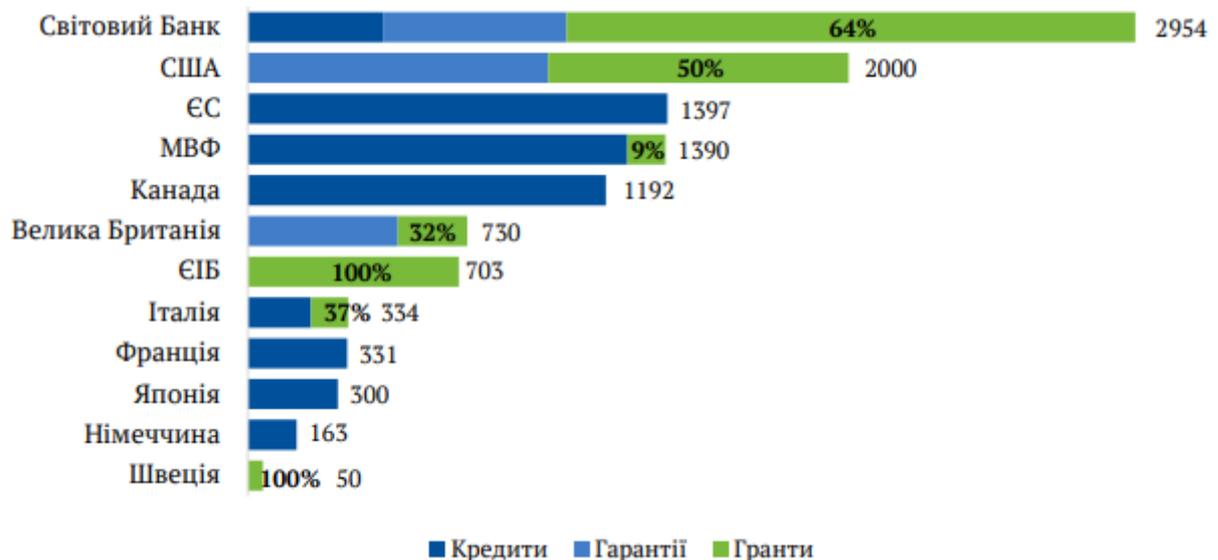

Рис. 3.14. Частка грантів у іноземній фінансовій допомозі Україні під час війни

*Складено автором за даними [51]

Єврокомісія виділила додаткові 3,5 млрд євро для підтримки українців, які тікають від російської війни до ЄС. Гроші отримали всі країни-члени ЄС. Таким чином Єврокомісія прагне ще більше підтримати майже 5,5 млн українців, яким довелося тікати від російської війни, а також зменшити навантаження на національні бюджети держав-членів ЄС. Найбільшу частку фінансової підтримки спрямували прикордонним з Україною Польщі, Угорщині, Румунії та Словаччині. Іноземна фінансова підтримка є критично важливою для України. Вона забезпечила стійкість бюджетної системи та спроможність уряду до швидкої реакції на виклики у найбільш небезпечний, початковий період війни.

Не менш важливою ніж фінансова є гуманітарна допомога Україні під час війни. Товариство Червоного Хреста України – потужна і визнана суспільством організація, яка разом з громадськістю відповідає на гуманітарні та соціальні виклики, допомагає вразливим верствам населення.

Завдяки фінансовій та матеріальній підтримці від міжнародних партнерських організацій, Національний комітет і підвідомчі організації Товариства Червоного Хреста виконують понад 20 програм з надання допомоги потерпілим від збройного конфлікту на сході країни, внутрішньо переміщеним особам та найбільш нужденним категоріям місцевого населення в усіх регіонах України, в тому числі жителям, що перебувають на непідконтрольній уряду держави території Донецької та Луганської областей. У період з 2014 року по травень 2022 року гуманітарна допомога була надана понад 1 млн внутрішньо переміщених осіб на загальну суму понад 388 млн. грн.

З початку повномасштабної війни Червоний Хрест України передав на області України понад 5418 гуманітарної допомоги станом на 20 травня 2022 року. Щодня, співробітники та волонтери в логістичних центрах приймають, формують та розподіляють на регіони сотні тонн вантажу, який містить продукти, гігієнічні товари, лікарські засоби, воду, постільну білизну та інші необхідні речі. Таким чином, Червоний Хрест України допомагає забезпечити соціально-економічну безпеку населення України під час війни. Чер-

воний Хрест також виплачує переселенцям 2500 гривень на особу (програма розрахована на один місяць) та видає продуктові ваучери у сумі 2200 гривень, які дозволяють придбати продукти першої необхідності у мережі супермаркетів «Сільпо».

Міжнародна підтримка ліквідації бюджетного розриву зараз надзвичайно важлива для української економіки. Він також лібералізує валютний контроль за рахунок збільшення міжнародних резервів Національного банку.

Зменшення державного боргу та інші варіанти фінансування дефіциту державного бюджету мають базуватися на ключових принципах, котрі представлені на рис. 3.15.

Рис. 3.15. Принципи зменшення боргового навантаження України в умовах війни

*Складено автором за даними [46]

Одразу після війни має бути запущена масштабна програма підтримки відбудови України, щоб Україні не довелося чекати завершення процесу виведення російських активів. Тоді український уряд та його партнери з грома-

дянського суспільства матимуть хорошу грошову оцінку втрат і збитків. Надання Україні статусу кандидата в ЄС матиме значні довгострокові наслідки. Це консолідує весь план і політику реконструкції та зробить Україну більш привабливою для бізнесу та інвестицій.

Висновки до розділу 3

Провівши дослідження соціально-економічної безпеки України, можна відмітити, що у результаті вторгнення й широкомасштабної війни росії проти нашої держави, у 2022 році очікується найбільш різке скорочення економіки України. Після повного знищення життєво важливих об'єктів інфраструктури ворожими діями, промисловість у першу чергу постраждала від закриття підприємств у зонах бойових дій. Особливо це стосується чорної металургії. Що стосується комерційної діяльності, то наразі понад 400 компаній переміщуються із зон бойових дій у безпечні райони України, 190 з яких уже працюють.

Україна переживає міграційну кризу, гуманітарну катастрофу та економічну кризу. Гуманітарна катастрофа в Україні зачіпає всю Європу, адже близько 5 мільйонів біженців покинули зону бойових дій і ще мільйони є внутрішньо переміщеними особами. Війна також зачепила Європу, так як зростання цін на енергоносії та продукти харчування має глибокий вплив на споживання домогосподарств, а економічна невизначеність може обмежити інвестиції.

Відбудова стабільної економіки України, стимул для повернення біженців. Відновлення зруйнованої інфраструктури потребує чимало вільних грошей. Реконструкція та переселення сприятиме поверненню біженців та економічному зростанню. Здійснення реформ, які зміцнюють державні інституції та політику, забезпечить найбільші дивіденди відновлення для економічного зростання, що є основою забезпечення соціально-економічної безпеки України у поствоєнний період.

РОЗДІЛ 4

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

4.1. Міжнародний досвід протидії загрозам соціально-економічної безпеки в умовах пандемії

Будь-які кризи завжди несуть з собою як загрози, так і можливості. Криза COVID-19 не є винятком і, як і всі інші, також, несе в собі абсолютно різноманітні можливості та загрози.

Зовнішнє середовище – це ті фактори, які зароджуються поза межами національної соціально-економічної системи, і на які можна слабо впливати або, взагалі, ніяк не може вплинути. Проте ці фактори можуть суттєво вплинути на соціально-економічну безпеку держави. Зважаючи на глобальність сучасних викликів і загроз, варто сказати, що необхідно перейти до роботи над підвищенням власної стабільності та еластичності до змін.

Світ у 2020 році уявлявся зовсім інакшим за прогнозами політиків, економістів та соціологів. Вірус, який виник на харчовому ринку китайського міста, створив не лише світову пандемію, а й в усіх країнах економічну кризу та, частково, рецесію (повний економічний спад). Світова пандемія, яка почала кризу в сфері охорони здоров'я, створила кризу загальносвітовий та загальноринковий розлад системи. Пандемія оголила занадто багато проблем нашого суспільства, щоб вже можна було уникнути загальної кризи, адже діюча модель міжнародних відносин деградувала.

Саме глобалізація, яка стала одним з фундаментів економічних, політичних та соціальних успіхів капіталізму, стала прокляттям для багатьох країн під час кризи COVID-19. Повернути виробництво на територію США, з Китаю та Мексики – бажання США зменшити залежність від інших країн, особливо потенційних ворогів, таких як Китай. Створена пандемією криза лан-

цюжків поставок є однією з найбільших загроз. Тому варто докладніше розглянути заходи підтримки економіки в напрямку зміцнення фінансової безпеки бізнесу в умовах пандемії COVID-19.

У другому кварталі 2020 року уряд ФРН прийняв пакет допомоги приватним підприємцям і компаніям, а також різним групам населення, які в значній мірі можуть постраждати від наслідків поширення нового коронавірусу. 156 млрд євро було виділено для підтримки державного бюджету. 100 млрд євро для Фонду економічної стабільності, який може купувати частки в компаніях, і 100 млрд євро кредитів через державний банк розвитку KfW для підтримки підприємств.

Загальний обсяг держпідтримки, перевищує € 750 млрд. Зокрема, створюється фонд допомоги великим підприємствам на € 600 млрд (при цьому держава залишає за собою право в разі необхідності викуповувати частку в стратегічно важливих компаніях). Невеликі фірми та приватні підприємці зможуть отримати прямі субсидії розміром до € 15 тис. На ці цілі виділено € 50 млрд. 23 березня Мінекономіки ФРН запустило спеціальну програму по лінії державного банківської групи Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW), через яку бізнес зможе отримати необмежені кредити. Орендодавцям забороняється розривати договори з наймачами, які в зв'язку з фінансовими труднощами через ситуацію з коронавірусів будуть не в змозі заплатити орендну плату. Німецькі лікарні отримують підтримку в розмірі понад € 3 млрд.

Міністерство фінансів Великобританії оголосило про заходи щодо підтримки бізнесу. Зокрема, компаніям надані кредитні гарантії на £ 330 млрд (\$ 400 млрд), що за словами міністра фінансів Ріші Сунака, становить 15% від ВВП країни. Максимальний розмір кредиту буде збільшений з £ 1,2 млн до £ 5 млн (з \$ 1,5 до \$ 6 млн), при цьому відсотки можна буде не виплачувати протягом перших шести місяців. Малі підприємства роздрібною торгівлі, готельного та туристичного бізнесу на час епідемії звільняються від податку на комерційну діяльність. Британцям, які зазнають фінансових труднощів, буде надана тримісячна відстрочка по іпотечі.

Колишній президент США Дональд Трамп підписав закон про надання фінансової допомоги постраждалим від спалаху коронавірусу на суму \$ 100 млрд. Він включає положення про оплачувану відпустку для працівників на випадок надзвичайних обставин, а також про безкоштовне тестування на вірус. Відшкодувати витрати зобов'язані страхові компанії, системи медстрахування Medicare (для літніх) і Medicaid (для незабезпечених). Закон також зобов'язує компанії менш ніж з 500 співробітниками оплачувати до двох тижнів відпустки через хворобу, якщо співробітник захворіє коронавірусів.

Співробітникам дозволяли взяти відпустку на 10 тижнів з виплатою двох третин зарплати. Закон покриває вартість допомоги по безробіттю для бюджетів штатів строком на шість місяців. 25 березня Сенат схвалив пакет стимулюючих економіку заходів в розмірі \$ 2 трлн. Зокрема, \$ 500 млрд планується перерахувати до фонду підтримки компаній, міст і штатів, з них \$ 25 млрд авіакомпаніям і \$ 17 млрд стратегічно важливим підприємствам. \$ 500 млрд уряд виплатив американцям с доходом до \$ 75 тис. На рік (по \$ 1,2 тис. на дорослого і по \$ 500 на дитину).

На підтримку малого бізнесу, окремі заходи по податковим канікулам виділяється \$ 350 млрд, на розширене страхування безробіття-\$ 250 млрд, власне на боротьбу з коронавірусів - \$ 46 млрд. Крім того, ще \$ 4 трлн готується виділити Федеральна резервна система.

Народний банк Китаю надавав додаткову ліквідність ринків в розмірі 1,2 трлн юанів (більше \$ 170 млрд). Це вливання ліквідності стало найбільшою в Китаї операцією на відкритому ринку протягом одного дня з 2004 року. НБК також знизив процентні ставки по кредитах для підтримки компаній. Міністерство фінансів КНР, в свою чергу, дозволило місцевим органам влади провести додаткові запозичення на 290 млрд юанів (\$ 41,5 млрд) у формі цільових облігацій для фінансування інфраструктурних проектів, що дозволить стимулювати зростання економіки.

Рада міністрів Італії ухвалила рішення виділити € 25 млрд на підтримку сімей і компаній в умовах надзвичайної ситуації. На фінансування системи охорони здоров'я держава виділить не менше € 3,5 млрд. Виплати за позиками і іпотечних кредитах бізнесу і населення будуть припинені – їх покрили держгарантії для банків. Для італійців, які не можуть працювати через карантин, передбачені спеціальні виплати. Працюючим батькам пропонується спеціальний ваучер на € 600 для компенсації послуг няні. Він доступний сім'ям з дітьми молодше 12 років. Батьки, що працюють в приватному секторі, можуть оформити оплачувана відпустка і отримати до 50% надбавки, якщо в сім'ї є дитина віком до 12 років. Всі працівники із загальним доходом не більше € 40 тис. на рік, які продовжують працювати в березні в умовах карантину та надзвичайної ситуації, зможуть отримати невеликий бонус - до € 100. Всього на підтримку сімей і підприємців передбачено € 10 млрд.

Прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький заявив, що оцінна вартість антикризового пакета становить близько 212 млрд злотих (€ 46,2 млрд). Частина буде адресована підприємцям і передбачає, серед іншого кредитні гарантії, мікрокредити, операційний лізинг для транспортного сектора. Компаніям, які намагаються уникнути звільнень співробітників, буде покривати 40% фонду заробітної плати, працівникам надана відстрочка по виплатах соціальних. На підтримку системи охорони здоров'я направлено 7,5 млрд злотих (€ 1,6 млрд).

Федеральна рада та уряд Швейцарії реалізують програму економічної допомоги галузям економіки і підприємствам, особливо постраждалим від коронавірусу. Обсяг допомоги складає в цілому 5 мільярдів. З цих 2,5 млрд з федерального бюджету буде витрачено 1,675 млрд., решту грошей буде виділено кантонами. На даний момент з 42 млрд франків, виділених на допомогу бізнесу, бюджетними гарантіями держави забезпечено близько 20 млрд франків. Підприємці можуть просто подати заявку на отримання кредиту в своєму банку. Кредити до 0,5 мільйонів швейцарських франків видаються на безвідсотковій основі, держбюджет гарантує ці кредити від неповернення на

100%. Для кредитів в розмірі від 0,5 до 20 млн. швейцарських франків банки стягують відсотки за ставкою 0,5% річних. Федеральний бюджет гарантує 85% таких великих позик, отримати які можуть тільки компанії з торговим оборотом понад 5 млн швейцарських франків на рік. Компанії повинні погасити всі ці кредити протягом наступних 5-7 років.

Отже, вжиті заходи щодо подолання наслідків коронакризи відрізнялися в залежності від країн та їх фінансових можливостей, проте вони в цілому виявилися ефективними, адже не дозволили їм зануритися у глибоку рецесію.

4.2. Пріоритети державного фінансового регулювання для забезпечення соціально-економічної безпеки держави в умовах воєнного стану

За підрахунками уряду, загальні втрати від війни у найближчі роки перевищать 1 трильйон доларів. Уряд підготував план реконструкції України та архітектуру фонду реконструкції, який охоплює три напрями, представлені на рис. 4.1.

Рис. 4.1. Напрями Плану відновлення України та архітектури Фонду відновлення

*Складено автором за даними [44]

План Брюсселю/План Маршалла/Build Back Better – довгострокові плани відновлення України. В цьому процесі найбільш ключове те, що він має (в ідеалі) відбуватися паралельно та у зв'язці із отриманням статусу кандидата, а потім члена ЄС. Перспектива членства автоматично запускає ряд реформ, відкриває доступ до фондів ЄС, на додачу до базового «Трастового фонду солідарності ЄС» або іншого, який буде обрано інституцією для фінансування відбудови України. Це потягне за собою також принципи відбудови — зелена економіка, децентралізація, прозорість і т. п. План відновлення України має бути зосереджений на повному доступі до ринків G7 та ЄС із скасуванням усіх квот та імпорتنих тарифів.

Країни Заходу розробляють комплекс заходів з надання економічної допомоги Україні для її відновлення після завершення війни з Росією. План Маршалла – це американська ініціатива, призначена для допомоги державам Європи у відновленні після Другої світової війни. Офіційно програма так і називалася – European Recovery Program (Програма відновлення Європи), проте в історію вона увійшла під іменем держсекретаря США Джорджа Маршалла, одного з головних ініціаторів плану.

Відбудова України після війни за планом відновлення «U–24» відбуватиметься в три етапи і перший із них вже розпочався (рис. 4.2).

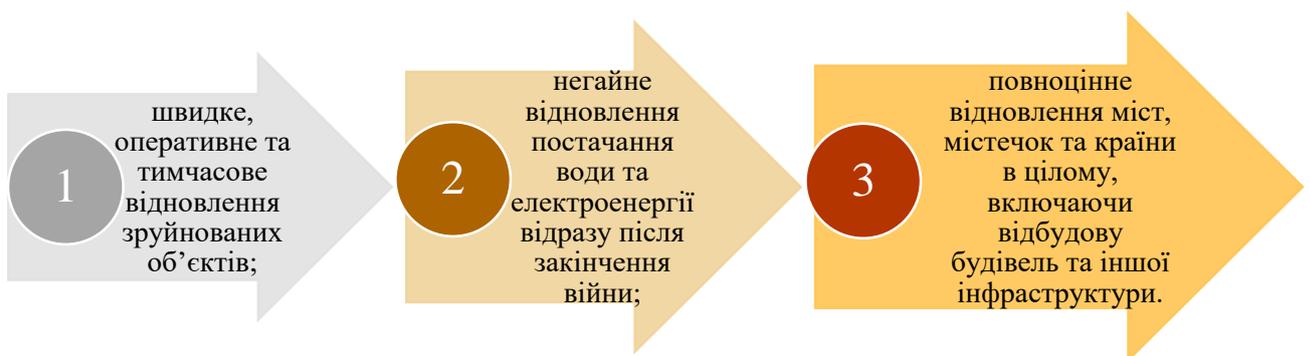

Рис. 4.2. Етапи плану відновлення України «U–24»

*Складено автором за даними [44]

Фінансове забезпечення плану відновлення України «U-24» передбачає створення чотирьох фондів повоєнної відбудови економіки, кошти з яких направляються за окремими напрямками: бізнес, інфраструктура тощо. Кошти для наповнення зазначених фондів – це конфісковані активи РФ, підтримка фінансових організацій та міжнародних партнерів, благодійні внески, кредити та гранти міжнародних організацій, кошти структурних фондів ЄС, боргове фінансування та ін.

В умовах воєнного стану кратно зростають обсяги видатків, що зумовлюють дефіцит фінансових ресурсів і відповідно потребу в специфічному державно-фінансовому регулюванні соціально-економічних процесів, наприклад контролю за державними фінансами. Незалежний контроль над державними фінансами є ознакою демократичного суспільства. У більшості країн світу незалежну систему зовнішнього контролю забезпечує спеціалізована установа. Цей державний контроль включає нагляд за всіма рішеннями, пов'язаними з фінансовими операціями, а об'єкт контролю має макроекономічний характер.

Органом фінансового регулювання в Україні є Національний банк України. НБУ здійснює нагляд та регулювання банків з метою сприяння безпеці та фінансовій стабільності української банківської системи. Банківський нагляд дає клієнтам, вкладникам, кредиторам та позичальникам гарантії того, що банки працюють стабільно, своєчасно та відповідно до вимог.

15 квітня 2022 року Рада НБУ затвердила основні принципи грошово-кредитної політики під час воєнного стану, які застосовуватимуться для нормалізації функціонування економічної та фінансової системи. У документі конкретно зазначено (рис. 4.3). Повна реалізація цих заходів сприятиме безперебійному фінансуванню видатків державного бюджету, додатковому фінансуванню Збройних Сил України, захисту ресурсної бази банківської системи та забезпеченню її ліквідності для задоволення підвищеного попиту на валютному ринку.

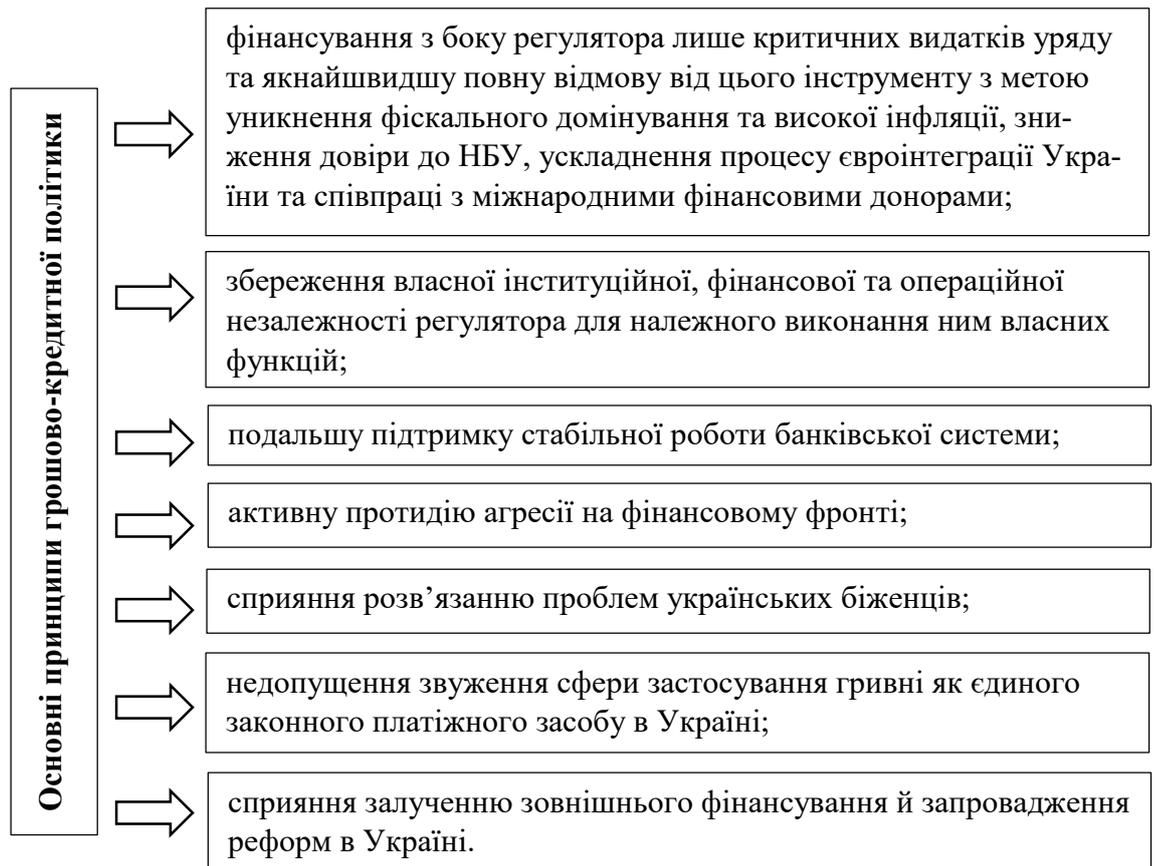

Рис. 4.3. Основні принципи грошово-кредитної політики під час воєнного стану

*Складено автором за даними [46]

Водночас підхід НБУ мінімізує ризики високої інфляції та дестабілізації макрофінансової стабільності, сприятиме прискоренню відновлення ринкових принципів у післявоєнній економіці та на фінансових ринках. Кредитування регулятором держави є тимчасовим заходом. Після війни, коли економічна та фінансова система відновить ринкову роботу, НБУ повернеться до традиційного таргетування інфляції з плаваючим курсом і заборонаю фінансування державного бюджету.

У період воєнного стану Національний банк регулював діяльність учасників ринку небанківських фінансових послуг, небанківських фінансових груп, платіжних ринків, колекторських компаній та юридичних осіб, уповноважених надавати банкам послуги з інкасації.

Фінансове регулювання – форма регулювання або нагляду, яка підпорядковує фінансові установи певним вимогам, обмеженням та керівним принципам, спрямованим на збереження цілісності фінансової системи, це може бути вирішено як урядовою, так і недержавною організацією. Головним завданням фінансового регулювання є:

- формування довіри до фінансового ринку;
- підтримка фінансової стабільності;
- забезпечення захисту споживачів;
- скорочення рівня фінансових злочинів;
- регулювання іноземного капіталу на фінансових ринках.

В умовах воєнного стану НБУ як регулятор банківського сектору та небанківського фінансового ринку встановив ряд додаткових послаблень для окремих учасників фінансового ринку (табл. 4.1). У той же час на цих учасників ринку введено певні обмеження для мінімізації нових ризиків, що виникають внаслідок військової агресії.

Таблиця 4.1

Додаткові послаблення запроваджені НБУ

Учасник ринку	Послаблення
Страховики	не застосовуватимуться заходи впливу за порушення обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика.
Кредитні спілки	не застосовуватимуться заходи впливу за порушення обов'язкових фінансових нормативів та вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами кредитних спілок. Також регулятор не застосовуватиме заходи впливу за порушення строків проведення чергових загальних зборів членів кредитної спілки за підсумками 2021 року.
Фінансові компані-гаранти	не застосовуватимуться заходи впливу за порушення обов'язкових фінансових нормативів та вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами.
Небанківські фінансові групи	не застосовуватимуться заходи впливу за порушення вимог щодо достатності регулятивного капіталу, складання та подання консолідованої та субконсолідованої звітності та інформації.

*Джерело: [46]

Незважаючи на воєнний стан, учасники ринку небанківських фінансових послуг повинні виконувати свої зобов'язання перед клієнтами. Крім того, постановою Правління НБУ від 25 листопада 2021 року № 123 визначено особливості застосування низки нормативно-правових актів Національного банку України у зв'язку з початком військової агресії з метою зниження регуляторного навантаження на учасників ринку.

У період дії воєнного стану Національний банк України (НБУ) продовжував впроваджувати заходи щодо підтримки фінансової стабільності в частині монетарної політики та регулювання фінансового сектору. З метою запобігання відтоку капіталу та недопущення макроекономічних дисбалансів з 4 квітня 2022 року термін розрахунків за імпортно-експортними операціями був тимчасово скорочений з 365 до 90 днів. Нові вимоги застосовуватимуться до імпортно-експортних операцій резидентів.

Питання збалансованості бюджету стали гострішими, оскільки доходи зменшуються, а потреби у видатках бюджету збільшуються. За даними Мінфіну, у березні 2022 року державні витрати перевищили доходи на 2,7 млрд доларів, а різниця між квітнем і травнем сягне 5-7 млрд доларів. місяць. Окрім ринкових аукціонів, НБУ двічі придбав військовий ОВДП на загальну суму 40 млрд грн для підтримки бюджету. У мирний час уявити таку безпрецедентну подію практично неможливо. Тому збільшення обсягів фінансової допомоги Україні від міжнародних партнерів є важливим для фінансової стабільності.

У період дії воєнного стану, незважаючи на значне ускладнення ситуації в бюджетній сфері, Україна продовжує виконувати свої боргові зобов'язання. Для цього створено Фонд обслуговування та погашення державного боргу. У березні 2022 р. Україна здійснила платіж у сумі 292 млн дол. США за єврооблігаціями, деномінованими в доларах, термін погашення яких спливає у вересні поточного року, і продовжуватиме виконувати свої зобов'язання, щоб уникнути дефолту або реструктуризації. Разом із тим Мініс-

терство фінансів України активно працює над отриманням міжнародної фінансової допомоги.

Необхідно продовжувати зусилля із залучення додаткового зовнішнього фінансування для України. Зокрема, додатковою фінансовою підтримкою для України може бути (рис. 4.4).

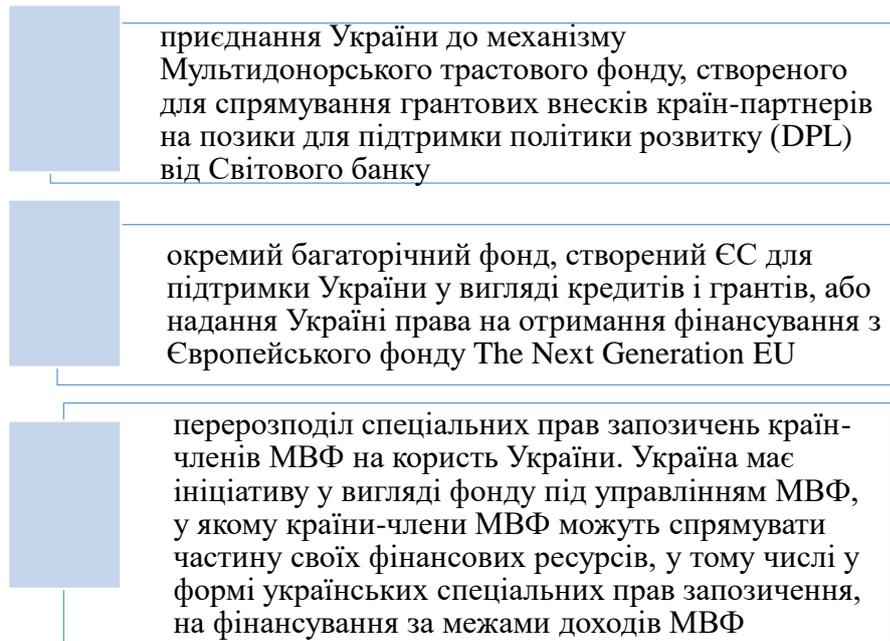

Рис. 4.4. Додаткове зовнішнє фінансування соціально-економічної безпеки України під час війни

*Складено автором за даними [51]

Ефективність та результативність системи соціальних послуг залежить від якості фінансового забезпечення, що потребує розгляду механізмів формування та використання фінансових ресурсів системи соціальних виплат. Відповідно до законодавства фінансова підтримка соціальних послуг здійснюється за рахунок бюджетних коштів (державного та місцевих бюджетів), спеціальних фондів та інших джерел (кошти підприємств, благодійних організацій, отримувачів соціальних послуг, платежів за соціальні послуги тощо), які не заборонені законом на основі оцінки індивідуальних/сімейних потреб соціальних послуг.

7 травня 2022 року Кабінет Міністрів схвалив стратегічні напрями діяльності банків державного сектору на період воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки. Згідно з розпорядженням пріоритетами діяльності банків держсектору визначено фінансування, насамперед, соціально-економічної сфери. Напрями забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах воєнного стану зображено на рис. 4.5.

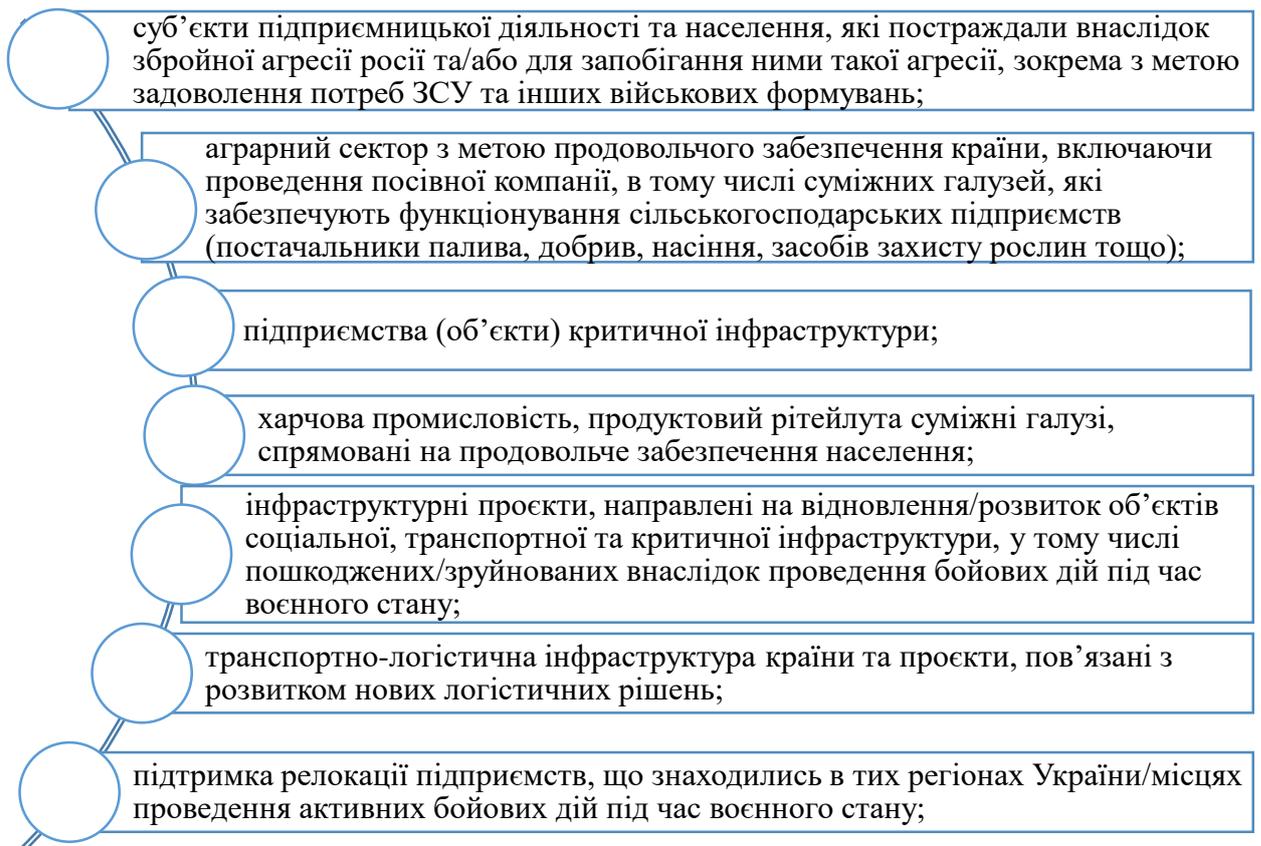

Рис. 4.5. Пріоритетні напрями забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах воєнного стану

*Складено автором за даними [59]

Як повідомлялось, Кабінет Міністрів затвердив проекти щодо залучення коштів від Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР) та Міжнародної асоціації розвитку (МАР) на загальну суму до 1,5 млрд доларів. Гроші будуть спрямовані на реалізації проекту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні».

Висновки до розділу 4

Впровадження воєнного стану в Україні мало вагомих вплив на послаблення макроекономічної рівноваги та зростання соціальної напруженості в суспільстві на фоні посткризового відновлення через пандемію і вимагає запровадження дієвих заходів виходу з соціально-економічної кризи, яка чинить вагомий вплив на усі галузі національної економіки.

Незважаючи на війну, держава виконує свої функції, державні органи працюють чітко та злагоджено. Наразі першочерговим завданням України є задоволення негайних потреб у всіх сферах, включаючи військову, гуманітарну, соціально-економічну. Не менш важливою є також підготовка до відновлення країни після війни. Партнери та експерти, які працюють на цьому напрямку, залучаються до вивчення міжнародного досвіду, підготовки планів-проектів відновлення та допомагають координувати міжнародну допомогу.

Узагальнено, що забезпечення соціально-економічної безпеки України включає в себе сукупність фінансових форм і методів утворення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різних потреб держави, суб'єктів господарювання і населення.

Обґрунтовано, що основними напрямками фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах воєнного стану було визначено аграрний сектор, харчову промисловість, інфраструктурні проекти, підприємства критичної та транспортно-логістичної інфраструктури, підтримка переміщених підприємств та населення.

ВИСНОВКИ

Забезпечення безпечного, стійкого і стабільного функціонування національної економіки є першочерговим завданням органів державної влади. Під час військової агресії з боку РФ, дослідження проблеми забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності.

Соціально-економічна безпека є одним із ключових чинників та умовою життєдіяльності населення, тому для забезпечення цього в довгостроковій перспективі необхідно впроваджувати ефективні заходи та механізми забезпечення соціально-економічної безпеки у системі безпекоорієнтованого управління національною економікою в умовах воєнного стану.

У роботі було визначено теоретичні аспекти соціально-економічної безпеки, її складові, загрози та законодавчу базу забезпечення, що встановлена на період воєнного стану в Україні. Для прискорення економічного розвитку країни та посилення її інтеграції у світовий економічний простір нині необхідна розробка дієвої соціальної політики, яка б гарантувала належний рівень безпеки для населення. Розглядаючи феномен економічної та соціальної безпеки в Україні, можна сказати, що це стан соціально-економічного розвитку країни, мінімізація загроз і ризиків у соціальній сфері, усунення негативних процесів у суспільстві та досягнення високих стандартів та якості життя. Під впливом воєнного стану в Україні дуже важливо підтримувати належний рівень соціально-економічної безпеки. З цією метою влада вживає низку заходів для допомоги суспільству.

Методичні аспекти оцінювання соціально-економічної безпеки, узагальнені в другому розділі роботи, дозволяють виявити вузькі місця, ризики та загрози сталому соціально-економічному розвитку на основі індикаторного підходу.

Під час оцінки соціально-економічної безпеки України та її фінансово-го забезпечення, у третьому розділі роботи, було досліджено показники економічного розвитку, індикатори соціальної й демографічної безпеки та соціальне забезпечення в умовах воєнного стану, а також формування та напрями використання фондів відновлення економіки України після війни.

Після повного знищення життєво важливих об'єктів інфраструктури ворожими діями, промисловість у першу чергу постраждала від закриття підприємств у зонах бойових дій. Зростання безробіття спричинене знищенням інфраструктури та міграцією робочої сили за кордон. Зараз Україна переживає міграційну кризу, гуманітарну катастрофу та економічну кризу. Гуманітарна катастрофа в Україні зачіпає всю Європу: близько 5 мільйонів біженців залишають зони бойових дій, а ще мільйони внутрішньо переміщених осіб. Більшість українців мігрують в Польщу, Румунію, Угорщину та Молдову. З точки зору комерційної діяльності, лише у березні 2022 року понад 400 компаній перемістилися із зон бойових дій до безпечних районів України, з них 190 одразу відновили роботу.

Військовий стан в Україні суттєво вплинув як на економічні, так і на соціальні чинники, що беруться для розрахунку індикаторів соціально-економічної безпеки, тому поки що можемо лише оцінити ситуацію, що склалася, виходячи з наданої оперативної інформації. Так, через обмеження можливостей зайнятості та у зв'язку зі зміною місця проживання погіршилася ситуація у сфері зайнятості й доходів зайнятого населення.

Заплановані довоєнні видатки бюджету – це переважно соціальне забезпечення, обслуговування боргу та охорона здоров'я. У 2022 році очікувано значно збільшилися видатки на оборону та громадський порядок, незначне збільшення видатків на охорону здоров'я та соціального захисту та скорочення всіх державних видатків, крім основних.

Зростання споживчої інфляції у квітні 2022 року свідчить про подальше посилення інфляційного тиску через наслідки війни. Ризики ескалації інфляції залишаються значними в контексті тривалої повної військової агресії Росії

та навмисного знищення продовольчих складів, торгових точок, блокади портів та пошкодження транспортної інфраструктури.

Можливості експорту України різко змінилися через блокаду українських портів російським флотом, військові дії у східних і південних регіонах та масовий логістичний колапс. Падіння імпорту пов'язане не лише з проблемами логістики та падінням попиту, а й із заборонаю Національного банку України на здійснення некритичних імпортних операцій, щоб уникнути валютних коливань.

Головними джерелами фінансування Держбюджету у період війни стали військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, і навіть двосторонні кредити і гранти. Дуже важливою є фінансова та гуманітарна підтримка з боку інших країн. Загалом гуманітарну та фінансову допомогу Україні в тій чи іншій формі надали понад півсотні країн – понад 30 іноземних компаній, а також деякі міжнародні організації. Міжнародна організація з міграції (МОМ) доставила 50 тонн гуманітарної допомоги в зруйновані війною райони України.

Фінансове забезпечення плану відновлення України «U-24» передбачає створення чотирьох фондів повоєнної відбудови економіки. Це – підтримка української армії та надання гуманітарної допомоги постраждалим, відбудова знищеної інфраструктури та трансформація економіки, відновлення роботи малого та середнього бізнесу і обслуговування міжнародних фінансових зобов'язань України

Основними напрями фінансового забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах воєнного стану було визначено аграрний сектор, харчову промисловість, інфраструктурні проекти, підприємства критичної та транспортно-логістичної інфраструктури, підтримка переміщених підприємств та населення.

Введення воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на ослаблення макроекономічної рівноваги та зростання соціально напруженості, що вима-

гало ефективних заходів для подолання соціально-економічної кризи, яка має серйозний вплив на всі галузі національної економіки України.

Проте, незважаючи на війну, держава виконує свої функції чітко та послідовно. Наразі пріоритетом України є задоволення нагальних потреб у всіх сферах, у тому числі у військовій, гуманітарній та соціально-економічній. Не менш важливою є підготовка до післявоєнної відбудови країни. Партнери та експерти, що працюють у цій галузі, залучені до дослідження міжнародного досвіду, підготовки планів-проектів відновлення та допомоги в координації міжнародної допомоги.

Головним завданням держави є забезпечення безпечного, сталого та стабільного розвитку. Враховуючи обмеженість бюджету та приватних ресурсів, необхідно врегулювати фіскальні аспекти державної політики, що є одним із вирішальних чинників стабільного соціально-економічного розвитку держави. Ефективна політика у сфері державних фінансів повинна забезпечувати точну та правдиву оцінку її фіскальної спроможності, яка, у свою чергу, має відображати інформацію про ймовірність фінансування її розвитку та ефективність управління процесом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
6. Про національну безпеку України: Закон України від 24.11.2021 № 1702-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
7. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
9. Про невідкладні заходи щодо фінансового забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану: Указ Президента України №67/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/672022-41401>.
10. Про фінансове забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Закон України від 04.03.2022 № 104/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104/2022#Text>.
11. Про невідкладні заходи щодо об'єднання зусиль для підтримки України: Указ Президента України від 17.05.2022 №344/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2022#Text>.

12. Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації»: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2022 № 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2022-%D0%BF#Text>.

13. Варналій З. С., Онищенко С. В., Маслій О. А. Загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації та міжнародної конкуренції. Безпека та конкурентні стратегії розвитку України в глобальній економіці : монографія / за заг. ред. А. І. Мокія. Запоріжжя-Львів : ФОП Мокшанов В.В., 2019. С.198 – 251.

14. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 759 с.

15. Онищенко С. В., Пугач О. А. Загрози економічній безпеці України: сутність, оцінювання та механізм упередження : монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2015. 337 с.

16. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України: за редакцією академіка НАН України С. І. Пиріжкова: К. : НППМБ, 2003. 42 с.

17. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан та стратегія забезпечення: К. : ДП «Укрархбудінформ» 2001. 122 с.

18. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал, 2015. 386 с.

19. Зверяков М. І., Коваленко В. В., Сергеева О. С. Управління фінансовою стійкістю банків: підручник. Київ: «Центр учбової літератури» 2016. 520 с.

20. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність та шляхи забезпечення: монографія. К.: НІСД, 2014. 144 с.

21. Соціальна безпека як пріоритетна складова національної безпеки України. URL: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Economics/55211.doc.htm.

22. Вінічук М.В., Наконечна Н.В. Економічна безпека держави: соціально-економічний вимір: навчальний посібник. Львів: Ліга-Прес, 2017. 322 с.

23. Захаров О.І. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності: навч. Посібник. К.: КНТ, 2013. 257 с.
24. Реверчук Н.Й., Малик Я.Й., Кульчицький І.І.. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи: навч.посіб. Львів: ЛФ МАУП, 2011. 192 с.
25. Наконечна Н.В. Тенденції індикаторів фінансової безпеки держави. збірник науково-технічних праць. Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. Вип. 21. 9 – 380с. С. 295-300.
26. Новікова О. Ф., Сидорчук О. Г., Панькова О. В. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія. Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості: К. ; Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
27. Коваленко В. В. Грошово-кредитна політика та її вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 12. С. 445-449.
28. Мехеда Н.В. Безпека банківської діяльності: навчальний посібник. Одеса: «Атлант», 2010. 352 с.
29. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: навч. посібн. із соц. Політики. К.: «Основи», 2004. 491 с.
30. Користін О.Є. Економічна безпека: навч. посіб. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; за ред. О.М. Джужі. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. 368 с.
31. Приятельчук А. О., Іщенко О. М. Соціальна безпека в контексті управління розвитком суспільних відносин. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. альманах. К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2010. № 19. С. 135-140.
32. Вінічук М. В. Роль соціальних індикаторів у визначенні рівня економічної безпеки держави. Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: XVII Міжнародна науково-практична конференція. Луцьк: Смарагд, 2012. 322 с. С. 40-41.

33. Вінічук М. В. Роль стабілізаційної політики держави у зміцненні соціальної безпеки на посттрансформаційному етапі розвитку економіки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. Львів: ЛьвДУВС, 2013. Вип. 2. 360 с. С. 18–28.

34. Вінічук М. В. Систематизація та оцінка загроз і ризиків в соціальній сфері на макрорівні: Кримський економічний вісник. Херсон: Гельветика, 2012. 350 с. С. 80–86.

35. Мартинюк В. П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави. *Економіка, менеджмент, підприємництво*. 2013. № 25 (I). С. 179-188.

36. Бегма В.М. Стратегічне управління експортом продукції військового призначення та подвійного використання в контексті економічної безпеки держави: автореф. дис. д-ра екон. наук: 21.04.01. Рада національної безпеки і оборони України. Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К., 2004. 31 с.

37. Вінічук М. В. Соціальна функція державного управління в стратегії економічного розвитку України. Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 травня 2013 р.). Луцьк: Вежа–Друк, 2013. 264с. С. 26–28.

38. Весельська Л. А. Соціальна безпека: проблема визначення. Науковий вісник Академії муніципального управління: збірник наукових праць. 2010. Вип. 3. С. 457-461.

39. Іляш О. І. Засади державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Львів, 2013. 542 с.

40. Вінічук М. В. Теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку у період трансформацій. Науковий вісник Національного лісотехнічного уні-

верситету України: збірник науково-технічних праць. Львів: РВВ НЛТУ України, 2013. Вип. 23.14. 400 с. С. 126–135.

41. Вінічук М. В. Соціальні аспекти регулювання економічної безпеки України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. Львів: ЛьВДУВС, 2015. Вип. 1. 268 с. С. 12–28.

42. Підлипна Р.П. Методологічні засади тлумачення дефініції «соціальна безпека». *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. С. 275-280.

43. Фінансово-економічний словник. URL: <http://www.economist.com/>

44. Вінічук М. В. Соціальна політика у системі економічної безпеки України. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. Вип. 22.13. 408 с. С. 151–157.

45. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системних показників. URL: <http://www.cpsr.org.ua/>.

46. Фінансові баланси в економіці України. URL: <http://econoblog.com.ua/page/3/>.

47. Офіційна веб-сторінка Державної служби зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua>.

48. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>.

49. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

50. Офіційна веб-сторінка Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision/about>.

51. Офіційна веб-сторінка Світового банку. URL: <http://www.worldbank.org>.

52. Офіційна веб-сторінка Департаменту фінансів Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-aparatu-ministerstva/departament-finansiv.html>.

53. Офіційна веб-сторінка міжнародної організації Transparency International URL: <http://www.transparency.org>.

54. Офіційна веб-сторінка Міністерства економіки та економічного розвитку і торгівлі. URL: <http://www.me.gov.ua>.

55. Офіційна веб-сторінка Державного комітету фінансового моніторингу. URL: www.sdfm.gov.ua.

56. Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/category/research-list/>.

57. Офіційна веб-сторінка Ради національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/>.

58. Офіційна веб-сторінка Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua>.

59. Офіційна веб-сторінка Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/>.

60. Офіційна веб-сторінка Бюро економічної безпеки України. URL: <https://esbu.gov.ua/>.

61. Бавол Т. Оптимізація діяльності суб'єктів надання соціальних послуг: системний підхід. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1(28). С. 61–66.

62. Горемикіна Ю.В. Моніторинг і оцінювання якості ефективності соціальних послуг: прикладний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3. С. 120–132.

63. Гребя Р. Механізми реформування системи соціальних послуг в Україні: державно-управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1(32). С. 62–67.

64. Дубич К.В. Реформування соціальних послуг в Україні: сучасний стан і проблеми впровадження. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 3(17). С.64–69.

65. Бондарук Т.Г. Механізм управління та обслуговування державного боргу. *Фінанси України*. 2007. № 4. С. 94–102.

66. Кочемировська О.О., Пищуліна О.М. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналітична доповідь. Київ : НІСД 2012. 88 с.
67. Комеліна О.В., Онищенко С.В., Пугач О.А. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення: монографія. Полтава: ПНТУ, 2013. 202 с.
68. Економічна енциклопедія: в 3 т. Київ : НАНУ; ІДіП; Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 3. 528 с.
69. Бондаренко О.М. Оцінка економічної безпеки: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.14. К.: Фенікс, 2014. 19 с.
70. Герасимчук З.В. Економічна безпека держави: діагностика та механізм забезпечення: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2014. 244 с.
71. Губарик О.М. Система економічної безпеки підприємства. Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи : матеріали XI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 29-30 жовтня 2020 р. : В 2 т. Том 1. Дніпро : Видавничо-поліграфічний центр «Гарант СВ», 2020. С. 84-85.
72. Захаров О.І. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності: навч. посібник. К.: КНТ, 2013. 257 с.
73. Міронов В.С. Фінансова безпека як складова економічної безпеки. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1256>
74. Ятюшева Л.С. Економічна безпека держави: підручник. К.: Кондор, 2012. 302 с.
75. Насібова О.В. Фінансові детермінанти інноваційного розвитку соціальних послуг. Регіональні особливості розвитку невиробничої сфери економіки України : матеріали Міжнар. наук. Інтернет-конф., м. Харків, 21–22 листопада 2019 р. Харків : ХТЕІ КНТЕУ, 2019. С. 24–26. URL : <http://conf.htei.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Nasibova.pdf>
76. Воротін В.Є., Куйбіда В.С., Лібанова Е.М. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети. К. : НІСД, 2013. 820 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1. Основні шляхи міграції з України внаслідок війни [51]

Додаток Б

Планові показники Державного бюджету до початку війни

Показник	2022	2023	2024
ВВП номінальний, млрд грн	5 368,7	5 993,9	6 651
ВВП реальний, % р/р	3,8	4,7	5,0
Індекс споживчих цін, % грудень до грудня попереднього року	6,2	5,3	5,0
Індекс цін виробників, % грудень до грудня попереднього року	7,8	6,2	5,7
Середньомісячна заробітна плата, грн	15 258	17 159	19 063
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років за методологією МОП, % до економічно активного населення	8,5	8,0	7,8
Експорт товарів і послуг, % р/р	6,5	7,7	7,9
Імпорт товарів і послуг, % р/р	9,2	9,4	8,6
Курс гривні до долара США, середній/ на кінець року	28,6/28,7	28,8/28,9	29,2/29,4

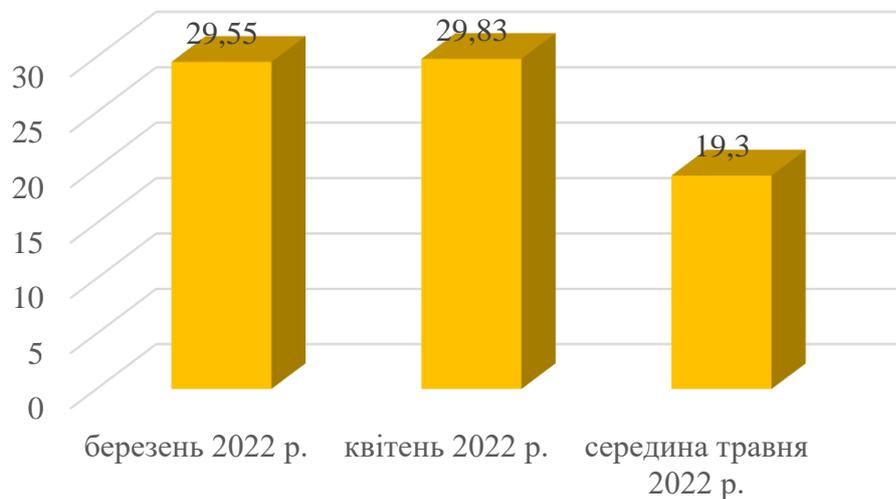

Рис. Б.1. Динаміка фінансування Держбюджету України від продажу військових облігацій, млрд грн

*Складено автором за даними [46]

Додаток В

Динаміка індексу споживчих цін України протягом 2021-2022 рр. (до відповідного місяця попереднього року)

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад
Індекс споживчих цін	110,0	110,7	113,7	116,4	118,0	121,5	122,2	123,8	124,6	126,6	126,5
Продукти харчування та безалкогольні напої	114,0	114,3	118,9	122,4	123,6	127,7	128,9	130,7	131,7	135,7	135,1
Алкогольні напої, тютюнові вироби	109,3	109,2	109,8	114,1	117,7	119,3	119,9	120,9	121,2	121,6	122,1
Одяг і взуття	94,7	94,1	94,3	93,9	94,3	95,7	97,4	98,4	100,1	100,8	101,3
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	104,3	106,4	106,9	107,2	103,5	103,8	103,6	103,9	104,3	105,5	105,7
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	103,9	104,1	106,6	110,6	112,0	114,1	116,2	121,6	124,4	125,7	126,4
Охорона здоров'я	106,2	106,9	112,1	114,7	113,1	113,2	113,6	116,9	118,6	118,8	119,3
Транспорт	111,4	113,7	116,4	118,2	129,3	142,4	140,4	140,4	141,1	140,7	140,4
Зв'язок	107,5	107,6	108,5	110,3	109,0	110,0	112,2	114,0	113,7	111,8	112,5
Відпочинок і культура	104,4	104,5	105,6	108,4	109,4	110,2	110,8	113,6	115,5	116,5	116,1
Освіта	117,4	117,0	116,6	116,4	116,2	115,9	116,1	116,2	109,9	110,0	109,9
Ресторани та готелі	109,7	110,1	111,1	112,2	115,7	115,9	116,4	117,2	119,2	120,2	121,8
Різні товари та послуги	108,4	108,4	110,1	111,4	112,4	113,9	115,0	116,1	117,0	117,9	118,6